

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
X Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 28 квітня 2023 року)

Суми
2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Гончаренко А. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Дегтярьов С. І., д-р іст. наук (Сумський державний університет);
Ільницький В. І., д-р іст. наук (Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка);
Каганов Ю. О., д-р іст. наук (Запорізький національний університет);
Камьонка М., д-р габ. (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Польща);
Король В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Котляр Ю. В., д-р іст. наук (Чорноморський національний університет ім. П. Могили, м. Миколаїв);
Куліш А. М., д-р юрид. наук (Сумський державний університет);
Лебідь А. Є., д-р філос. наук (Сумський державний університет);
Лобко Н. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Черкасов А. А., д-р іст. наук (Cherkas Global University, США).

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту права СумДУ
(протокол № 10 від 01.06.2023 р.)

**Суспільно-політичні процеси в Україні та світі:
історія, проблеми, перспективи** : матер. X Всеукр. наук.-
практ. конф. (Суми, 28 квітня 2023 р.) / ред. колегія :
В. М. Власенко, А. В. Гончаренко, С. І. Дегтярьов та ін.
Суми : Сумський державний університет, 2023. 196 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ЗВО і наукових установ, виголошені в рамках X Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи», присвяченої актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

© Сумський державний університет, 2023

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ. ЛОКАЛЬНІ СТУДІЇ

БАКУЛІНА Є. С.

студентка, гр. ІС-91,

Сумський державний університет

(наук. керівник: к.і.н., доц. А. І. Зякун)

ВАСИЛЬ ВИШИВАНИЙ У БОРОТЬБІ ЗА УКРАЇНУ

Австрійський ерцгерцог Вільгельм Франц фон Габсбург-Лотрінген народився 10 лютого 1896 року в Полі (Істрія). Належав до однієї з монарших династій Європи, яка на початку ХХ ст. правила Австро-Угорщиною. Його батько архикнязь Кароль Стефан був адміралом військово-морського флоту, а мати Марія-Тереза походила з італійського роду князів Тосканських. У разі розпаду Австро-Угорської імперії батько і старший брат Вільгельма були претендентами на польський монарший престол, сам же Вільгельм зробив вибір на користь служіння українським інтересам. До 12 років Вільгельм проживав в Полі та на острові Люсін, тому рідною мовою йому була італійська. В 1908 році батько покинув військову службу й родина оселилася в м. Живець в Західній Галичині, де отримали спадок по архикнязю Альбрехті. Тісні контакти з польською шляхтою сприяли вивченню польської мови та першому знайомству з українцями. Свої ранні знання про українців Вільгельм отримав від поляків, які говорили про українців, що це розбишацьке плем'я. В 17 років Вільгельм вирішивши перевірити слова польської шляхти й поїхав в гуцульські гори до Ворохти, не сказавши нікому про це.

Там спілкуючись з українцями остаточно переконався що всі розповіді про українців це неправдиві чутки, що поширювалися польською шляхтою в намаганні принизити українців.

В 1913 р. Вільгельм разом з братом Лсом вступив до військової академії у Вінер-Найштадті. Батьки, які проживали у Відні в той час, часто приїздили навідати їх. З особливим болем він переживав «страшний контраст між багатством свого роду і убожеством народу» та вирішив не брати участі в коронації Карла I (IV) у грудні 1916 р.

В лютому 1915 року Вільгельм закінчив військову академію і як лейтенант був направлений до 13-го полку уланів, який складався з українців Золочівського повіту, зараз Львівська область. Пізніше докладно розповідаючи у своїх мемуарах про військову службу, він з неприхованою симпатією і захопленням оцінював високі моральні якості й моральні риси українців, називав їх: «найкращими», «першорядними», «золотими» жовнірами. Про це ми дізнаємося з автобіографії Вільгельма Габсбурга-Лотрінгена [1].

Саме під час цієї служби він навчився читати й співати українською мовою. Вчителями його були бійці його ж сотні Примак та ад'ютант Вільгельма Мирон Луцький. Архівні документи мають свідчення агента МДБ СРСР «Чабана» від 7 липня 1945 року, саме про це: «Великого князя Вільгельма Габсбурга – Василя Вишиваного, Мирон Луцький навчав української мови, знайомив його з українською історією і культурою, вчив його українським пісням, танцям, знайомив його з українським життям, побутом, звичаями, з українським самогоном і дівчатами.

Він супроводжував його від Збруча до Єлисаветграда, а потім – до Александровська на Дніпрі. Показував йому руїни Запорозької Січі, куди приходили і стояли постоем УСС. Він возив його з собою і знайомив з різними українськими діячами, агітував за цього Габсбурга, створював йому популярність в українських колах і серед українського населення» [2; 6].

Молодого архикнязя захоплювало слухання українських пісень та читання творів М. Грушевського, Т. Шевченка, І. Франка, Ю. Федьковича, В. Стефаника та Г. Хоткевича. Під час Першої світової війни із 1915 року Вільгельм фон Габсбург служив офіцером у австрійському війську. Один із підлеглих-українців родом із Золочівського повіту Львівщини подарував йому вишивану сорочку, яку ерцгерцог почав носити. Невдовзі в середовищі українських патріотів його почали знати під псевдонімом Василь Вишиваний [3]. У 1916 році він, як депутат австро-угорського парламенту, познайомився з низкою українських політиків і почав лобіювати українські інтереси на високому політичному рівні.

Шанування та вподобання всього українського, від політики до культури, супроводжувало Вільгельма Латарингського протягом подальшого його життя. Він мав тісні взаємовідносини з багатьма політичними та релігійними діячами Західної України – Є. Петрушевичем, К. Левицьким, Є. Олесницьким, М. Васильком, митрополитом А. Шептицьким та іншими у справі вирішення українського питання в Австро-Угорській імперії. Зокрема, під час мирних переговорів у Бересті Василь Вишиваний досить значно повпливав на рішення

керівника австрійської делегації О. Черніна у вигідному для України напрямі, а саме сприяючи таємному протоколу між УНР і Австро-Угорщиною щодо західноукраїнських земель. Після укладення Брест-Литовського миру війська Німеччини й Австро-Угорщини виконуючи домовленості з урядом Української Народної Республіки почали наступ в Україну, звільняючи її від більшовиків.

У березні 1918 року Вільгельм фон Габсбург отримав призначення командувати військовою групою австрійської армії, до складу якої входив Легіон Українських Січових Стрільців. Через Тернопіль він прибув до Одеси, а потім до Миколаєва. Весною та літом він перебував на теренах Херсонщини й Запоріжжя. У цей період Василь Вишиваний вважався конкурентом Павла Скоропадського й претендентом на політичну владу в Україні. Проте цей проєкт не міг розглядатися всерйоз, оскільки Німеччина рішуче підтримувала Павла Скоропадського на чолі Української Держави. Та й сам Василь Вишиваний на пропозицію деяких командирів Армії УНР, які пропонували йому долучитися до повалення гетьмана П. Скоропадського і очолити Українську Державу, категорично дав відмову [3; 6].

У період національно-визвольних змагань Василь Вишиваний, із слів іншого ад'ютанта Ларішенка, за наполяганням керівництва уряду ЗУНР тимчасово перебував у монастирі святих Василян в Бучачі, щоб своєю присутністю не викликати невдоволення з боку країн Антанти до того, що відбувалося на західноукраїнських землях. З цього видно як обережно та виважено Вишиваний ставився до українських змагань і усвідомлюючи, що в той

період через нього ЗУНР може мати певні проблеми, виїхав у добровільне інтернування [6].

Подальші кілька місяців життя Василя Вишиваного навесні та влітку 1919 року описуються по-різному. Зокрема, є згадування, що після піврічного проживання у монастирі його у червні під час мандрівки Карпатами заарештували румуни, протримали три місяці в полоні й відпустили. І цьому нібито посприяло керівництво Української Народної Республіки. У свідченнях ад'ютанта Ларішенка, який був поряд з Вишиваним до початку 1930-х, йдеться про те, що у березні 1919 року Василь Вишиваний заручився дозволом Євгена Петрушевича, президента ЗУНР, на свого роду розвідувально-диверсійний похід у тил румунських військ, які у той час зайняли Гуцульщину. Метою цієї вилазки, як зазначав у свідченнях Ларішенко, була організація повстання місцевого населення у разі активізації військових дій: «Ми перейшли вночі румунські рубежі, заховавши попереднього автомобіль, і, просуваючись увесь час вночі, прибули на околицю Жаб'є. Там ми перевдягнулися в селянський одяг і упродовж 5 тижнів ходили від хати до хати. У зв'язку з тим, що на той час знайшли автомобіль, скрізь розвісили наказ румунського командування про наш арешт і нагороду тому, хто нас видасть. Коли так минуло 5 тижнів, нам уже набридло, і ми прийшли в Жаб'є, де на дверях церкви прочитали наказ про наш арешт. На другий день зелених свят нас упізнав управитель маєтностей графа Скарбка і виказав нас румунській команді. Ми ночували тоді в будинку священика. Близько третьої години ранку дві румунські сотні з вісьмома кулеметами оточили будинок і

захопили нас. Під значною охороною нас відвели в Кальдурушани, де тримали під арештом три місяці. Потім під охороною нас повернули в Україну» [3; 6].

Повоєнна діяльність Вишиваного привертала увагу як іноземної так і радянської агентури. Зокрема уривчасті відомості свідчили про те, що паризька резидентура радянської розвідки розробляла низку заходів, в яких Вишиваний був як об'єктом, так і суб'єктом оперативної зацікавленості. Їх цікавило його перебування поза межами України у 1920 – 1930-ті роки, зокрема чи й надалі Вишиваний відстоюватиме ідею існування України як самостійного державного утворення, чи матиме амбіції, щоб виставляти свою кандидатуру на чолі української еміграції і які зусилля докладатиме для цього, маючи широке коло впливових знайомих у Європі, й ще чи плануватиме якісь акції проти СРСР. Тобто у відстеженні його дій до уваги бралася все, що підпадало під поняття «антирадянська контрреволюційна діяльність» [6].

Проведені радянською агентурою дії з ідеологічної обробки із залученням наявної агентури в оточенні Вишиваного, не дали очікуваного результату [4]. Але стеження, яке розгорнули за Василем Вишиваним радянські спецслужби після Другої світової війни, зокрема за активної участі СМЕРШ - військової контррозвідки, свідчили про те, що вже йшлося про нейтралізацію і припинення його так званої «антирадянської» діяльності. Хоча він публічно проти політики СРСР особливо й не виступав. Але його контактів з керівниками ОУН було достатньо для того, щоб вважати ворогом радянської влади. Було виявлено, що 1946 році Василь Вишиваний перебував в Баварії та мав

спілкування з керівними діячами ОУН. На підставі цього, як свідчать архівні документи, 18 вересня 1947 року МДБ УРСР порушило перед Першим головним управлінням (зовнішня розвідка) МДБ СРСР питання про арешт Вишиваного і його етапування до Києва для проведення слідства і засудження. Чому ця дата фігурує в справі, невідомо, бо ще 26 серпня 1947 року Вишиваного викрали працівники СМЕРШ в англійській зоні окупації Відня і доправили до Карлсбадської в'язниці, де велося попереднє слідство. Напевне, у такий спосіб хотіли певним чином унормувати процесуальні дії. Тож у слідчих документах датою арешту є 22 вересня 1947 року. Допитували його російською, він відповідав українською мовою. Згідно з матеріалами слідства, які знаходяться в державних архівах, Василь Вишиваний був звинувачений у зв'язках із ОУН, співробітництві з французькою і англійською розвідками [4; 5]. Через рік після ув'язнення до Лук'янівської тюрми 18 серпня 1948 року Вільгельм Габсбург помер від туберкульозу.

Отже, Вільгельм фон Габсбург (Василь Вишиваний) зіграв помітну роль в українському національно-визвольному русі, з гордістю й честю вважав себе українцем за духом і переконаннями. Розширення достовірної інформації про цю постать як військового діяча, політика, дипломата і розвідника є відкритою темою для подальших досліджень.

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ). Ф. 1429. Канцелярія Директорії Української Народної Республіки, м. Київ, м. Кам'янець-Подільський,

територія Польщі, Чехословаччина. Оп. І. 1918-1921 рр. Спр. 35. Автобіографії, фотокартки членів Уряду УНР, діячів науки та культури. Оригінал укр. м. URL: <https://parafia.org.ua/biblioteka/istoriya-mova/ukrajinskyj-patriot-iz-dynastiji-habsburhiv/dokumenty-1-2-memuary-ertshertsoha-vilhelma-habsburha-lotrinhena/>

2. Галузевий державний архів служби зовнішньої розвідки України (ГДА СЗР України). Ф. 1. Спр. № 6944. Т. 1. Арк. 87.

3. ГДА СЗР України. Ф. 1. Спр. № 6944. Т. 1. Арк. 11.

4. Матеріали слідства у справі В. Габсбурга-Лотрінгена. URL: <https://parafia.org.ua/biblioteka/istoriya-mova/ukrajinskyj-patriot-iz-dynastiji-habsburhiv/dokumenty-88-98-materialy-slidstva-u-spravi-v-habsburha-lotrinhena/>

5. ГДА СЗР України. Ф. 1. Спр. № 6944. Т. 1. Арк. 100.

6. Василь Вишиваний. Військовий діяч, політик, дипломат і... розвідник. URL: <https://szru.gov.ua/history/stories/vasyl-vyshyvanyi-viiskovyi-diyach-polityk--dyplomat-i-rozvidnyk>

ВЛАСЕНКО В. М.

*кандидат історичних наук, доцент,
Сумський державний університет*

ДО БІОГРАФІЇ ПРОФЕСОРА ЛЕОНІДА ФРОЛОВА

Минулого року в Україні та Чехії відзначили столітній ювілей Української господарської академії – вищої школи політехнічного типу, що діяла в невеличкому чеському містечку Подебради у 1922-1935 рр. Серед її професорів було чимало знаних свого часу як в Україні, так і за її межами науковців. До цієї когорти належав і Леонід Петрович Фролов. Оскільки він був учасником українського національно-визвольного руху початку ХХ ст. й Української революції 1917-1921 рр. та політичним емігрантом, то за радянських часів його ім'я не згадувалося. Немає окремих статей про нього ні в Енциклопедії українознавства, ні в Енциклопедії історії України, хоча свого часу він був відомим фахівцем у галузі цукрового виробництва та хімічної промисловості, обіймав високі посади у кількох міністерствах УНР. Чимало сторінок його біографії і донині залишаються недослідженими. Серед них – його робота у міністерствах УНР періоду Української революції 1917-1921 рр. та на початку еміграції. Мета автора – розкрити епізоди його біографії періоду Революції крізь призму документів і матеріалів фонду 9 (Міністерство народного господарства Української Народної Республіки, м. Київ, Кам'янець-Подільський, Тарнів (Польща), 1918-1922) Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), а саме особових справ (опис 2, справи 188 та 189).

Зауважимо, що в цьому ж архіві є окремий фонд «Фролов Леонід Петрович (1879-?) – директор департаменту Міністерства народного господарства УНР, професор Української господарської академії в м. Подєбрадах, 1919-1941» (ф. 3895).

Леонід Фролов народився 1879 р. в Полтаві. Там же закінчив гімназію. 1897 р. вступив на фізико-математичний факультет Петербурзького університету. 1899 р. був (разом із сестрою Наталією) одним із фундаторів столичної Української студентської громади, входив до її керівного складу (ради). Але невдовзі за участь у студентських виступах був звільнений з університету і відданий у солдати. Згодом змушений був виїхати до Австро-Угорщини, де у 1902-1906 рр. навчався у Празькій політехніці, здобувши фах інженера-хіміка [1, с. 82]. Повернувся в Україну. До початку Першої світової війни працював на цукроварнях на Орловщині, Харківщині та Київщині, був інженером-хіміком, помічником директора, віце-директором заводу. У 1914-1918 рр. він – директор Сидорівського цукрового заводу українського підприємця Василя Самиренка на Київщині (нині Звенигородського р-ну Черкаської обл.). У 1919-1921 рр. працював на різних посадах у міністерствах продовольчих справ, фінансів і народного господарства УНР. Разом з Урядом УНР вийшов на територію Польщі, де перебував у Тарнові та Ченстохові.

21 грудня 1921 р. у Тарнові з ініціативи кількох українських фахівців-аграрників була заснована Спілка українських техніків сільського господарства, до складу управи якої увійшов і Л. Фролов. Спілка висунула ідею про створення профільного закладу освіти. Наприкінці квітня

1922 р. за сприяння голови Українського громадського комітету М. Шаповала та фінансової підтримки чехословацької влади в Подєбрадах була заснована Українська господарська академія (УГА). Чимало членів Спілки переїхало до Чехословаччини, де і почали працювати у цій вищій школі [2].

28 квітня того ж року відбулися установчі збори Професорської ради УГА. Невдовзі була створена Президія Академії, до складу якої увійшли ректор (І. Шовгенів), проректор (Б. Іваницький), секретар Професорської ради (Б. Мартос), декани трьох факультетів: Економічно-кооперативного (О. Мицюк), Агрономічно-лісового (І. Шереметинський) та Інженерного (Л. Фролов) [3, с. 108-109]. Згодом структура керівних органів УГА змінилася. Контрольним органом діяльності підрозділів Академії була Ревізійна комісія, яку у 1927-1928 рр. очолював Л. Фролов. Леонід Петрович був спочатку доцентом, потім професором, завідувачем кафедри вуглегідратів, викладав курси з галузей цукрової промисловості та технології цукроваріння на хіміко-технологічному відділенні Інженерного факультету [4, с. 11, 13]. З 1929 р. Л. Фролов неодноразово обирався проректором УГА [5, с. 69, 98].

Під час світової економічної кризи 1929-1932 рр. чеська влада почала згортати допомогую акцію емігрантам з колишньої Російської імперії. На базі УГА, яка невдовзі припинила своє існування, у Празі був створений Український технічно-господарський інститут із заочною формою навчання. У 1939-1941 рр. Леонід Петрович був професором і директором цього закладу [5, с. 102].

Науковець належав до низки чехословацьких і міжнародних фахових організацій. Серед них – Спілка техніків сільського господарства в Чехії, Товариство українських інженерів-емігрантів, Товариство «Сільський Господар», Міжнародна комісія з дослідної справи при Римському сільськогосподарському інституті (голова комісія) [6, с. 239, 241, 256]. У Подєбрадах очолював місцевий осередок Союзу Хліборобів-Демократів [7, с. 392].

Вагомою є і наукова спадщина вченого у Чехословаччині, про що свідчать бібліографічні покажчики [8, s. 745-747; 9, с. 117, 119-120]. Це – підручники, конспекти лекцій, монографії тощо. Найбільш відомими його працями є «Хемічна технологія сільського господарства» (Подєбради, 1923), «Наука про крам» (Подєбради, 1925), «Цукроварство» (Прага, 1926; Подєбради, 1940), «Англійсько-український словник» (Подєбради, 1939), «Цукрова промисловість України» (Прага, 1942), «Крохмальство» (Подєбради, 1944) та інші. У його доробку і переклад книги «Рафінація цукру» П. Рашевського (Прага, 1925) та численні статті у періодиці.

У грудні 1941 р. Л. Фролов повернувся до Києва для праці радником у централі цукрової промисловості і, за повідомленнями колег з УГА, загинув 1944 р. [3, с. 121].

Інформативний потенціал щодо біографії Л. Фролова мають його особові справи фонду Міністерства народного господарства УНР, що зберігаються у ЦДАВО. Вони містять переважно копії різноманітних документів і матеріалів, а саме: реєстр про службу від 9 серпня 1920 р. та персональну картку від 5 липня 1920 р. [10, арк. 1-3, 9, 29], листування Л. Фролова як директора департаменту посередніх податків або департаменту цукрових і горілчаних справ МНГ з

керівництвом та іншими підрозділами цього й інших міністерств, довідки, посвідчення для відрядження у регіони та до Польщі [10, арк. 4-8, 13зв]. З них випливає, що Л. Фролов почав працювати у Міністерстві продовольчих справ з січня 1919 р., а у липні 1920 р. мешкав за адресою: Кам'янець-Подільський, Руські фільварки (мікрорайон), вул. Т. Шевченка, будинок Палія.

У справі є різноманітні накази Директорії УНР та по Міністерству народного господарства, зокрема про перебування сім'ї Л. Фролова (дружина і троє дітей 11, 5 та 2 років) на Київщині від 16 вересня 1919 р. [10, арк. 28], призначення Л. Фролова на посаду директора департаменту посередніх податків Міністерства фінансів від 2 листопада 1919 р., про відрядження до Ставки Головного Отамана військ УНР або до Тарнова в Польщі та повернення з відрядження, про покладання на Л. Фролова обов'язків міністра народного господарства на час відрядження міністра, про прибуття до Ченстохови для виконання обов'язків директора департаменту у Польщі [10, арк. 10-16, 18-19],

Деякі документи стосуються періоду, коли Уряд УНР вийшов на територію Польщі. Йдеться про прохання і рапорти до міністра про надання відпусток у зв'язку з погіршенням здоров'я (недоїдання), браком коштів та пошуком роботи у січні-листопаді 1921 р., медичну довідку лікаря Сагалевича про стан здоров'я Л. Фролова, накази про надання відпусток і повернення до виконання обов'язків директора департаменту [10, арк. 17, 20-27, 30].

Подібного роду документи зустрічаються і в іншій особовій справі Л. Фролова. Це – копії персональної картки, наказів Директорії УНР про призначення його на посаду

директора департаменту посередніх податків Міністерства фінансів (з 16 вересня 1919 р.) від 2 листопада 1919 р., директора департаментів цукрових справ і посередніх податків МНГ (з 22 червня 1919 р.) від 7 липня 1920 р., по міністерству про відрядження до українських регіонів, Тарнова та Львова з відповідними посвідченнями та повернення звітти, про тимчасове керування міністерством, про включення до складу комісії з передачі справ і майна департаменту посередніх податків Міністерства фінансів до департаменту справ цукрових і горілчаних Міністерства народного господарства від 25 жовтня 1920 р., службові листи [11, арк. 1-19] та реєстр персональної справи [11, арк. 20-21].

Отже, особові справи Леоніда Петровича Фролова розкривають раніше невідомі факти його біографії: щодо освіти, складу сім'ї, діяльності на підприємствах цукрової промисловості в Росії та Україні у 1906-1918 рр. та на різних посадах у міністерствах продовольчих справ, фінансів та народного господарства УНР з січня 1919 р. по грудень 1921 р. Перспективними, на думку автора, є дослідження науково-педагогічної діяльності вченого у міжвоєнній Чехословаччині та практичної роботи в Україні у 1941-1944 рр.

1. Українська господарська академія в Ч.С.Р., Подебради, 1932-1935, і Український технічно-господарський інститут, Подебради – Регенсбург – Мюнхен, 1932-1972. Нью-Йорк, 1972. 278 с.

2. Власенко В. Кость Мацієвич і Спілка українських техніків сільського господарства в ЧС Р // Історія науки і т. префектури [електронне видання] / Держ. Наук. с/г. б-ка УААН. Київ, 2009. № 2. 12 с. URL: https://inb.dnsgb.com.ua/2009-2/09_vlasenko.pdf

3. Українська господарська академія в Ч.С.Р. 1922-1935. Нью-Йорк: видання абсолюентів УГА та УТП, 1959. 247 с.

4. Українська господарська академія в Чехословацькій республіці. Подебради, 1928. 64 с.
5. Іванис В. Стежками життя (спогади). Кн. V. Новий Ульм, 1962. 514 с.
6. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага, 1942. Ч. 1. 372 с.
7. Артюшенко Ю. Легія Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. Мюнхен: видання Фондації _т.. Євгена Коновальця, 1974. С. 380-394.
8. Práce ruské, ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu 1918-1945: (Bibliografie s biografickými údaji o autorech) / Bibliografii zpracovaly Z. Rachůnková a M. Řeháková, biografická hesla zpracoval J. Vacek. Praha : Národní knihovna České republiky, 1995. Díl. I.; Svazek 2. S. 425-849.
9. Другий Український науковий з'їзд у Празі. Бібліографічний покажчик наукових праць української еміграції 1920-1931 / упоряд. П. Зленко. Прага, 1932. 154 с.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Ф. 9. Оп. 2. Спр. 188.
11. ЦДАВО. Ф. 9. Оп. 2. Спр. 189.

ДЕГТЯРЬОВ С. І.
*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії,
Сумський державний університет*

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОВНОГО ЗІБРАННЯ ЗАКОНІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ СУМЩИНИ *

Значення регіональної історії та культури все більше починає переосмислюватися в сучасному українському академічному середовищі. Воно поступово виходить за межі аматорського краєзнавства (яке також має велике значення і є важливим фактором впливу на локальні людські об'єднання), яке часто обмежується виявленням фактів (не завжди перевірених чи уточнених), пов'язаних з історією якоїсь місцевості, не завжди спирається на наукові методи дослідження, потребує критичного осмислення тощо.

Вивчення регіональної історії у форматі академічному фактично стало окремим відгалуженням у краєзнавчих дослідженнях. Обізнаність в особливостях історичного та культурного розвитку окремих регіонів

** Дослідження проводиться в рамках виконання умов Договору з Міністерством освіти і науки України № БФ/23-2021 від 04 серпня 2021 р. на виконання завдань перспективного плану розвитку наукового напрямку «Гуманітарні науки та мистецтво» Сумського державного університету.*

України дозволить краще зрозуміти суспільно-політичні, соціально-економічні, державотворчі, етнокультурні процеси, що відбувалися на українських землях з найдавніших часів до сьогодні. Усвідомлення цих особливостей, безумовно, відіграє позитивну роль у процесі формування згуртованої української нації.

Вивчаючи регіональну історію, слід залучати якнайширше коло джерел, оскільки це дозволить максимально повно дослідити ті чи інші її аспекти, дійти об'єктивних висновків тощо. У цій роботі мова йтиме про історію Сумщини (територій нинішньої Сумської області).

Сумська область була штучним адміністративно-територіальним утворенням (створена 10.01.1939 р.). Важко сказати, чи було дійсно логічно формувати цю область саме з тих українських земель, які увійшли до її складу. Але ця «штучність» зумовила й унікальність Сумщини. Так, Сумська область входить до складу двох історико-етнографічних регіонів України – Полісся і Слобожанщини. Область була сформована з частин колишніх Харківської, Полтавської, Чернігівської губерній. Деякі з цих територій мають власну історію державотворення (землі Чернігівщини і Полтавщини, що свого часу були складовими української козацької держави Гетьманщини).

Землі Слобідської України довгий час користувалися автономією і відігравали важливу військово-політичну роль, межуючи з Гетьманщиною, Московською державою, Донським козацтвом і Кримським ханством, але значною мірою залежали від

політики Московської держави (колишні території частини слобідських полків також увійшли до складу Сумщини).

Окремі території нинішньої Сумщини у різні часи перебували в складі різних держав: Київської Русі, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Московської держави/Російської імперії/СРСР. Населення Сумської області є доволі строкатим в національному і етнографічному плані, що пояснюється особливостями заселення цього регіону, демографічними, соціально-економічними і суспільно-політичними процесами.

З огляду на зазначене, масив матеріалів, що можуть слугувати джерелами до вивчення історії Сумщини, є надзвичайно потужний і різноплановий. Але ми зупинимося на інформативних можливостях універсальної консолідації нормативних актів «*Полное собрание законов Российской империи*» (ПСЗРІ). Протягом 1830-1916 років вийшло три зібрання ПСЗРІ (45, 55 та 33 томи відповідно), на сторінках яких було надруковано понад 130 тисяч нормативних актів, які хронологічно охоплювали період з 1649 до 1913 р.

У даній роботі ми проаналізуємо джерелознавчий потенціал лише першого зібрання (45 томів, виданих у 1830 р.). На його сторінках світ побачили трохи менше 31 тисячі нормативних актів 1649-1825 рр., з яких понад 180 одиниць так чи інакше пов'язані з землями нинішньої Сумської області.

У цей період землі нинішньої Сумської області перебували у складі або знаходилися під значним

впливом Московської держави (згодом Російської імперії), а з часом були остаточно інкорпоровані до складу Російської імперії.

Можна з великою часткою впевненості стверджувати, що ці землі відігравали важливу економічну, політичну, а подекуди і стратегічну роль. Через них проходили важливі шляхи. Тут відбувалися великі битви (наприклад, Конотопська) чи точилися локальні бої між козаками, татарами, московськими військами тощо, обиралися гетьмани, велися дипломатичні переговори, вирувало активне господарське життя і т.п. Тому логічно, що цей регіон був об'єктом законодавчої уваги московських/російських правителів і, як наслідок, цей факт відображений у ПСЗРІ.

У першому, 45-томному зібранні, як зазначалося вище, нами було виявлено понад 180 відповідних нормативних актів. Як джерело до вивчення регіону Сумщини всі вони мають різну інформативну цінність. Це залежить від характеру і обсягу відомостей, які стосуються Сумщини і містяться в цих документах.

Самі ці матеріали можна об'єднати в окремі групи за тематичним спрямуванням або хронологічним принципом. Групувати цей вид історичних джерел за тематичною спрямованістю слід, ретельно вивчивши та проаналізувавши зміст кожного нормативного акту, оскільки один і той самий акт може слугувати джерелом до різних аспектів (тематичних напрямів) історії окресленого регіону.

Наприклад, імператорська резолюція на доповідь Сенату від 21 травня 1743 р. про села колишнього гетьмана І. Скоропадського (Марчишина Буда, Мутин, Бирине та ін.) і про віддачу їх Гамаліївському Харлампієвому монастирю містить відомості з історії самого монастиря та населених пунктів, про які йдеться у документі, деякі факти з біографій гетьмана І. Скоропадського та його дружини, про взаємні відносини і ставлення один до одного деяких представників козацької еліти тощо [10, с. 810-813]. Тобто діапазон краєзнавчих тем, досліджуючи які можна використовувати цю резолюцію, є доволі широким. Аналогічною буде ситуація і щодо переважної більшості інших нормативних документів.

Значно простіше згрупувати зазначені матеріали за хронологічним принципом. Це може бути хронологія прив'язана до певних етапів розвитку чи регіону, чи держави, у складі якої він перебував. Можна також згрупувати ці документи просто за століттями. У такому випадку краєзнавчі матеріали з зібрання першого ПСЗРІ хронологічно будуть відноситися до трьох блоків (I – друга половина XVII ст.; II – XVIII ст.; III – перша чверть XIX ст.).

Таким чином, за цими блоками документів можна вивчати відповідні періоди історії нинішньої Сумщини. Перший блок охоплює 23 документи, що відносяться до періоду 1657-1687 років. Другий блок охоплює все XVIII ст. і є найбільш чисельним – представлений близько 100 документами. Третій блок матеріалів

охоплює першу чверть XIX ст. (1801-1825 роки) і містить близько 60 матеріалів.

Всі зазначені матеріали тематично є надзвичайно різноплановими. Окреслимо лише невелику їх частину. Це укази про закладення острогів, їх заселення, роздачу земель [1, с. 435; 3, с. 488-489; 5, с. 885-886 та ін.], документи, присвячені військовим походам, сутичкам між московськими і козацькими військами, наслідкам цих конфліктів та іншим подіям військово-політичного характеру, що тут відбувалися [2, с. 467-468; 4, с. 739-740; 6, с. 914-915 та ін.].

Багато актів стосуються митних питань, організації торгівлі, виробництва тощо. Із них можна побачити, що регіон Сумщини у цих процесах відіграв важливу роль. Тут вироблялися різні товари, через ці землі проходили торговельні шляхи, тут знаходилися пункти, де стягувалося мито, функціонували Кролевецький ярмарок, Охтирський тютюновий, Ямпільський кінний, Шосткинський пороховий заводи, Глухівська співоча школа та багато іншого. Щодо Кролевецького ярмарку, то йому присвячено цілу низку документів [7, с. 65; 8, с. 343-344; 9, с. 825-829; 11, с. 47-50; 12, с. 124; 13, с. 620; 14, с. 733-734].

Там згадуються імена представників українських еліт, які були пов'язані з досліджуваним регіоном (козацькі старшини, поміщики, діячі мистецтва (наприклад, Д. Бортнянський) тощо), події, що тут відбувалися у другій половині XVII – на початку XIX ст.

І це далеко не вичерпний перелік тем, які можна вивчати, використовуючи у якості джерела зазначені матеріали ПСЗРІ.

-
1. ПСЗ-1. Т.І. № 207. С. 435.
 2. ПСЗ-1. Т.І. № 238. С. 467-468.
 3. ПСЗ-1. Т.І. № 257. С. 488-489.
 4. ПСЗ-1. Т.І. № 426. С. 739-740.
 5. ПСЗ-1. Т.І. № 516. С. 885-886.
 6. ПСЗ-1. Т.І. № 535. С. 914-915.
 7. ПСЗ-1. Т.VIII. № 5306. С. 65.
 8. ПСЗ-1. Т.IX. № 6583. С. 343-344.
 9. ПСЗ-1. Т.IX. № 6964. С. 825-829.
 10. ПСЗ-1. Т.XI. № 8739. С. 810-813.
 11. ПСЗ-1. Т.XIII. № 9609. С. 47-50.
 12. ПСЗ-1. Т.XIII. № 9663. С. 124.
 13. ПСЗ-1. Т.XIII. № 9958. С. 620.
 14. ПСЗ-1. Т.XIV. № 10695. С. 733-734.

ЄЛЬНІКОВА А. О.

учениця КУ Сумської ЗОШ № 27, 11-А клас

ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ

Кожне покоління українців бореться за власну незалежність, а міжвоєнний період був одним з найскладніших у будівництві державності. На особливу увагу заслуговує політичне життя Західної України, де співіснували різні за ідеологією партії та організації. Центральною суспільно-політичною проблемою краю стали польсько-українські відносини.

11 липня 1925 року на території Західної України з'явилося Українське національно-демократичне об'єднання (далі – УНДО), утворене з двох угруповань УНТП: Партії національної роботи і національної групи Української парламентарної репрезентації від Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя. Партію очолив Д. Левицький, а лідерами були О. Марітчак, К. Троян, В. Целевич, С. Баран, В. Мудрий та ін. Об'єднання стало найвпливовішою легальною політичною силою того часу, проте не все було легко, адже в середині існували різні погляди. Націонал-радикали, лідер Д. Палій, виступали за радикальні способи боротьби. Націоналісти, лідер В. Бачинський, зосереджували всю увагу на Україно-польських відносинах. Радянські прихильники на чолі з П. Євином вихід із цієї ситуації вбачали у приєднанні, згурпуванні усіх українських земель навколо УСРР. Центристи, лідером яких був Д. Левицький,

покладалися лише на власні сили [2]. На другому народному з'їзді УНДО, що відбувся 19 листопада 1926 року, було остаточно прийнято програму партії. Своєю політичною метою об'єднання визначало здобуття Соборної і Незалежної Демократичної Української Держави. УНДО не визнавало жодних міжнародних актів, що сталися проти волі української нації та призвели до поділу українських територій, боролосся за суверенні права народу, конституційно-парламентський устрій, українську школу та рівність віросповідань [4].

Маючи великий вплив на суспільно-політичне життя людей, партія активно займалася шкільництвом, просвітницькою діяльністю та інформуванням через пресу. За допомогою газети «Діло», що була найпопулярнішим виданням, УНДО активно пропагувало свою політичну програму, адже в її редакції працювали майже всі сподвижники об'єднання: Д. Левицький, В. Мудрий, І. Рудницький та інші. Як зазначалося, «Діло» не було частиною партії, воно було лише її прихильником, головною метою газети була нейтралізація польської асиміляційної політики. Видання опікувалося шкільництвом, так на його сторінках існували рубрики «На шкільні теми», «На педагогічні теми», в яких обговорювалося становище освіти та української мови, також було опубліковано законопроект про школи з українською, білоруською чи литовською мовою викладання, статті про виховання молоді, що відповідали позиції УНДО з цього питання [1].

Тридцять років показали, що українські партії не спроможні протиставити ефективну політичну тактику польській владі. Відтак наростаюча криза парламентсько-

демократичних відносин дала зрозуміти, що пряма конфронтація не приносить результатів. Друга половина 1932-х років змінила політичну тактику УНДО, після події 1933-х років в Радянській Україні стало зрозуміло, що головним ворогом українців є більшовизм. З того моменту в суспільстві почала набувати популярності думка компромісу з Польщею. Агресивна політика влади сприяла консолідації українських національно-визвольних сил. Було вирішено скликати Всеукраїнський національний конгрес (ВНК) з представників усіх українських земель. Влітку 1934 р. у Львові було утворено Тимчасовий ініціативних комітет, що мав розробити проєкт платформи ВНК. На жаль, конгрес так і не відбувся через розбіжність у поглядах партій щодо польсько-українських відносин [3]. У травні та липні 1935 р. після зустрічі лідерів УНДО з польськими урядовцями була укладена нормалізаційна угода. У її основі лежав виборчий компроміс, відповідно до якого в кожному з 15 виборчих округів Східної Галичини на виборах у вересні 1935 р. мав бути обраний один українець і один поляк, причому український кандидат попередньо узгоджувався з владою. Натомість УНДО вимагало: припинення колонізації; скасування «нумерус Клявзус» щодо української молоді у польських вузах та відкриття українського Університету; відновлення діяльності закритих українських гімназій; амністії для політичних в'язнів тощо. На жаль, так звана політика нормалізації не принесла вагомих змін та результатів, адже польська влада так і не змінила свого ставлення до українського народу та продовжувала політику утиску прав населення.

УНДО опікувалося не лише західними землями, а й долею територій, що знаходилися в межах інших держав. Так, дізнавшись про голод, індустріалізацію, насильницьку колективізацію, масові репресії в Радянській Україні, з ініціативи об'єднання було створено організацію всенародної протестаційної акції проти Голодомору. У липні 1933 р. у Львові було утворено Громадський комітет рятунку України (ГКРУ), який допомагав постраждалим від голоду в УСРР [2].

Підводячи підсумки, можна сміливо казати, що УНДО відіграло домінуючу роль у боротьбі за українську державність. Не дивлячись на те, що політика «нормалізації» польсько-українських відносин не принесла бажаних результатів, об'єднання змогло подолати внутрішньопартійну кризу. Партія змогла створити умови консолідації народу навколо національної ідеї. Не зважаючи на вади і помилки, діяльність УНДО стане гарним прикладом для сучасних державотворчих процесів.

1. Муц О. Пресові видання УНДО – важливе джерело дослідження національно-культурного руху в Західній Україні в міжвоєнний період. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/9567/1/46_Muts.pdf

2. Потіха О. Державотворча діяльність УНДО у міжвоєнний період. URL: <https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/26330/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf>

3. Краснодемська І. Становлення та діяльність УНДО на західноукраїнських землях(1925-1939 рр.). Українознавство, 2016. Вип. 3, С. 131-144.

4. Гунчак Т. Тисяча років української суспільно-політичної думки у 9 т. Дніпро, 200. С. 162-173

ЗЬОМЕНКО М. В.
студент, гр. ІС-91,
Сумський державний університет
(наук. керівник: к.і.н., доц. В. М. Власенко)

ДО ІСТОРІЇ МІНІСТЕРСТВА ПРЕСИ ТА ПРОПАГАНДИ УНР (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДУ 1113 ЦДАВО УКРАЇНИ)

Важливою складовою процесу державотворення в будь-якій країні є національна преса та пропаганда, за допомогою яких формуються національна ідентичність, уявлення про кордони та територію, національний історичний міф тощо. Ще більшого значення вона набуває під час великих соціальних катаклізмів – революцій та воєн. Про це свідчать події Української революції 1917-1921 рр., коли преса і пропаганда активно використовувалися Директорією й Урядом УНР у внутрішній і зовнішній політиці, оскільки необхідно було мобілізувати всі сили на боротьбу за збереження національної держави та популяризації української національної ідеї серед європейських держав.

З цією метою у грудні 1918 р. було створене управління преси й інформації, яке згодом перетворилося на Міністерство преси і пропаганди (далі МПП) УНР. Донині діяльність цієї інституції не знайшла широкого висвітлення. Окремі аспекти цієї проблеми знайшли відображення у роботах Л. Сніцарчук [1],

О. Богуславського [2], О. Кудлай [3]. Розпочато публікацію документів окремих міністерств і відомств періоду революції, наприклад, Міністерства закордонних справ та Міністерства внутрішніх справ УНР [4]. Поза увагою істориків та археографів поки що залишаються документи і матеріали Міністерства преси і пропаганди УНР, які зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (фонд 9). Саме тому автор ставить собі за мету визначити джерелознавчий потенціал фонду «Управління преси та інформації Української Народної Республіки, м. м. Київ, Вінниця, Рівне, Кам'янець-Подільський», документи якого охоплюють період діяльності українських національних держав на підконтрольних їм територіях та поза межами України у 1917-1925 рр. Проаналізувавши їх, можна сформулювати наступні тези:

1. Більшість документів щодо преси та пропаганди періоду Української революції 1917-1921 рр. зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, а саме у фонді «Управління преси та інформації Української Народної Республіки». Він має 4 описи та 375 справ.

2. Перший опис охоплює 20 справ, які містять різноманітні документи і матеріали. Серед них – статuti МПП і Ради Народних Міністрів УНР, законопроекти із пояснювальними записками, накази та копії наказів по міністерству, копії постанов, протоколів та резолюцій, доповіді та доповідні записки щодо діяльності міністерства та його окремих підрозділів, бюлетені

відділу преси, огляди цензурної колегії міністерства щодо виданих газет тощо.

Особливу увагу привертають проєкт штату й окладних норм департаменту преси і пропаганди [5, арк. 13, 33], в якому визначено суть та завдання відділів міністерства, зокрема департаменту пропаганди й Українського Телеграфного Агентства, та доповіді міністра преси і пропаганди Раді Міністрів УНР [6, арк. 1-2], в яких розкриваються причини реорганізації МПП у 1921 р.

3. Другий опис містить 279 справ, які стосуються діяльності переважно бухгалтерії, інформаційного відділу та відділу кадрів. Щодо діяльності бухгалтерії МПП, то це акти, відомості, розписки, листування з канцеляріями міністерств і відомств, а також документи, що стосуються асигнування грошових коштів на потреби міністерства взагалі й окремих підрозділів зокрема.

Документи інформаційного відділу безпосередньо стосуються пресової та пропагандистської діяльності міністерства. Це звіти відділу преси про роботу на місцях, телеграфні повідомлення, листування з друкарнями і редакціями газет та іншими міністерствами, найчастіше з Міністерством закордонних справ щодо розповсюдження преси та брошур про Україну поза межами країни. Цінними для визначення структури міністерства, форм і методів його роботи в період виходу на територію Польщі (м. Гарнів) у листопаді 1920 р. є «Декрет, доповідна записка та план Міністерства преси і пропаганди про організацію міністерства і його функції» [7, арк. 2-4] та

«Статут та інструкції директора департаменту пропаганди про організацію та діяльність департаменту» [8, арк. 5].

Документи відділу кадрів МПП містять алфавітні списки співробітників, адресні книги, різноманітні посвідчення, заяви про прийом та звільнення з роботи тощо. Вартими уваги є анкетні листи урядовців, які заповнювалися при прийомі на роботу [9]. Вони дають інформацію про дату і місце народження, вік, освіту, сімейний стан, національність, віросповідання, фах, відношення до військової служби та іншу важливу інформацію про співробітника.

4. Третій опис містить 55 справ. Більшість з них складають особові справи співробітників Міністерства преси та пропаганди УНР тарнівського періоду (кінець 1920 – 1921 рр.). У них відклалися документи про прийом на роботу, заяви про відпустку, рапорти та звіти про відрядження, прохання про матеріальну допомогу тощо. Особливу цінність представляють персональні картки, що містять різноманітні анкетні дані про людину, її освіту, фах, громадську і професійну діяльність і можуть слугувати джерелом для написання біографій чи уточнення окремих даних про урядовців, зокрема міністрів Олександра Ковалевського [10] та Павла Зайцева [11].

5. Четвертий опис містить 21 справу, в яких зберігаються огляди преси і окремі статті щодо України авторів, які перебували за кордоном, протоколи засідань та нарад Головного управління преси та інформації у 1919 р., інструкції щодо діяльності Цензурної колегії управління та Інформаційної ради [12].

6. Варто зазначити, що невелика кількість документів щодо діяльності відомства преси і пропаганди є в інших фондах ЦДАВО України, зокрема у фонді 1065 «Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки, м. Київ, Кам'янець-Подільський; Тарнів (Польща)». Вони стосуються раннього періоду діяльності відомства (1919 р.), коли воно перебувало у структурі Міністерства загальних справ.

Отже, фонд Міністерства преси і пропаганди УНР має великий джерелознавчий та інформаційний потенціал. Він містить інформацію про законодавчу і нормативну базу діяльності МПП, структуру міністерства та його підрозділів, склад, функції та основні напрямки діяльності цієї важливої державної інституції в умовах революції. Перспективними, на думку автора, є дослідження соціального складу співробітників міністерства та біографії його очільників та урядовців.

1. Снісарчук Л. Організація дійсної і доцільної пропаганди за кордоном: Міністерство преси й пропаганди УНР у 1921 р. // Вісник Львівського університету. Серія.: Журналістика. 2015. №. 40. С. 144-155.

2. Богуславський О. В. Інформаційно-пресова діяльність Центральної Ради та українських урядів 1917-1920 рр. Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2003. 236 с.

3. Кудлай О. Б. Створення та діяльність народного міністерства міжнародних справ Української Народної Республіки (червень 1917 – квітень 1918 рр.). Ін-т історії України НАН України, 2008, 116 с.

4. Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до

Ризького мирних договорів (1919-1921) / упоряд.: В. Кавунник. Київ: Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2016. 796 с.

5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Ф. 1113. Оп. 1. Спр. 17. 38 арк.

6. ЦДАВО. Ф. 1113. Оп. 1. Спр. 16. 26 арк.

7. ЦДАВО. Ф. 1113. Оп. 2. Спр. 77. 9 арк.

8. ЦДАВО. Ф. 1113. Оп. 2. Спр. 184. 154 арк.

9. ЦДАВО. Ф. 1113. Оп. 2. Спр. 114. 99 арк.

10. ЦДАВО. Ф. 1113. Оп. 3 ос. Спр. 20. 8 арк.

11. ЦДАВО. Ф. 1113. Оп. 3 ос. Спр. 13. 12 арк.

12. ЦДАВО. Ф. 1113. Оп. 4. Спр. 4. 13 арк.

КОРОЛЬ В. М.
*кандидат історичних наук,
Сумський державний університет;
Запорізький національний університет*

ВІЗУАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ, ПРИСВЯЧЕНІ СІЛЬСЬКІЙ ЕЛЕКТРИФІКАЦІЇ, НА СТОРІНКАХ ПОВОЄННОЇ ОБЛАСНОЇ ПРЕСИ СУМЩИНИ (1945-1955 рр.)

Нестача електроенергії протягом кількох останніх місяців внаслідок ворожих ударів по українській критичній інфраструктурі провокує підвищену увагу вітчизняних дослідників до питань електрифікації в історичній ретроспективі.

Якщо міста України отримали розвинене електрогосподарство ще з початку ХХ ст., то суцільна електрифікація сільської місцевості відбувалася вже після II Світової війни, у другій половині 1940-х – 1950-х рр.

Як і будь яка складова державної політики в радянський час, електрифікація зазнавала потужного агітаційно-пропагандистського супроводу. Одним з його засобів була місцева преса. В рамках нашого дослідження ми проаналізували матеріали обласної газети, яка до 1952 р. носила назву «Більшовицька зброя», а потім була перейменована на «Ленінську правду». Це сумське видання відіграло роль друкованого органу одночасно обласного і міського комітетів комуністичної партії та обласної і міської рад депутатів трудящих. Газета розповсюджувалася по всій Сумській області. Її тираж зростав від 15 тис. примірників у середині 1940-х рр. до 30 тис. наприкінці 1940-х та 35 тис. – у 1950-х рр.

Потужний потенціал для інформування, а тим більше для пропагандистського впливу завжди мали візуальні матеріали. Радянська преса активно використовувала їх і

для висвітлення заходів сільської електрифікації, наочно переконуючи пересічних громадян у неабияких успіхах у цій галузі.

Так, у квітні 1948 р. на газетній сторінці, повністю присвяченій електрифікації Шалигінського району, містилася ще й мапа місцевості із позначками розміщення різних енергетичних об'єктів [14, с. 3]. У липні 1953 р. подавалася аналогічна мапа, але вже всієї Сумської області [9, с. 3]. (Див. Фото 1-2)

Фото 1. Карта електрифікації Шалигінського р-ну в газеті «Більшовицька зброя» за 10 квітня 1948 р. [5, с. 3]

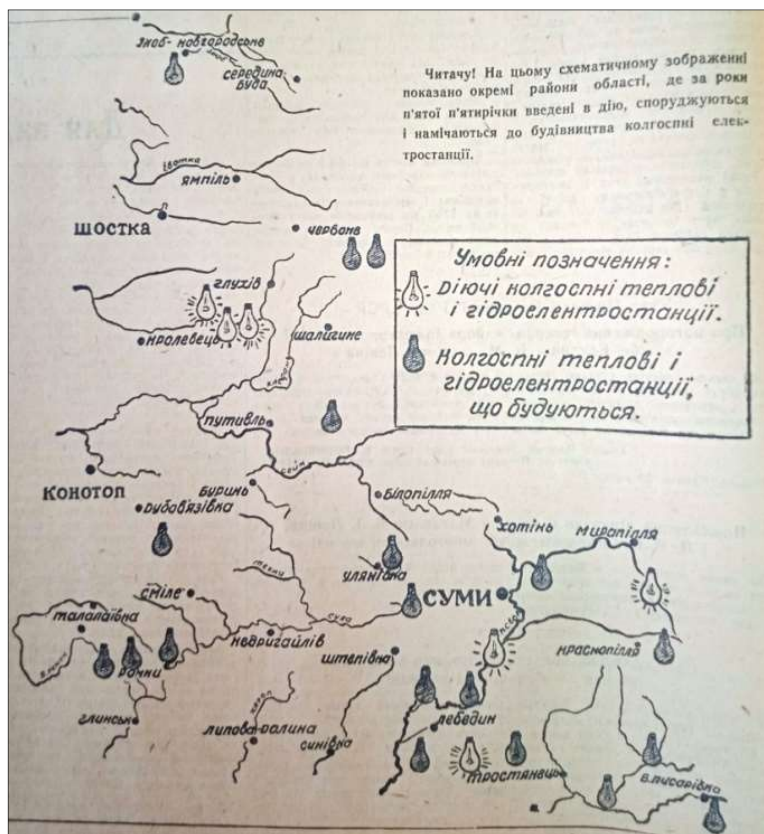

Фото 2. Карта електрифікації Сумської області в газеті «Ленінська правда» за 25 липня 1953 р. [3, с. 3]

Проте найбільш поширеними зображеннями відповідної тематики були фото електростанцій. Так, свого часу публікувалися світлини будівництва Низівської ГЕС, а згодом її машинного залу після пуску цього об'єкту [8, с. 2; 9, с. 2]. Читачам також подавалися фото загального вигляду колгоспних та міжколгоспних електростанцій (наприклад, Вирівської, Обтівської, Бобрівської) [2, с. 3; 4, с. 2; 6, с. 3].

Найбільше уваги отримувала Нізівська міжколгоспна гідроелектростанція на річці Псел.

Ще під час спорудження цього енергетичного об'єкту обласна преса неодноразово друкувала фото цього будівництва. Світлини, наповнені динамікою і оптимізмом натхненної праці, безпосередньо демонстрували певні етапи відповідних будівельних робіт. Наприклад, влітку 1951 р. подавалася фотоілюстрація процесу нівелювання водозливної греблі. (Див. Фото 3)

Успішно йде будівництво Нізівської міжколгоспної гідроелектростанції. В кінці року вона повинна дати струм.

На фото: гідротехнік М. Артемович проводить нівелювання водозливної греблі.
Фото В. Масурганя.

Фото 3. Фрагмент газети «Більшовицька зброя» від 15 липня 1951 р. зі світлиною будівництва Нізівської міжколгоспної ГЕС [7, с. 2]

**Фото 4. Фрагмент
газети «Більшовицька
зброя» від 27 липня
1951 р. зі світлиною
будівництва Низівської
міжколгоспної ГЕС
[8, с. 2]**

А невдовзі читачі «Більшовицької зброї» змогли побачити фотозображення, що демонструвало механізовані роботи із забивання шпунтів для захисту греблі. Ці роботи велися за допомогою дизель-копрової установки. (Див. Фото 4)

Головною причиною зосередженості ЗМІ на цьому об'єкті стало його географічне розташування. Ця ГЕС була розміщена неподалік обласного центра, тому кореспонденти і фотографи без особливих зусиль могли регулярно відвідувати її. Через зручність згодом також туди часто возили на екскурсії із міста школярів, студентів, слухачів курсів підвищення кваліфікації тощо.

Ще однією важливою особливістю Низівської ГЕС був безпосередній вплив на водний режим р. Псла під час протікання його через Суми (саме гребля цієї станції мала регулювати рівень води в річці).

До того ж після пуску ця ГЕС вважалася чи не найуспішнішою та передовою в усій області. Тому офіційною пропагандою на місцевому рівні станція постійно подавалася як зразок організації «ударної» праці, на який мали рівнятися усі підприємства як енергетичної, так й інших галузей.

Фото 5. Фрагмент газети «Ленінська правда» від 17 січня 1953 р. зі світлиною турбінного залу Низівської міжколгоспної ГЕС [9, с. 2]

Проте різноманітні малі енергетичні установки, як гриби, з'являлися в сільській місцевості всієї області. Інформація практично про кожну нову електростанцію знаходила відображення в місцевій пресі. Зазвичай, це були короткі повідомлення. Але часом вони

супроводжувалися ще й зображеннями новозбудованих об'єктів. Наприклад, свого часу публікувалася світлина ще однієї міжколгоспної гідроелектростанції каскаду річки Псел – Бобрівської. Вона була розміщена в Лебединському районі Сумської області й стала до ладу в 1955 р. (Див Фото 6)

Фото 6. Фрагмент газети «Ленінська правда» від 23 вересня 1955 р. зі світлиною Бобрівської міжколгоспної ГЕС [4, с. 2]

За світлинами, опублікованими на сторінках обласної газети, ми можемо робити певні висновки про характер і зовнішній вигляд деяких сільських електростанцій. Наприклад, очевидним є факт, що міжколгоспна електростанція в с. Обтовому (Кролевецький р-н) була збудована з дерева і на палях. (Див Фото 7)

Фото 7. Фрагмент газети «Більшовицька зброя» від 7 червня 1949 р. зі світлиною Обтівської міжколгоспної електростанції [6, с. 3]

Водночас жителі Вирів (Улянівський р-н) спорудили будівлю своєї колгоспної електростанції мурованою з цегли. (Див Фото 8)

Фото 8. Фрагмент газети «Ленінська правда» від 4 листопада 1953 р. зі світлиною Вирівської колгоспної електростанції [2, с. 3]

Найбільше інформації подавалося про будівництво гідроелектростанцій. Зрештою, саме на малі ГЕС і було зроблено ставку під час сільської електрифікації. Протягом першого повоєнного десятиліття електростанції будувалися на більшості середніх і малих річок Сумської області.

Однак знаходимо ми в обласній газеті й згадки про вироблення електроенергії за допомогою теплових двигунів і навіть вітрових установок. Проте сільські ТЕС (не кажучи вже про ВЕС) здебільшого були малої

потужності. Їхні зображення були менш цікавими для агітаційно-пропагандистських завдань, тому їх майже не друкували.

Крім фотографій увагу привертає і поодинокі графічне зображення енергетичного об'єкту в агітаційних матеріалах «Більшовицької зброї». Цей рисунок, зроблений вручну, супроводжує бравурний звіт про успіхи сільського господарства і не містить вказівки, де розміщена зображена споруда. (*Див Фото 9*)

Фото 9. Фрагмент газети «Більшовицька зброя» від 27 травня 1951 р. з графічним зображенням типової будівлі сільської малої ТЕС [1, с. 3]

Скоріш за все, рисунок демонструє типовий вигляд невеликої сільської електростанції. Оскільки будівля розміщена в межах села, а поруч немає річки, то очевидно,

що це мала ТЕС, яка генерує електроенергію за допомогою двигуна внутрішнього згорання чи локомотива. Висока прибудова під односкіпним дахом з ізоляторами на фасаді ідентифікується як приміщення з розподільчим пристроєм, з якого вже безпосередньо струм подавався у мережу.

Отже, візуальні матеріали, присвячені висвітленню сільської електрифікації у місцевій пресі, були складовою агітаційно-пропагандистського супроводу зазначеного процесу та характеризувалися різноманітністю за формою і змістом. Значна інформативність цього масиву даних робить його цінним джерелом для подальших перспективних досліджень проблем повоєнного розвитку сільської місцевості як на регіональному рівні, так і в територіальних межах всієї України.

1. [Без автора]. Велика перемога колгоспного ладу // Більшовицька зброя. 1951. 27 травня. № 104 (2786). С. 3.

2. [Без автора]. Електростанція у Вірах [фото] // Ленінська правда. 1953. 4 листопада. № 218 (3414). С. 3.

3. [Без автора]. Соціалістична Сумщина в п'ятій п'ятирічці // Ленінська правда. 1953. 25 липня. № 145 (3341). С. 3.

4. Галушко М. Нова гідроелектростанція на річці Псьол [фото] // Ленінська правда. 1955. 23 вересня. № 190 (3900). С. 2.

5. Білянський С. На берегах Клевеня і Есмані // Більшовицька зброя. 1948. 10 квітня. № 72 (1978). С. 3.

6. Сударенко С. Загальний вигляд міжколгоспної електростанції в селі Обтове [фото] // Більшовицька зброя. 1949. 7 червня. № 110 (2275). С. 3.

7. Масурган В. На будівництві Низівської міжколгоспної гідроелектростанції [фото] // Більшовицька зброя. 1951. 15 липня

8. Масурган В. На будівництві Низівської міжколгоспної гідроелектростанції [фото] // Більшовицька зброя. 1951. 27 липня. № 147 (2829). С. 2.

9. Масурган В. Річка Псьол поставлена на службу людині [фото] // Ленінська правда. 1953. 17 січня. № 11 (3207). С. 2.

КУДИНОВ Д. В.

*доктор історичних наук, професор,
Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка*

**«КАМЕНЬ ГРОМОВОЙ ИЛИ УПАДШИЙ С НЕБА»:
ДО ІСТОРІЇ ПАДІННЯ ТА ПОЧАТКУ ВИВЧЕННЯ
«СУМСЬКОГО МЕТЕОРИТА»**

Імпактні події та падіння метеоритів на Землю не є якимось виключним явищем (за добу на нашу планету можуть потрапляти метеорити загальною вагою до 6 т). Утім, кожного разу прибуття «небесного гостя» залишає помітний відгук серед громадськості. Особливо тоді, коли політ комічного тіла до Землі лише кілька разів був відмічений в певній локації. Подібним прикладом є падіння єдиного зафіксованого у XVIII ст. на Сумщині метеориту. Обставини дослідження цієї події та подальше вивчення «громового каменю» – мета даної публікації.

Відповідно офіційній версії, метеорит упав 1 жовтня (12 жовтня за Григоріанським календарем) 1787 року неподалік від «дач» с. Бобрик (нині – Великий Бобрик Краснопільської ОТГ). Основним свідком незвичайного явища став штаб-лікар Олександр Гродницький (Городницький), котрий перебував в цей день у бобрицькому маєтку генерала Миколи Рахманова. Лікар, який за словами негласного керівника т. зв. «Попівської академії», письменника та архітектора Олександра Паліцина, був *«примечателем просвещенным и верным»*, якраз і залишив детальний опис прибуття «повітряного

каменю». Наведемо його частину, складену з кількох повідомлень від очевидця: «День був ясний, тихий і теплий, не видно було жодної хмарки на всьому обрії... О третій годині по полудні... при виході з дому раптом почув надзвичайно глухий шум..., подібний грому вдалечині чи барабанному бою, без тріщання й вдарів, рівний і безперервний, прямо, як здавалося мені, над головою. Зупинившись, я намагався розчути, здіймав очі, довго приглядався аби роздивитися дивний феномен, але окрім чистої лазурі нічого не помітив» [2, арк. 8; 4, с. 7]. Оскільки Гродницький не помітив ані гучного вибуху, характерного для точки затримки метеориту в повітрі, ані хмарки, яка мала з'явитися в момент громового вдару, ані світових ефектів, радянський астроном Л. Кулик виснував, що очевидець події пропустив начальну стадію польоту метеориту в атмосфері й «поспів» лише до «кінцевої гами звуків, що надходили від початкових ділянок шляху метеориту» [4, с. 18–20]. «Через три дні, – читаймо далі в повідомленні Гродницького, – я почув від пана Рахманова, що на суміжних полях слободи Жигайлівка, в десяти верстах від села Бобрика, упав із повітря камінь, що, не задовольняючись загальними чутками, він відправив у слободу Жигайлівка свого управляючого, який не лише дізнався подробиці, але й відколов шмат каменю та привіз його п. Рахманову... Ми розглядали його з великим інтересом... У той час точно [у момент приземлення – авт.] місцеві чабани бачили камінь, що злетів із повітря («нечто с высоты воздуха с великим стремлением падающее на землю»)... [пастухи – авт.] знайшли чорний шмат, що глибоко увійшов у землю, який вони негайно вирили і він

був ще досить теплий» [2, арк. 9; 4, с. 7–8]. Гродницький додавав, що пізніше йому вдалося встановити факт падіння в цей день ще двох «громових каменів» у Лебединському повіті та в Охтирському повіті. При цьому один із них опинився в руках охтирського поміщика Василя Маркова [4, с. 8]. Отже, при входженні в щільні шари атмосфери болід розсипався на низку окремих метеоритів, з яких щонайменше три дісталися поверхні планети.

Надалі очевидці падіння метеориту, селяни-пастухи Зиновій Тарасенко й Семен Шептун, віднесли знахідку старості в слободу, а той, у свою чергу, відправив його до охтирського справника, а уламок від нього віддав згаданому управителю матку Рахманова. Справник капітан Іван Боярський доставив «прибульця» до Охтирського нижнього земського суду, звідки він уже потрапив до Харківського намісницького правління, де й пролежав без уваги з боку керівництва краю кілька років. Пізніше очільник намісництва (у 1789–1796 рр.) генерал-майор Федір Кишенський, не відаючи як правильно розпорядитися метеоритом, наказав близько 1795 року передати його «партикулярно» харківському аптекарю Петру Піскуновському. При цьому камінь почав вважатися власністю фармацевта, що засвідчується пізнішою пропозицією Академії наук викупити в нього «камінь громовий» [2, арк. 1, 4; 4, с. 8–10].

Після акту «дарування» ще майже десятиліття метеорит не підлягав науковому дослідженню. Утім, факт його існування не забувався представниками слобідської інтелігенції. Тому не дивно, що про нього знов заговорили разом із заходами зі створення Харківського університету.

При цьому певне відношення до початку наукового дослідження «сумського метеориту» мав і один із фундаторів вишу, колезький радник, керівник Головного правління училищ при Міністерстві народної освіти Василь Каразін, який користувався у той час особливою прихильністю імператора Олександра I.

Про «повітряний камінь» Василь Назарович дізнався від свого найближчого знайомого Паліцина, котрий і запропонував взяти камінь для дослідження в Піскуновського й перенаправити його в Імператорську академію наук. За іншою версією, слободсько-український губернатор Іван Бахтін розпорядився аби Піскуновський передав метеорит для вивчення професору Опанасу Стойковичу, а той, у свою чергу, перенаправив би його до Петербургу. На прохання очільника краю Гродницький також склав опис падіння небесного тіла. Сам «аероліт» був доставлений у січні 1804 р. Академії наук безпосередньо Василем Каразіним. Навесні 1804 р. Піскуновський, відповідно побажання професора Франса Делавіня (Де ла Вінь), звернувся спочатку до керівництва Академії наук з вимогою повернути йому камінь. Потім – і до очільника краю, але вже з проханням розділити камінь – одна частина повинна була бути передана в Харківський університет, а інша залишитися в Імператорській Академії наук у Петербурзі. Ці повідомлення змінюють попередній погляд на маніпуляції з метеоритом, згідно якого спочатку «камінь громовий» розділили, частину залишили в Харкові, а іншу доправили в Петербург. Насправді, відбулося все навпаки. Цілий камінь, якщо не враховувати «уламок Рахманова», спочатку наприкінці 1803 року

відправили в Імператорську академію наук, а потім уже його частина була передана новоствореному університету в проміжку часу між 1805 і 1807 роками [2, арк. 4; 4, с. 8–9, 40]. Такий порядок подій виглядає цілком логічним, оскільки в 1803 році, коли як раз вирішувалася доля перебування метеориту, в Харкові ще не зібрався професорський склад майбутнього вишу, окрім фізика Стойковича, призначеного професором вишу 1 листопада 1803 р. А отже тут ще не діставало голосів вчених аби вплинути на питання залишення «аероліту» в стінах нового навчального закладу.

У Петербурзі вивченням «повітряного каменю» зайнявся відомий російський хімік німецького походження академік Товій (Іоганн) Ловіц, якому президентом Академії наук дійсним камергером Миколою Новосільцевим було доручено «розкласти і дослідити складові частини для порівняння потім з іншими такими каміннями, які віднаходять у багатьох місцях Європи й дослідженням яких займаються вчені люди» [2, арк. 1]. Ловіц відкрив в «аероліті» хром, вміст якого, щоправда, пізніше не підтвердився, а також залізо, нікель, силікат, магнезій, сірку [4, с. 39]. Утім, науковець завершити своє дослідження не встиг – у тому ж 1804 році, коли він представив перші результати аналізу, його серце перестало битися.

Після Ловіця вивченням «сумського метеориту» зайнялися вчені-хіміки Харківського університету – Іоганн Еммануїл Гізе, Людвіг Шнауберт, а також згадуваний Опанас Стойкович. Їхні студії стали основою для роботи Шнауберта «Опис і хімічне дослідження повітряного

каменю, знайденого в Сумському повіті», читаної в стінах університету у травні 1807 року, в його спільній із Гізе статті «Аналіз метеориту, що впав 1 жовтня 1787 р. у Харківській губернії» (1809), а також промові Стойковича «Про повітряні каміння та їхнє походження» (1807) [1, с. 277, 676; 5]. Аналізуючи матеріал каменю, вчені дійшли висновку, що в ньому містилося «стільки ж кременистої землі, скільки знайдено в аероліті Бенареском, дослідженому Вокленом, майже стільки ж тальку, скільки в повітряному китайському каменю, аналізованому Клапротом, і майже така ж кількість нікелю, що й в Ейхштадському каменю, що досліджувався тим самим хіміком» [1, с. 722]. Крім того, ними було підтверджено що «аероліт» містив марганець, залізо та нікель [4, с. 33]. Пізніше метеорит неодноразово дробили на окремі частини, що доправлялися до різних наукових установ світу з метою дослідження або потрапляли в руки колекціонерів (останні могли придбавати й не зафіксовані уламки «кам'яного дощу» в Охтирському та Лебединському повітах). Так, у 1897 р. фрагменти «сумського метеориту» перебували в колекціях приватних осіб і академічних установ Петербургу, Києву, Лондону, Парижу, Відню, Берліну, Дебрецену, Калькутти, Вашингтону тощо. Їхня сумарна вага становила 1552 гр. Прикметно, що в переліку 17 власників відсутні відомості про Харківський університет [4, с. 21]. Можна припустити, що повернута з Петербургу частина «аероліту» не була оформлена в геологічну колекцію вишу, а залишалася у власності Піскуновського чи навіть Стойковича. Після

завершення його вивчення харківськими науковцями матеріал залишився в приватній колекції.

Нині метеорит віднесений до класу т. зв. звичайних хондритів або ОХ метеоритів петрологічного типу LL6, що відрізняються низьким вмістом вільного заліза й сульфідів, а також високим ступенем теплового метаморфізму. За іншою класифікацією, «сумський метеорит» віднесений до групи хондритів L6, для яких характерний відносно низький вміст чистого заліза при значній кількості оксиду залізу [6].

Найуживанішою офіційною назвою сумського боліду в метеоритиці є Метеорит «Жигайлівка» (*Zhigailovka*). І дійсно, точні координати приземлення «повітряного каменю» (широта – 50 37' 500``N, довгота – 35 4' 500``E) відповідають місцевості поблизу села Жигайлівка Охтирського району. Відповідно, у 1787 р. космічне тіло опустилося не на територію Сумського, як стверджувалося в офіційних паперах, а Охтирського повіту. «Сумським» же метеорит став, вочевидь, завдяки штаб-лікару Гродницькому, який бачив його політ з-за меж Сумського повіту, не встановив точне місце падіння (десь «на смежных полях») і познайомився з відламком небесного тіла вже в сумському Бобрику. Не засмутила різниця у відстані між місцем спостереження та місцем падіння («в десяти верстах») й ординарних професорів Харківського університету, які особливо не переймалися географічними подробицями та вказували в своїх працях саме «сумську» локацію [4, с. 15–16]. Утім, фразу «слобода Жигайлівка бувшого Сумського повіту» і по наш час можна зустріти в описі «аероліту». Щоправда, нинішнє використання

поняття «сумський метеорит» виправдане з точки зору сучасного адміністративно-територіального поділу України й належності земель колишнього Охтирського повіту до Сумської області. Натомість, у небесного гостя маються й інші імена, з якими можна познайомитися на сайті Міжнародного товариства метеоритики та планетології: *Kharkov* («*This is an OFFICIAL meteorite name*»), *Charkof*, *Bobrik* і навіть *Lebedin* [6].

Нині «Жигайлівка» під № 2 зберігається в Метеоритній колекції Музею позаземної речовини при Інституті геохімії та аналітичної хімії імені В. І. Вернадського Російської Академії Наук (ще в 1898 р. метеорити були оголошені власністю держави; були вжиті заходи з їхнього збирання та збереження в наукових установах). Тут камінь із Сумщини неодноразово піддавався вивченню, допомагаючи вченим зрозуміти процеси, що відбуваються в межах або за межами Сонячної системи, всередині земної матерії і навіть дозволяють отримати інформацію про історію утворення речовин, з яких походять як наша зоря, так і її супутники. У 1936 р. про «сумський метеорит» була випущена наукова праця «Кам'яний метеорит “Жигайлівка”» відомого дослідника «Тунгуського феномену», мінералога Леоніда Кулика, написаної в якості окремого тому серії книг про унікальні метеорити, задуманої з метою розшифрування плутанини в метеоритах кінця XVIII і початку XX століття, що впали на території бувшої Російської імперії» [4, с. 5].

Колекційне видання Кулика цілком могли поповнити ще три метеорити, що впали на території теперішньої

Сумської області: «Кулешівка» (№ 8, Л6, 5290 гр., 12 березня 1811 р., Сумський повіт), «Бочечки» (№ 14, Л4, 614 гр., грудень 1823 р., Путивльський повіт), «Червоний Кут» (№ 110, *Eucrite*, 1700 гр., 23 червня 1939 р., Сумський район) [3, с. 23А]. Хоча за останні століття Україну метеорити бомбардували понад 40 разів, тим не менш, саме сумський небесний гість – перший, падіння якого спостерігалось в Російській імперії і зразки якого збереглися. Нарешті, «Жигайлівка» – перший метеорит, який був досліджений в Україні, що, безумовно, вшановує наш край і закладає історичну основу для розгортання регіональних програм астрономічних досліджень.

1. Багале́й Д. И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Харьков: Паровая тип. и литогр. Зильберберг. Т. 1: (1802–1815 гг.), 1893–1898. 1204 с.

2. Державний архів Харківської області. Ф. 3. Оп. 10. Спр. 110. 10 арк.

3. Кудинов Д. Небесный подарок – Жигайловка: к 230-летию падения сумского метеорита // Ваш шанс. 2017. № 30. С. 22А–23А.

4. Кулик Л. А. Каменный метеорит «Жигайловка». М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1936. 64 с.

5. Стойкович А. О воздушных камнях и их происхождении. Харьков: Универ. тип., 1807. 47 с.

6. Kharkov. URL: <https://www.lpi.usra.edu/meteor/metbull.php?code=12291>.

КУЛЄШОВА А. В.
*студентка, гр. ІС-11,
Сумський державний університет
(наук. керівник: к.і.н., доц. Н. В. Лобко)*

ПЕРЕДУМОВИ ВИДАННЯ ВАЛУЄВСЬКОГО ЦИРКУЛЯРУ 1863 р.

У липні 2023 року буде 160 років з часу прийняття Валуєвського циркуляру, яким були введені суттєві обмеження на використання української мови в інтелектуальному житті України.

Валуєвський циркуляр являв собою таємне розпорядження міністра внутрішніх справ Російської імперії Петра Валуєва, яке забороняло друк книг українською мовою та стало попередником Емського указу.

Досліджуючи передумови прийняття цього циркуляру, ми звернули увагу на те, що саме дії окремих українських громадських діячів підштовхнули Валуєва на цей крок. Розглянемо хронологію подій, що сприяли запровадженню циркуляру 1863 року.

Після скасування кріпацтва імперська влада надає дозвіл отримувати освіту початкову мовами національних меншин. До 1861 року в Україні вже існували недільні школи, після скасування кріпацтва вони отримали неабияку популярність серед населення. В цей час громадські діячі почали активізувати свою діяльність у розвитку мережі недільних шкіл на території всієї України. Одним із таких діячів та популяризаторів недільних шкіл

був Микола Костомаров. Саме він спробував поставити питання розвитку недільних шкіл на фінансову основу. Про це він написав в 1863 р. у петербурзькій газеті «День»: «Нічого протизаконного, жодних антиімперських ідей, критики влади, національно-визвольних посилів – лише прохання підтримувати фінансово розвиток українських шкіл» [4]. Стаття була опублікована із надією, що її прочитає якомога більше інтелігенції, яка зможе допомогти грошима.

Ця стаття потрапила на очі засновника московської політичної журналістики Михайла Каткова, який, відзначався консервативними та монархічними поглядами, а в українському питанні стояв на позиціях протидії «українському сепаратизмові», а також вважав розвиток української мови шкідливим. Саме він висловила думку такого змісту: *«Да какой украинский язык? Такого не было, нет и быть не может»*. У тому ж, 1863 р., М. Катков із обуренням написав лист міністру внутрішніх справ П. Валуєву із жагучим проханням, припинити: «...шабаш неблагочестивих українців, які набралися нахабства забрати кошти інтелігенції на розвиток «малоросійської мови»».

В цей же час український письменник та філолог з Чернігівщини Пилип Морачевський підтримує ідею освіти українців і має на меті перекласти Євангеліє українською, для того, щоб народ мав доступ до вивчення Святого Письма рідною мовою. Однією із ключових проблем в даному етапі розвитку є те, що такий план зовсім не подобався тодішній церкві, яка повністю контролювалася

владою. Фактично, це відтік із сфери впливу, до самостійного пізнання.

Рукопис Пилипа Морачевського потрапив до київського цензора – Новицького, котрий в свою чергу звернувся до Петра Валуєва. У листі столичний цензор зазначав, що українці зайшли в своїй діяльності занадто далеко і такий стрімкий розвиток освіченості може стати однією із вагомих проблем, яка несе свою небезпеку для цілісності держави [3]. І навіщо взагалі робити переклад Євангелія, якщо навчання Святого Письма проходить на *«общероссийском языке»?*

Петро Валуєв отримує ще одного листа від членів духовенства церкви московського патріархату, в якому вони виявили занепокоєння щодо активізації та розвитку навчання, що як результат може призвести до розуміння свого походження та своєї історії, що знову ж таки не вписувалося в сценарії великих самодержців. На додаток, в цей же час, так звані, *«благонамеренные малоросы»* пишуть лист П. Валуєву, де зазначають, що: *«Из праха Шевченка выродилась целая шайка сепаратистов»* [2].

Петро Валуєв одразу надіслав листи Олександрю II, але відповіді не отримав: цар взагалі ніяк не відреагував. Відтак як реакція на потік скарг на бажання українського народу постав циркуляр, де написано: *«Приверженцы малороссийской народности обратили свои виды на массу непросвещенную, и те из них, которые стремятся к осуществлению своих политических замыслов, принялись, под предлогом распространения грамотности и просвещения, за издание книг для первоначального чтения, букварей, грамматик, географий и т. п.»* [1]. *«Киевский*

генерал-губернатор находит опасным и вредным выпуск в свет рассматриваемого ныне духовною цензурой перевода на малороссийский язык Нового Завета», — додав у циркулярі Валуєв і постановив: «Пропуск же книг на малороссийском языке как духовного содержания, так учебных и вообще назначаемых для первоначального чтения народа, приостановить» [1].

Таким чином, ряд подій, в яких були задіяні й українці, спонукали до прийняття Валуєвського циркуляру, аби не виховати ворогів імперії і борців за українську державність.

1. Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ–II). Париж ; Нью-Йорк, 1957. Т. 2. С. 405–800 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://litopys.org.ua/encycl/euii047.htm>

2. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847-1914). Збірник документів і матеріалів / відп. ред. Г. Боряк; упоряд. Г. Боряк, В. Баран, Л. Гісцова та ін. Київ, 2013. LXII. 810 с.

3. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 520 с.

4. Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови IX–XX ст.: зовнішня історія української мови IX–XX ст. Видання друге, виправлене й доповнене. Київ: «К.І.С.», 2020. 192 с.

5. Чайковський А.С., Щербак М.Г. За законом і над законом. З історії адміністративних органів і поліцейсько-жандармської системи в Україні (XIX – початок XX ст.). К., 1996.

МІРОШНІЧЕНКО А. В.

студентка, гр. ІС-01,

Сумський державний університет

(наук. керівник: к.і.н., доц. А. І. Зякун)

КРИМСЬКІ ТАТАРИ: ПОНІВЕРЯННЯ ДЕПОРТАЦІЇ

Після анексії Криму Росією в 2014 р. кримські татари знову відчували зневагу та приниження, але вже на власній землі. Через 70 років страшної депортації 1944 р., коли всі біди були позаду, чергові випробування правдою лягли на кримськотатарський народ. Тому зважаючи на історію сьогодення важливо не забувати минулого.

Депортація татар із Кримського півострова планувалась ще задовго до початку Кримської операції у травні 1944 року. Нагору, до вищих ешелонів влади постійно надходили записки про випадки дезертирства кримських татар із лав Червоної армії. У таємній постанові № 5859сс «Про кримських татар» мова йшла ніби то про масовий колабораціонізм та дезертирство – це і послугувало виправданням майбутньої депортації. Насправді, жодного документального підтвердження цих випадків не виявлено. Висуваються різні версії причин депортації, в тому числі, що кримські татари мовляв мали історичні зв'язки з потенційним суперником Радянського Союзу - Туреччиною. З 18 і по 20 травня 1944 р. кримськотатарське населення ешелонами відправляли до Узбекистану та сусідніх районів Казахстану і Таджикистану. Невеликі групи розселили по території Росії, зокрема в Ярославську область – 0.5%; Іванівську

область – 1.5%; Нижньогородську область – 2.6%; Марійську АРСР – 4.6%; Пермський край – 5.4%; Свердловську область – 1.9%; Кемеровську область – 3.5%. Та більшість депортованих розселили по новостворених спец поселеннях – близько 194185 тис. осіб; до таборів ГУЛАГУ відправлено близько 5989 тис. осіб. Загалом кількість депортованих становила 200174 тис. осіб. Крім татар із Криму було вигнано понад 40 тисяч болгар, вірмен, греків, турок і ромів [1; 2] На території півострова стерли маже всі нагадування про татар – руйнували будинки, присадибні ділянки, закривали читальні, мечеті, тобто будь-який слід.

Становище депортованих татар, після насильного вивезення, було жахливим. До 45% померли від хвороб та недоїдань у першу зиму на новому місці. У спецпоселеннях їх оточували охороною, колючим дротом та блокпостами. Відповідно, доступу до освіти та медичних послуг вони не мали тоді як у постанові радянського уряду від 8 січня 1945 р. «Про правовий статус спецпоселенців» відзначалося, що спецпоселенці користуються всіма правами громадян СРСР, але при цьому вони не мали права самовільно залишати райони спецпоселення, визначені для них, голови родин повинні були щомісяця реєструватися у міліції, а всі зміни у сім'ях повинні були доповідатися міліції у триденний термін [1]. Депортовані татари виконували чорну роботу, їх використовували для робіт в колгоспах, радгоспах, на промислових підприємствах. Так, в Узбекистані кримські татари обробляли бавовняні поля, працювали на шахтах,

будівництві та на заводах. Серед найтяжчих робіт було зведення Фархадської ГЕС [3].

Ще за правління Й. Сталіна були спроби серед депортованих покращити своє становище. Проте масовості такий рух набув тільки після приходу до влади М. Хрущова. XX з'їзд КПРС ознаменував певні поступки для татар. У доповіді Хрущова вперше було згадано про допущену несправедливість стосовно депортованих народів. Наслідком таких заяв влади стало видання указу 28 квітня 1956 року, яким скасовувався режим спецпоселень, а їх мешканців було звільнено з-під нагляду. Але разом із «пом'якшеннями» майно, яке конфіскували, не повернули, і не повернули додому. Як наслідок, до осені 1957 року на підприємствах у різних районах розселення виникають «ініціативні групи» активної молоді, які збирали підписи під петиціями із вимогами повернути татар назад, в Крим.

З 1960-х обертів набирають демонстрації. Для недопущення популяризації цих заколотницьких настроїв влада застосовувала силу – зокрема арешти. На одній з таких демонстрацій було заарештовано Мустафу Джемілева. Саме в цей час зросла цікавість татар до своєї історії, свого народу, звичаїв і культури. Активістами руху почато збір інформації про кількість жертв під час депортації та у місцях заслань. Реакційна політика не змусила себе довго чекати. Відповіддю на такі дії стала Постанова ЦК КПРС про те, що «татари вже вкорінились на місцях заслання, тому їх повернення додому недоцільне» [4]. Зокрема, 5 вересня 1967 р. Президія Верховної Ради СРСР видала Указ «Про громадян

татарської національності, які проживали в Криму», який скасовував звинувачення у зраді кримських татар, але водночас проголошував нібито повне укорінення кримських татар в Узбекистані [4].

Наступні 1970-ті мали наслідки передусім для еліти кримськотатарського народу. По-перше, мала успіхи, хоч і не значні, політика вкорінення – просування по службі, зняття певних заборон, пов'язаних із освітою. А по-друге, наполеглива праця каральних органів, що породила відчуття безпомічності і безпорадності в будь-яких методах боротьби. Разом з невдачами завдяки зусиллям правозахисників ситуація навколо кримських татар постійно була на слуху у громадськості. Поступово саме завдяки активним діям, реакції суспільства, різноманітних організацій кримським татарам таки вдалось домогтися розширення своїх прав. Проте все ще залишалась заборона на повернення додому [4]. У січні 1974 р. Президія Верховної Ради СРСР скасувала заборону грекам, вірменам, болгарам та кримським татарам повертатися в Крим на колишні місця їхнього проживання. Розпочався складний і тривалий шлях повернення кримськотатарського населення додому [1].

Отже, політика та дії радянської влади по відношенню до депортованих татар та інших народів потребує подальших досліджень щоб пам'ятати про втрати та поневіряння народів у імперській державі минулого і сьогодення.

1. Інформаційні матеріали про депортацію кримськотатарського народу 1944 рік. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/informacijni-materiali->

pro-deportaciyu krimskotatarskogo-narodu-1944-rok (дата звернення: 04.05.2023).

2. Депортація кримських татар у запитаннях і відповідях. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/05/150514_tatars_deportation_ko (дата звернення: 04.05.2023).

3. Матвійчук М. Депортація кримськотатарського народу. Історія геноциду. URL: <https://crimea.suspilne.media/ua/articles/71> (дата звернення: 04.05.2023).

4. Становище кримських татар у місцях депортації та їх боротьба за повернення на батьківщину. URL: https://lms.e-school.net.ua/asset-v1:UIED+History-of-Ukraine-11th-grade+2020+type@asset+block@11_клас._Історія_України_Урок_2.pdf (дата звернення: 05.05.2023).

ОСАДЧИЙ Є. М.

*кандидат історичних наук,
Інститут прикладної фізики НАН України*

БУНЯКИНСЬКИЙ ПЕРЕВІЗ НА СЕЙМІ

Путивль у ранньомодерний час був одним з літописних міст, що пережило монгольський погром 1239\1240 років і на довгі століття лишалося центром військового та економічного життя Південної Сіверщини. Важливу роль у розвитку регіону відігравав Сейм, який був природним кордоном та водним шляхом з Путивля до Дніпра, та далі на південь. Допоки місто лишалося у складі Великого князівства Литовського, Сейм був скоріш перешкодою для купецьких валок та подорожуючих, адже річка текла зі сходу на захід і оминати її не було можливості. Рельєф правого берега та широка заболочена заплава також не сприяли швидкому форсуванню і вимагали пошуку зручних для переправи місць.

Ситуація докорінно змінилася на початку XVI століття із захопленням Путивля московським військом. З цього часу Путивль вже перебував у складі іншої, ворожої по відношенню до Великого князівства Литовського, держави, а, відтак, Сейм перетворився на зручний водний рубіж оборони. Тепер завданням місцевих воєвод було не тільки виявлення сприятливих для переправи місць, а й їх укріплення та постійний моніторинг. Для цього залучалося місцеве населення – севрюки, які несли сторожову службу на відомих їм переправах.

Упродовж майже цілого століття Путивль був південно-східними воротами Московії, а його населення поступово «розбавлялося» переселеними москалями. Поступово бюрократичний апарат Московії добрався і до вирішення питань щодо упорядкування сторожової служби у прикордонних містах. Результатом стало видання розлогого документу в якому регламентувалися маршрути сторож, місця їх дислокації та час, необхідний для перебування в дозорі. Саме в цьому документі вперше перераховуються основні переправи через Сейм. За «Розписом путивльських ближніх сторож» 1571 р. відомі 4 переправи – Білі Береги, Мокошевичі, Дороголевська, та Кориж [1, с. 8-13]. Цей же документ окремим розділом забороняв севрюків залучати до сторожової служби. Цікаво, що вони раніше несли дозор за наймом на Сіверському Дінці, але там займалися чим завгодно, тільки не дозором, а інформацію, яку передавали московським воєводам у Путивлі, просто вигадували [1, с. 5]. Роботу прикордонної служби у Путивлі перервала політична криза у Московії, коли у 1604 р. до Новгорода-Сіверського прийшло військо претендента на престол царевича Дмитрія Івановича. Після кількох сутичок та раптової смерті царя Бориса Годунова, воєводи прикордонних міст визнали владу Дмитрія Івановича, якій з Путивля вирушив до Москви [7, с. 2-6]. Відтоді майже на 15 років Путивльський кордон лишається без контролю з боку будь-якої влади за виключенням короткого часу, коли місто та повіт були передані князю М. Вишневецькому [4, с. 337]. Після підписання Деулінського перемир'я у 1618 р. Путивльський повіт було знов передано до складу Московії і почалося відновлення прикордонної

служби. 1623 р. було зроблено новий перелік сторож, зокрема у «Розписі Білгородським сторожам...» серед решти описана сторожа «Бунякин перевіз» на р. Сейм від міста в 30 верстах [2, с. 75]. Місце розташування села Бунякине відоме добре і локалізація цієї переправи, начебто не повинна була викликати труднощів. Але визначити місце переправи через Сейм виявилось не так вже й просто.

Вивченню ранньомодерних переправ через Сейм було приділено увагу вже у першій половині XIX століття. І. Д. Беляєв зібрав значний обсяг документів XVI–XVII століть, а його висновки, зачитані на засіданні в імператорському товаристві історії старожитностей при Московському університеті у квітні 1648 р. актуальні і до сьогодні [2, с. 1-80]. Згодом інтерес до цієї теми виник в контексті вивчення походу князя Ігоря 1185 р. Одним з дослідників цього походу, В.Б. Звагельським було зроблено джерел, опублікованих І.Д. Беляєвим із залученням даних місцевої топоніміки [5, с. 49-51]. Але дослідник замість аналізу рельєфу та археологічних пам'яток зайнявся пошуком топоніму «лос'є», яке згадується в «Слові о полку Ігоревім» і його робота так і не отримала чітких висновків, а його основні постулати були піддані обґрунтованій критиці з боку В. Приймака [6, с. 69-70]. Наразі за писемними джерелами на Сеймі в межах Путивльського повіту відомі наступні перевози: Мутинський, Кам'янський, Білі Береги, Зимов'я, Путивль, Мокошевичі, Чаплинські розстані, Дороголевський, Бунякинський, Корижський.

Вивчення перевозів через значні водні перешкоди дало одну цікаву закономірність – переважна більшість переправ пов'язана з городищами давньоруського часу. За

часів феодальної роздробленості городища поблизу переправ виконували кілька функцій – економічну (митниця та пункт ремонту і перепочинку) та військову (місце перебування військової залоги альбо резиденція боярина). Зважаючи на сталість населення інформація про зручні для переправи місця не була втрачена за часів перебування у складі Золотої Орди, а тому є сенс зважати на наявність укріплень давньоруського часу при пошуках ранньомодерних переправ.

Рельєф місцевості поблизу Бунякинського перевозу досить складний. Тут починається різка зміна напрямку течії Сейму, він повертає у південно-західному напрямку, річище розширюється до кількох кілометрів, а корінний берег відходить від русла. Зазвичай переправи або броди на річках були прив'язані до значних доріг або крупних населених пунктів. Бунякинський перевіз знаходився між Рильськом та Путивлем і не відносився до транспортної мережі повіту. Тому його локалізація є досить умовною і базується на даних карт XVIII століття та даних археології. Саме з них почнемо аналіз даних. У XII столітті в районі с. Бунякине існувало кілька городищ – одне поблизу самого села, інші – біля сіл Гірки та Отруба. На лівому березі Сейму також знаходилося городище у с. Попово-Лежачи [3, с. 83, рис. 4]. Таким чином, є два імовірних місця, де могла б відбуватися переправа. Переправа поблизу городища Попово-Лежачі знаходилася навпроти західної частини Молченського болота. Вона позначена на карті Путивльського повіту 1724 р. геодезиста Бориса Батурина. Болото було частково прохідним через гряди піщаних дюн. Ця дорога вела до Молченського монастиря, який виник

наприкінці XVI століття. Дорога від переправи до монастиря була вузькою стежкою і не могла використовуватися гужовим транспортом. Від цієї переправи можна було дістатися Дороголевського селища і далі до Путивля однойменною дорогою. Але цей напрямок не проходив через село Бунякине. Функціонування цієї переправи пов'язане з господарською діяльністю Молченського монастиря, якому належали земельні та бортні угіддя у Печерській волості Путивльського повіту.

Друга переправа знаходилася напроти села Гірки. Поблизу нього знаходиться одне з городищ давньоруського часу, розташоване на високому останці, утвореному древніми річищами Сейму. Саме в цій місцевості вигини течії Сейму давали змогу вільно під'їхати до річки, а незначна ширина – швидко переправитися. Звідси дорога йшла південним краєм старовинного озера Седр (або Осетер) до с. Бунякине і звідти був вихід на Велику Рильську дорогу, яка проходила північніше. Від переправи через Сейм до с. Бунякине та далі дорога прямувала суходолом без необхідності спускатися в болото. Її зв'язок з Великою Рильською а також проходження через с. Бунякине дають підстави припустити розташування Бунякинського перевозу саме біля с. Гірки. Остаточне вирішення цього питання можливе за виявлення нових писемних джерел або карт кінця XVII – XVIII століть.

1. Акты Московского государства, изданные Императорскою Академией наук. Том 1. Разрядный приказ. 1571–1634. СПб: типография Императорской Академии наук, 1890. 767 с.

2. Беляев И.Д. О сторожевой, станичной и полевой службе на польской Украине Московского государства до царя Алексея Михайловича. М.: в Университетской типографии, 1846. 117 с.
3. Бородин Г.В., Моргунов Ю.Ю. К вопросу о Переяславско-Черниговском пограничье с кочевой степью в конце XI – середине XIII вв. // Археология та історія Північно-Східного Лівобережжя (I – початку II тис.). Збірник наукових праць. Суми, 2003. С. 75 – 93.
4. Грушевський М.С. Історія України-Руси. Козацькі часи до року 1625. К.: Наукова думка, 1995. Том 7. 624 с.
5. Звагельський Б.В. Стародавні переправи середнього Сейму // Сумська старовина. Суми: Сумський державний університет, 1998. № III–IV. С. 49 – 51.
6. Приймак В.В. Деякі питання комплексного джерелознавства Путивльського уділу Новгород-Сіверського князівства у XII – XIII ст. // Археология та історія Північно-Східного Лівобережжя (I – початку II тис.). Збірник наукових праць. Суми, 2003. С. 65 – 75.
7. Разрядные записи за Смутное время: (7113-7121 гг.). Императорское общество истории и древностей рос. при Московском университете. Сост. С.А. Белокуров. Москва: типография штаба Московского военного округа, 1907. [2], XXVIII, 311 с.

ПРИНЬ О. В.

*кандидат історичних наук,
Національний культурно-мистецький та
музейний комплекс “Мистецький арсенал”*

БУТАКОВ В’ЯЧЕСЛАВ ІНОКЕНТІЙОВИЧ (1882–1946) – РЕВОЛЮЦІОНЕР, АРХЕОЛОГ-АМАТОР, ІСТОРИК

У розвідці розкрито основні біографічні відомості про археолога-аматора Бутакова В’ячеслава Інокентійовича, який прожив бурхливе життя, поєднуючи революційну діяльність із навчанням у вищих навчальних закладах та працею на теренах України. Працював на ниві журналістики в газетах Катеринослава, захоплювався археологією, працював викладачем у Кам’янець-Подільському та Харкові.

Бутаков (Бушуєв) В’ячеслав Інокентійович народився 6 вересня 1882 р. в Санкт-Петербурзі у родині лікаря та вчительки. У 1902 р. закінчив Катеринославську класичну гімназію і згодом вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Новоросійського університету, але вже через 3 місяці був заарештований за належність до Російської соціал-демократичної робітничої партії (далі – РСДРП), активним членом якої він став ще у 1901 р., виконуючи спочатку технічну, а потім і пропагандистську роботу. Брав участь в підготовці II з’їзду РСДРП, який відбувся 1903 р. в Лондоні. За активну участь в роботі партії у 1903 р. він був притягнутий до суду Харківською судовою палатою у справі про «Організаційний комітет». Бутаков В. І. брав активну участь в загальному страйку на

півдні Російської імперії у липні–серпні 1903 р. і наприкінці року емігрував за кордон до Швейцарії, де у 1904 р. вступив до Бернського університету. За амністією 1905 р. повернувся в Україну та у 1906 р. вступив на юридичний факультет Імператорського Новоросійського університету [7].

Восени 1907 р. В. І. Бутаков був заарештований разом з усім складом загальноміської конференції РСДРП, двічі засуджений Одеським військово-окружним судом за належність до військової організації РСДРП до ув'язнення і протягом 1907 – 1909 рр. відбував покарання у в'язниці (ймовірніше у Одеській міській в'язниці).

У 1911 р. вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Санкт-Петербурзького Імператорського університету, який закінчив у 1915 р., склавши державні іспити. У 1914 р. під керівництвом проф. Беляєва виконав наукову роботу «Об окклюзии газов», коротке резюме якої було опубліковано у № 2 «Химического журнала» за 1917 р. Також він підготував дві наукові розвідки: «О соленых озерах Екатеринославской губернии» и «О качественном анализе без сероводорода». Під час навчання В. І. Бутаков був членом хімічного гуртка при Петроградському університеті (1916–1917), де зробив доповіді: «Об окклюзии газов» и «О двойной связи углеродного атома по теории Морозова» [8]. Крім російської володів українською, німецькою та французькою мовами. Після закінчення навчання в університеті з 1915 р. до жовтня 1917 р. служив на Петербурзькому поштамті [9].

З жовтня 1917 р. В. І. Бутаков безперервно працює на радянській державній службі та партійній роботі. Активно

використовував псевдонім – Бушуєв. У 1917 р. та 1918 р. він працював у газетах «Біднота», «Вісті ВУЦВК», «Зірка», «Молот» у Катеринославі та одночасно вчителем у гімназії. З 1919 р. В. І. Бутаков – заступник завідувача Катеринославського губернського відділу народної освіти, у 1920–1921 рр. завідував Катеринославською губернською партшколою, у 1921–1923 рр. був лектором Кам'янець-Подільського інституту народної освіти і Кам'янець-Подільської партшколи, де читав курси історії революційного руху на Заході й історичного матеріалізму. З 1923 р. – викладач Комуністичного університету ім. т. Артема в Харкові [10].

З 1918 р. до 1924 р. В. І. Бутаков у вільний час влітку займався дослідженням археологічних пам'яток Катеринославської губернії. Він проводив розвідки біля дніпровських порогів, де відкрив понад 50 стоянок і майстерень кам'яної доби, знайшов слов'янські поселення VII–VIII ст. на території, де у р. Дніпро впадає р. Самара. Ним зібрано великі колекції археологічних знахідок від доби неоліту і до слов'ян він передав до Катеринославського обласного музею та Харківського археологічного музею [11].

Результати археологічної діяльності В. І. Бутаков узагальнив, опублікувавши у катеринославській газеті «Слово» статтю «Потемкин сад в Екатеринославе в археологическом отношении» та часописі «Червоний Шлях» – «Дніпрове поріжжя в археологічному відношенні» [5; 6]. Бутаков В. І. любив свою малу батьківщину, тож проживаючи та працюючи на Катеринославщині, прагнув якнайбільше пізнати її найдавнішу історію. Перед початком

власних археологічних досліджень він детально проаналізував проведені раніше археологічні дослідження на Катеринославщині та наукові публікації П. О. Бурачкова, М. С. Грушевського, Л. Нідерле, К. М. Антонович-Мельник, А. С. Синявського, А. А. Скриленко та Д. І. Яворницького.

Свої розвідки В. І. Бутаков розпочав по вже відомих та частково досліджених пам'ятках у середмісті Катеринослава. Серед знахідок: велика кількість неолітичної кераміки, крем'яні вироби, кам'яні сокири-молоти, знаряддя з кісток тощо. Усі знахідки були знайдені на місцях будівництва наземних шляхів, залізничних колій, приватних садиб та ін. Окрім поселень В. І. Бутаков також звертав увагу на численні кургани, територіально розташовані як у самому місті так і його околицях. Йому було відомо про вже розкопані Д. І. Яворницьким, А. С. Синявським та А. А. Скриленко кургани та не розкопані, що розташовувалися в місті на Соборній, Сінній та Басейній площах, в кінці вул. Лагерної, на розі Херсонської та Романівської вулиць, біля іподрому, зазначав їхню місцеву назву: Гостра Могила, Ряба Могила, Близнята, Довга Могила та багато інших. Окремо В. І. Бутаков відзначав факти хижачьких розкопок курганів у місті під егідою бригадного генерала Є. В. Соколова, за допомогою дармової сили – підпорядкованих йому солдатів.

Бутаков В. І. проводив піші розвідки берегом Дніпра біля слободи Лоцманська Кам'янка, де знайшов велику стоянку неолітичної доби, також біля устя р. Самари оглянув фортецю 1680–1783 рр. Усть-Самарський ретраншемент, на території якого знайшов рештки залізної

зброї, гарматних снарядів (кам'яних та чавунних), монети часів царя Романова Олексія Михайловича (1629–1676) й мідну полушку 1735 р., битий скляний посуд часів козаччини та багато ін. Не оминув увагою дослідник і острови на Дніпрі: Богомолівський, Камінуватий, Пороховий, Кодачок, де були виявлені рештки поселень неолітичної доби: кераміка, крем'яні вироби, кістки тварин та риб.

Поза зацікавленням археологією, основною роботою В. І. Бутакова була праця викладача: читання лекцій з історії Заходу та історії революції у Комуністичному університеті ім. т. Артема (м. Харків). Під його прізвищем виходять праці «Военная организация при Екатеринославском Комитете РСДРП в 1907 г.», «Второй Интернационал. Харьков» та «Конспект по новейшей истории Запада» 1925, 1927, 1928 [1–4].

Про подальшу долю В. І. Бутакова дізнаємося із газетної публікації дніпровського краєзнавця і журналіста Миколи Чабана, у якій він наводить деякі факти, зокрема, що після 1932 р. вчений переїздить до Москви. Найбільш ймовірною причиною переїзду вченого стала реорганізація 7 жовтня 1932 р. Комуністичного університету ім. т. Артема у Вищу комуністичну сільськогосподарську школу. У Москві В. І. Бутаков спочатку працював у Науково-дослідному інституті добрив та продовжував займатися давньою історією. Після Другої світової війни з 1945 р. до 1946 р. працював старшим науковим співробітником Центрального державного архіву давніх актів. Помер В. І. Бутаков у березні 1946 р. в Боткінській лікарні в Москві [12].

На основі архівних джерел відтворено та реконструйовано переважно український період його життя, з'ясовано наукові вподобання дослідника – від хімії, археології до історії Заходу, виявлено окремі праці вченого. На сьогодні залишалися недослідженими повний життєвий шлях і наукова спадщина вченого. Це дає змогу в подальшому, під час виявлення додаткових архівних документів, відтворити повну біографію дослідника та бібліографію його наукових праць.

1. Бушуев (Бутаков) Н. Военная организация при Екатеринославском Комитете РСДРП в 1907 г. // *Летопись революции*. 1924. № 1. С. 182-185.

2. Бушуев В. И. Второй Интернационал. Харьков, «Червоний шлях», 1925. 120 с

3. Бушуев В. И. Конспект по новейшей истории Запада. Харьков, «Пролетарий». 1925. 183 с.

4. Бушуев В. Конспект по новейшей истории Запада. 3-е изд., перераб. и доп.; Харьков.: Пролетарий, 1928. 230 с.

5. Бушуев В. Потемкин сад в Екатеринославе в археологическом отношении // *Слово*. 7 серпня 1918 р.

6. Бушуев В. Дніпрове поріжжя в археологічному відношенні // «Червоний Шлях». 1924. № 11–12 (20–21). С. 140–152.

7. ЦДАВО. Ф. Р. 166. Оп. 12. Спр. 961. Арк. 4.

8. ЦДАВО. Ф. Р. 166. Оп. 12. Спр. 961. Арк. 4 зв.

9. ЦДАВО. Ф. Р. 166. Оп. 12. Спр. 961. Арк. 1.

10. ЦДАВО. Ф. Р. 166. Оп. 12. Спр. 961. Арк. 2.

11. ЦДАВО. Ф. Р. 166. Оп. 12. Спр. 961. Арк. 5.

12. Чабан М. Вічного революціонера постійно заарештовувала поліція, а виручала впливова мачуха : виповнюється 130 р. від дня народження колишнього редактора нашої газети В'ячеслава Бутакова [1882–1946] // *Зоря*. 2012. 24 серп. № 70. С. 7.

РОВЕНСЬКА С. М.

*учитель Лебединського закладу
загальної середньої освіти № 7*

ОЛЕКСАНДР СЕМА (СЕММО) – СОТНИК АРМІЇ УНР ТА ПИСЬМЕННИК

Про багатьох уродженців нашого краю, учасників різних війн, у тім числі й братовбивчих, вже не раз розповідали. Сьогодні мій екскурс про найбільш цікаву особистість минулого століття.

Про Олександра Сему (Семмо) за радянських часів згадувати категорично заборонялося, адже він був не лише сотником Армії Української Народної Республіки, а й письменником, який займався історичною публіцистикою, тобто залишався вояком ідеологічного фронту.

Семмо (справжнє прізвище від народження — Сема) Олександр (Олександр) Іванович (13(25).IX.1900, м. Лебедин — 23.XI.1995, м. Філадельфія, штат Пенсильванія (США)) — український військовик (сотник), літератор-мемуарист, публіцист. Учасник I Світової війни (приписавши для послужного списку фіктивний рік народження 1897, пішов добровольцем до Російської імператорської армії, служив у 17-у стрілецькому полку від початку січня 1916 року до кінця листопада 1917 року і перейшов фронт майже від Балтійського моря аж до річки Стоходу на Волині) і I Українських визвольних змагань (1917—1921). Адміністративний хорунжий Дієвої Армії УНР (Української Народної Республіки). Учасник I Зимового Походу Армії УНР (06.XII.1919—06.V.1920).

Лицар Ордена «Залізного Хреста за Зимовий Похід і бої» (єдиного бойового ордена Армії УНР). За участь у збройній боротьбі за державність України під проводом головного отамана Симона Петлюри 1917—1921 рр. як військовий урядовець був нагороджений Хрестом Симона Петлюри (№ ордена 2675). Після поразки I Визвольних Змагань емігрував спочатку до Польщі, був в'язнем пересильних таборів петлюрівської армії, згодом — до Франції, потім — до Німеччини, нарешті — до США. Працюючи у відділі преси, постійно вів щоденник. Олександр Іванович є автором книги автобіографічних мемуарів «Хроніка». У ній він розповідає про боротьбу за українську державність у 1918—1920 роках. Особливо цінними є свідчення автора про перипетії державотворчих змагань на Слобожанщині і в тому числі на Лебединщині. Книга написана живою мовою. Вона багата правдивими історичними фактами та ще й віковою зброєю українця у битвах за своє існування — іскрометною іронією та гумором. У 2-й частині книги висвітлюється доля українців, які після поразки Війська УНР опинилися в еміграції. Книга дуже цікава у плані «зануритися в атмосферу часу». Дуже гірка сповідь автора, але правдива.

А у брошурі «Соборність» здійснив комплексне дослідження проблеми соборності українських земель від їх зародження до Акту Злуки 22 січня 1919 року. Зокрема, детально простежив поборницький процес, пов'язаний з об'єднанням двох українських республік — УНР і ЗУНР в єдину Українську Народну Республіку. Виразив споконвічну мрію українського народу про незалежну, соборну національну державу.

Там на Заході для конспірації додавив собі у прізвище друге «м». Був одружений із німкенею Гільдегард. Від уряду УНР в еміграції отримав звання сотника. Після 1945-го перебрався до США. Скрізь він працював простим робітником, життя мав неможливе, але весь час багато писав і друкувався в різних часописах. З-під його пера виходили не лише статті з цікавою публіцистикою, а й брошури та книги. Досконало знав рідну мову, а також вільно володів російською, німецькою, французькою та англійською. Помер в еміграції у США.

Протягом багатьох років Україна стогнала під владою чужоземців, але не корилася, намагалася здобути волю. У теперішній час, час повернення народові його історичної пам'яті, особливу роль повинно відігравати об'єктивне висвітлення історичних подій, що пов'язані із формуванням і становленням української держави.

1.Ткаченко Б. Лебедя у пазурах червоного антихриста. Книга II 2-ге вид. Харків: Видавець Савчук О. О., 2016. С. 107-108, 137, 140.

2. Семмо О. Соборність (22.I-31.VIII.1919 р.). Філядельфія, 1989. 48 с.

3. Семмо О. Хроніка. Вінніпег: Товариство «Волинь», 1987. 392 с. (Інститут Дослідів Волині; ч. 57).

РУБАН А. В.

*учениця Конопотського ліцею № 10,
(наук. керівники: 1] вчитель історії КЛ № 10 А. С. Клименко;
2] д.і.н., проф., зав. каф. історії СумДУ С. І. Дегтярьов)*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПІДПРИЄМНИЦЬКИЙ КАПІТАЛ У МАШИНОБУДІВНІЙ ПРОМИСЛОВІСТІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (1874–1914 рр.)

Вивчення науковцями проблем минулого часто розкривають не стільки їх значення для пережитих епох, скільки актуальність для сучасності. Тема надходження європейського підприємницького капіталу та інвестицій у машинобудівну промисловість українських земель 1874–1914 рр. – яскравий приклад цього. Які були результати багатолітнього притоку іноземного капіталу на дані землі? Що вони принесли з собою – економічну залежність чи нові технології, додаткові фінансові ресурси та методи організації виробництва? Усі ці питання як і раніше залишаються актуальними. Дослідження даного питання дозволяє краще дотримуватися цілей сталого розвитку ООН, зокрема 11 цілі «Сталий розвиток міст та спільнот».

Мета дослідження – визначити тенденції та особливості залучення європейського підприємницького капіталу у машинобудівну промисловість на українських землях 1874–1914 рр.

Для досягнення мети означені такі дослідницькі завдання:

1. З'ясувати стан наукової розробки теми, виявити, систематизувати й охарактеризувати основні групи джерел з досліджуваної проблематики.

2. Визначити причини, що зумовили надходження європейських інвестицій до машинобудівної промисловості на українських землях досліджуваного періоду.

3. Виокремити перспективні регіони розвитку машинобудування українських земель 1874–1914 рр. до яких найбільш інтенсивно залучався європейський капітал.

4. Встановити обсяги та організаційні форми притоку європейського капіталу до машинобудівної промисловості досліджуваного регіону.

Об'єкт дослідження – іноземні за походженням капітали та господарська діяльність іноземних підприємців на території українських земель у 1874–1914 рр.

Предмет дослідження – європейський підприємницький капітал у машинобудівній промисловості досліджуваного регіону у 1874–1914 рр.

Для реалізації завдань дослідження наявна досить велика джерельна база, яка включає в себе архівні матеріали (відомості фонду Бельгійського анонімного акціонерного товариство Сумських машинобудівних заводів м. Суми [3]), публікації преси різних років (статті журналів «Економічний огляд» [4] та «Гірничий журнал» [2]).

Визначено, що причинами, які зумовили надходження європейських інвестицій до машинобудування досліджуваного регіону стали з одного боку кризові явища економічного розвитку

західноєвропейських держав (вичерпаність власних природніх ресурсів, втрата традиційних напрямків збуту товарів), а з іншого – сприятливі умови для залучення іноземних інвестицій на українських землях (наявність дешевої робочої сили, значні поклади корисних копалин, попит на промислову продукцію) [5].

Так європейський підприємницький капітал у машинобудівні підприємства українських земель надходив як збільшення капіталу вже існуючих підприємств так і створення нових. Всі компанії у даному випадку були акціонерними та на умовах концесійної угоди між місцевими та іноземними інвесторами. Досить часто вона друкувалася на звороті акцій підприємства [1].

Визначено, що найбільш вагомимі капіталовкладення здійснювалися бельгійськими підприємцями, сумарний об'єм інвестицій яких склав 68,26 млн. франків (7 акціонерних компаній). Також значні інвестиції здійснювали німецькі промисловці. Загальні активи їхніх виробництв склали 45,97 млн. франків (4 компанії). Значно слабше залучалися французькі капітали (2 акціонерні компанії із загальною сумою капіталів 5 млн. франків).

Встановлено, що найбільш перспективними для європейських інвестицій стали українські регіони Слобожанщини та Донбасу, де були представлені 5 та 3 машинобудівних компаній з іноземним капіталом відповідно.

Отже, європейські капіталовкладення у машинобудування українських земель надали поштовх до розвитку виробничих сил, сприяли технічному прогресу та

підвищували рівень життя населення. За допомогою європейських інвестицій розвивалася інфраструктура краю: будувалися мости, залізничні шляхи, військові та цивільні кораблі, розвивався громадський транспорт міст.

В цілому, необхідно зазначити, що сучасну історичну науку в неабиякій мірі цікавлять питання дослідження історії розвитку промисловості України, в тому числі й історії залучення європейського підприємницького капіталу в машинобудування на українських землях 1874–1914 рр.

1. Бігун Г. С. Історія підприємництва в Україні: 1861–1917 рр. Донецьк: Донецький національний університет економіки і торгівлі, 2007. 187 с.

2. Гірничий журнал. Київ: Типографія П. П. Сорокіна, 1914. № 1 (січень). 140 с.

3. Державний архів Сумської області. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 2: Звітна книга замовлень механізмів за 1905–1906 р. Арк. 26.

4. Економічний огляд. Київ: Типографія Галерна, 1900. № 5 (Травень). 132 с.

5. Пилипенко О. Іноземне підприємництво в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. // Київська старовина. 2008. № 3. С. 85-101.

РУБАН В. В.

студент, гр. ІС-91,

Сумський державний університет

(наук. керівник: к.і.н., доц. В. М. Власенко)

СПОРТИВНИЙ ЧАСОПИС «ГАРТ» (1946) (ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ)

Внаслідок повномасштабного військового вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 р. велика кількість українців змушена була залишити не тільки місце свого проживання, але і країну. Мільйони українців, а це переважно жінки і діти, стали біженцями. Чимало їх опинилося в країнах Європи. Майже 80 років тому Україна вже пережила подібну ситуацію, коли після завершення Другої світової війни на території Німеччини й Австрії опинилося багато тих, хто з різних причин не хотів повертатися в радянську Україну. Згодом чимало з них отримало статус біженців або переміщених осіб і перебували у відповідних таборах. Таборяни самоорганізувалися, створивши цілу мережу громадських, культурно-освітніх, спортивних і релігійних організацій. Для задоволення різноманітних потреб була започаткована преса, зокрема і спортивна. Тема вивчення спортивної преси третьої хвилі української еміграції є актуальною й як наукова проблема, оскільки комплексно не вивчалася взагалі та щодо окремих періодичних видань цього профілю зокрема, серед яких – часопис «Гарт». Саме тому автор поставив собі за мету розкрити історіографічний аспект цієї теми.

Історіографія щодо українських переміщених осіб на території окупаційних зон Німеччини й Австрії велика, але окремі аспекти цієї наукової проблеми не розкриті взагалі або розкриті частково. Недостатньо дослідженим аспектом проблеми є спортивна преса, а в її межах є певні лакуни, зокрема щодо спортивного часопису «Гарт», який не був темою окремого дослідження. Це видання згадувалося лише у мемуарах тогочасних ДіПі (англ. *Displaced Persons* – переміщені особи) та наукових працях.

Історіографічний комплекс із досліджуваної проблеми можна розділити на чотири групи. До першої можна віднести наукову літературу про переміщених осіб взагалі. Авторами праць цієї групи спочатку були науковці української діаспори. У 1949 р. побачив світ вісник українознавства «Сьогоднішнє й минуле» Наукового товариства ім. Шевченка, значна частина якого була присвячена життю українців у таборах для переміщених осіб. У збірнику надруковані праці про ДіПі таких знаних тогочасних науковців, як В. Мудрий, В. Кубійович, І. Базилевич, М. Стахів, Ю. Шерех (Шевельов), В. Дорошенко, Гр. Шевчук, О. Кульчицький та інші, частина з яких пройшла через ці табори [1]. Першою узагальнюючою працею про третю хвилю української еміграції взагалі та ДіПі зокрема була монографія представника української діаспори В. Маруняка [2]. Це був розширений варіант докторської дисертації, захищеної автором у 1972 р. в Українському вільному університеті в Мюнхені. У ній на основі широкої джерельної бази розкриті різні сторони життя ДіПі на території Німеччини й Австрії у 1945-1951 рр., де згадувалося зокрема про Раду фізичної культури, яка опікувалася справою розвитку фізкультури і спорту серед

таборян й українською спортивною пресою. Саме у цьому сюжеті згадано про існування часопису «Гарт». У 1992 р. зусиллями Канадського інституту українських студій Альбертського університету побачила світ англomовна збірка наукових праць зарубіжних й українських (з діаспори) науковців за редакцією В. Ісаїва, Ю. Бошика та Р. Сенкуса. У ній розкрито різноманітні сторони життя українських переміщених осіб у таборах Європи, зокрема наявність спортивних клубів та переїзд українських ДіПі до Канади [3].

У радянський період досліджувана проблема не висвітлювалася. Із здобуттям Україною незалежності інтерес до вивчення третьої хвилі еміграції та таборів для переміщених осіб посилювався. Було захищено докторську [4] і кандидатську [5] дисертації, опубліковано монографію про культуру та повсякденне життя українських ДіПі [6] та низку журнальних статей про просвітницьку діяльність української інтелігенції в таборах ДіПі взагалі [7] й І. Багряного зокрема [8], повсякденне життя таборян [9], сім'ю та шлюб у середовищі діпістів [10], політики Великобританії щодо біженців і переміщених осіб [11] та статті архівознавчого [12-13] й енциклопедичного [14] характеру з теми.

Друга група – праці (монографії, підручники та журнальні статті) з історії таборової періодики взагалі [15-18] й окремих видань зокрема, серед яких – газета «Українські вісті» [19-21], часописи «Громадянка» [22] та «Орлик» [23]. І хоча ці видання мали рубрики про спорт, проте в них не згадувався спортивний часопис «Гарт».

Третю групу складають нечисленні праці про розвиток фізкультури і спорту в середовищі українських ДіПі. Цій проблематиці присвячені роботи сучасних українських

істориків спорту М. Гуменюк [24], О. Подобєд [25-26], М. Герцик [27] та В. Гінди [28]. У них йшлося про ті види спорту, які були розвинуті у таборах ДіПі та висвітлювалися на сторінках часопису «Гарт».

Четверта група – праці, в яких згадується спортивний часопис «Гарт». По-перше, це роботи представників української діаспори – згадувана вище монографія В. Маруняка [2, с. 286] та стаття Е. Жарського у журналі «Спортивний репортер» за 1956 р. [29]. По-друге, праці сучасних українських авторів – дисертаційна робота О. Подобєд, монографія про спортивну журналістику Ю. Сазонової та стаття М. Присяжного. Перша авторка подала цитату з часопису «Гарт», наведену у мемуарах одного з лідерів спортивного руху серед емігрантів третьої хвилі у Німеччині [4, с. 289]. Друга авторка подала коротку довідку про часопис, його авторів і рубрики [30, с. 239]. Четвертий автор навів це спортивне видання у переліку емігрантської преси [17].

Отже, стан вивчення часопису «Гарт» є низьким. Окремих публікацій про нього поки що не існує. Його лише згадують у публікаціях як щодо громадського і культурного життя ДіПі в таборах взагалі, так і фізкультури і спорту зокрема. Тому тема зазначеного спортивного видання потребує синтетичного дослідження.

1. Сьогодні і минуле: вісник українознавства. Ч. 1-2 / НТШ. Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. 152 с.

2. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. Т. 1. Роки 1945-1951. Мюнхен: Академічне вид-во д-ра Петра Бедея, 1985. 432 с.

3. The Refugee Experience Ukrainian Displaced Persons after World War II / Edited by W. Isajiw, Y. Boshyk, R. Sencus. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press University of Alberta, 1992. 517 p.

4. Подобед О. А. Культурне життя та повсякдення переміщених осіб і біженців з України у Західній Німеччині (друга половина 1940-х рр.). Дисертація... докт. іст. наук. 07.00.01 – історія України. Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2018. 549 с.

5. Стрільчук Л. Українські політичні біженці та переміщені особи після Другої світової війни : автореф. дис. ... канд. іст. наук. 07.00.02. Чернівецький держ. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 1999. 20 с.

6. Подобед О. Українська планета ДіПі: культура та повсякдення. Житомир: Вид-во О. О. Євенок, 2018. 396 с.

7. Стрільчук Л. Просвітницька діяльність української інтелігенції у таборах для переміщених осіб у західних окупаційних зонах (1944-1951 рр.) // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі України. Сер.: Історичні науки. 2016. № 3. С. 69-74.

8. Удот О. Просвітницька діяльність Івана Багряного в період функціонування таборів для переміщених осіб у західних окупаційних зонах // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі України. Сер.: Історичні науки. 2016. № 3. С. 137-143.

9. Тарасов В. В. Повсякденне життя у таборах переміщених осіб в окупованій Німеччині (за матеріалами журналу «ДіПініада», 1946-1947 рр.) // Грані. 2016. № 138 (10). С. 98-105.

10. Подобед О. Українська родина в епоху ДіПі // Україна модерна. 2019. 1 березня. URL: http://uamoderna.com/md/podobed-displaced-person?fbclid=IwAR1kFiSPFE2yFBOi10_xmqUCs__OlzydbvRVQqPC94-TlaMkuxhne5cDn9c (дата звернення 23.04.2023).

11. Щигельська Г. О. Українські біженці та переміщені особи в контексті імміграційної політики Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії (1947-1950 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер.: Історія. Вип. 25. 2017. С. 301-307.

12. Тюрменко І. Документальна україніка про становище українських переміщених осіб у повоєнній Європі (1945-1957) // Емінак. 2018. № 3(2). С. 51-57.

13. Кравець Д. Матеріали до історії переміщених осіб (ДіПі) у відділі рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичні науки. 2022. № 33. С. 82-90.
14. Примаченко Я. Л. Переміщені особи // Енциклопедія історії України. Т. 8: Па-Прик. Київ: Наук. думка, 2011. С. 128-130.
15. Сидоренко Н., Сидоренко О. Журналістська «планета Ді-Пі»: Українська преса у таборах військовополонених, переміщених осіб і біженців у Європі після II Світової війни (1945–1950) / Центр інновацій та розвитку, Дослідницький центр історії укр. преси. Київ : [б. в.], 2000. 176 с.
16. Тимошик М. С. Історія видавничої справи: підручник. Київ: Наша культура і наука, 2007. 496 с.
17. Присяжний М. Унікальні, але незавершені проекти (3 історії української еміграційної преси) // Вісник Львівського університету. Сер.: Журналістика. 2021. Вип. 50. С. 30-38.
18. Тимошик М. С. Історія видавничої справи: підручник. Київ: Наша культура і наука, 2007. 496 с.
19. Українська планета Ді-Пі: сторінками газети «Українські вісті» / упоряд. С. Козак. Київ : Літ. Україна, 2013. 564 с.
20. Козак С. Б. Проблема ДіПі в часописі «Українські вісті» // Вісник Книжкової палати. 2013. № 11. С. 32-34.
21. Козак С. Б. Часопис «Українські вісті»: перший період існування (Німеччина, 1945-1950 рр.) // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Сер.: Філологія. Соціальні комунікації. 2020. Т. 31 (70). № 4. Ч. 4. С. 174-179.
22. Рибачок І. Журнал «Громадянка» як джерело до вивчення діяльності об'єднання українських жінок на еміграції // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Історичні науки. 2019. Вип. 29. С. 132–138.
23. Ясь О. «Орлик» (1946-1948) – часопис таборової доби (покажчик змісту) // Молода нація. 2002. № 2 (25). С. 221-238.
24. Гуменюк М. Традиції української фізичної культури, спорту та діаспори [Електронний ресурс] // Обрії. 2014. № 1. С. 15-19.

25. Подобед О. А. Спортивне життя переміщених українців у повоєнній Західній Німеччині // Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія. 2017. Вип. 18. С. 95-108.

26. Подобед О. Олімпіада ДіПі // European Philosophical and Historical Discourse. 2017. Vol. 3. Issue 2. P. 26-31.

27. Герцик М. С. Спорт і українське національне відродження (З історичного досвіду Західної України) // Ювілейний збірник на пошану Степана Гелея / Відп. ред. І. Копич. Львів, 2011 (Вісник Львівської комерційної академії. Сер.: Гуманітарні науки. Вип. 10). С. 360-364.

28. Гінда В. Галицький спорт у таборах ДіПі // Збруч. 2013. 11 листопада [Електронний ресурс]. URL: <https://zbruc.eu/node/15246> (звернення 11 квітня 2023 р.).

29. Жарський Е. До історії нашого спорту // Спортивний репортер. 1956. № 1. С. 6.

30. Сазонова Ю. О. Спортивна журналістика України : історія, еволюція, трансформація : монографія. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. П. Могили, 2021. 276 с.

СЛЮСАРЕВА Є. О.
*студентка, гр. ІС-91,
Сумський державний університет
(наук. керівник: к.і.н., доц. В. А. Нестеренко)*

АГРАРНЕ ПИТАННЯ В ПРОГРАМАХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917-1921)

На початку ХХ століття у суспільстві виникла спроба вирішення соціального, національного, робітничого питань та питання демократичних свобод.

Аграрне питання в цьому ряду посідає особливе місце, бо воно було надзвичайно складним у вирішенні. Його складність полягала у проблемах із соціально-економічним розвитком села у зазначений період. Вирішення цього питання надзвичайно ускладнила Перша світова війна, що мала негативний вплив на сільське господарство, що виявилось у нестачі сировини, мінеральних добрив, реманенту, а найголовніше-працездатного населення. Руйнування й без того слабкої матеріально-технічної бази сільського господарства, зменшення кількості робочої сили призвели до скорочення посівних площ, зниження врожайності сільськогосподарських культур та загострення продовольчої кризи, яку намагались вирішити запровадженням хлібної розверстки.

Кожна українська політична партія вважала справу поліпшення становища селянства одним із найголовніших завдань. З'ясування позицій кожної з партій щодо шляхів і

методів досягнення цієї мети має важливе значення для характеристики домінуючих під час революції концепцій аграрного розвитку тогочасної української держави.

У програмі Української соціал-демократичної робітничої партії говорилося, що приватна власність на засоби продукції, будучи раніше засобом забезпечення виробнику права на його виріб, тепер зробилася засобом експлуатації селян і дрібних торгівців і робить продукт робітників власністю непрацюючих капіталістів і великих землевласників. Тільки перетворення приватної власності на землю на власність громадську і перероблення товарної продукції на соціалістичну, що ведеться самим громадянством для себе, може довести до найвищого добробуту і цілковитого гармонічного розвитку.

У сфері сільського господарства партія вимагала:

- 1) передачі всіх земель – казенних, удільних, кабінетських, монастирських, церковних і великих приватних землевласників крайовим автономним одиницям;
- 2) знищення всіх пережитків кріпацтва в аграрних відносинах;
- 3) знищення законів, які обмежують право селян вільно розпоряджатися своєю землею; права розподілу громадської землі, права виділу;
- 4) обов'язкового державного перемержування земель;
- 5) заведення судів, які мали б право понижати непомірну орендну плату і нищити всі договори підневільного характеру [1, с. 112].

Українська партія соціалістів-революціонерів, «приєднуючись до всіх постанов Інтернаціоналу і до домагань соціалістичних партій усього світу», пристосовує їх до конкретних форм життя українського робітництва і

трудового селянства. У своїй аграрній програмі партія вимагала «негайного переведення соціалізації землі» на таких підставах: право приватної власності на землю скасовується назавжди і земля виключається з товарообміну; всі землі на Україні (Український земельний фонд) переходять без викупу в користування всього трудового народу, який порядкує ними через сільські громади, волосні, повітові, крайові та Всеукраїнський земельні комітети, обрані трудовим народом на основі загального, рівного, прямого і таємного виборчого права; землею користується тільки той, хто сам або в товаристві обробляє її власною працею на основі урівнюючого принципу, як шлях до проведення цього принципу встановлюється норма не менша за споживчу і не більша за трудову [1, с. 113].

Традиційні соціалістичні вимоги (знищення експлуатації і передачі землі та засобів виробництва у загальнонародну власність) ставила і Українська партія соціалістів-федералістів.

Українська народна партія визнавала, що «український народ, який складається переважно з селянства, може тільки використовувати природні багатства своїх земель, стати багатим і сильним та зрівнятися з іншими культурними народами світу, коли забезпечить собі незалежне державно-національне життя». Основою добробуту Української держави визнавалось середнє і дрібне хліборобське господарство, продуктивність якого спирається на середню і дрібну земельну власність. Тому УНП буде охороняти дрібну і середню земельну власність, домагатися скасування

великої земельної власності, домагатися, щоб право купівлі землі було обмежене 25 десятинами [2, с. 41 – 42].

Ідею націоналізації землі відстоювала Українська партія самостійників-соціалістів. У своїй аграрній програмі Українська федеративно-демократична партія визнавала, що «українське хліборобство одвічно було індивідуальним», тому вважала, що землероби мають отримати землю у власність, а також мають бути скасовані всі обмеження у праві користування землеробами своїх ділянками. Щоб унеможливити скупку ділянок, треба ввести прогресивний податок на землеволодіння площею понад 50 десятин. На думку партії, передчасна соціалізація і націоналізація землі призведе до насадження колективізму зверху, що викличе державну опіку і бюрократизм, який глибоко противний душі українського народу [3, с. 88].

Таким чином, вагу вирішення аграрного питання для українського суспільства розуміли всі без виключення представники національного руху. Проте більшість їх програмових засад відзначалася відверто агітаційно-пропагандистським характером, адже постійні внутрішньопартійні дискусії ставали на заваді формулюванню єдиного бачення найбільш перспективних шляхів розв'язання аграрної проблеми в українському суспільстві.

1. Донченко С. Аграрне питання в програмних документах політичних партій в Україні (початок ХХ століття). С.115. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/724/690> (дата звернення: 05.05.2023)

2. Програма Української народної партії / Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст.: програмні документи перших українських політичних партій // Упоряд. В. С. Журавський. Київ: Наук.-інформ. підприємство «Пошук», 1992. 96 с.

3. Програма Української федеративно-демократичної партії / Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст.: Програмні документи перших українських політичних партій // упоряд. В. С. Журавський. Київ: Наук.-інформ. підприємство «Пошук», 1992. 96 с.

ГОНЧАРЕНКО А. В.

*кандидат історичних наук, доцент,
Сумський державний університет*

**ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В ІТАЛІЇ
ФАШИСТСЬКИМ РЕЖИМОМ БЕНІТО МУССОЛІНІ
у 20–30-х рр. ХХ ст.**

Відразу після приходу до влади у 1922 р. італійські фашисти почали процес централізації державної влади в Італії та перетворення її на максимально централізовану, унітарну державу. Фашистський режим існував у межах Альбертинського статуту 1848 р. та монархічного ладу, а також використав відсутність законодавчо закріпленого особливого статусу регіонів з метою повного обмеження їх у будь-яких правах. Б. Муссоліні не допускав жодної самостійності чи навіть віддаленої подібності виборів до будь-яких регіональних чи місцевих органів влади. Префекти призначалися ще у період ліберальної держави, проте їх роль в умовах фашистської диктатури значно зросла.

У демократичній Італії існував інститут підпрефектур, запроваджений одночасно з префектурами ще в період існування Королівства Сардинії «Декретом Ратацці» та інтегрований у правову систему Королівства Італії. Метою створення цього інституту була певна децентралізація державної влади, оскільки підпрефектури створювалися в територіально-адміністративних центрах у складі

префектур. У 1927 р. королівським указом цей інститут було скасовано, а його функції повністю перейшли до префекта [1, с. 60].

Б. Муссоліні не наполягав на тому, щоб префектами були лише прихильники фашистського режиму. Навпаки, незабаром було запроваджено норму, згідно з якою представниками фашистської партії могли бути трохи більше 2/5 префектів. Вибір робився виключно на користь тих, хто відрізнявся законослухняністю та прагненням працювати в державних інтересах. Конфлікти найчастіше виникали між префектами і регіональними секретарями фашистської партії. Подібна позиція дуче була викликана глибокими розбіжностями всередині самої партії [2, с. 21].

Роль префектів постійно зростала. Їм було доручено контролювати регіональних лідерів партії та особливо жорстко, із застосуванням усіх можливих засобів боротися з учасниками руху *squadrismo* [6, с. 117] (групами фашистів, які були не підконтрольні Б. Муссоліні). Повноваження префекта охоплювали призначення мерів міст та дозволяли йому контролювати всі сфери життєдіяльності провінції.

У 1926 р. фашистський режим знищив останні залишки самостійності територій та права на волевиявлення місцевого населення. Королівський указ (лютий 1926 р.) встановив, що у муніципалітетах із населенням понад 5000 осіб розпускалися місцеві ради, натомість дозволялося створення консультативних органів, які формуються мером [1, с. 61]. Посада мера (синдака) переставала бути виборною і замінювалася посадою «подеста», який призначався префектом. Королівський указ у вересні 1927 р. поширив цю норму на всі муніципалітети [1, с. 61]. Особа, яка

претендувала на цю посаду, мала мати юридичну освіту, або бути офіцером часів Першої світової війни. Вимоги про необхідність перебувати у фашистській партії не було, проте до 1935 р. практично всі подести були представниками партії Б. Муссоліні [5, с. 192]. Цікаво, що ще під час демократичного режиму в Італії префекти були фігурою досить політизованою та частково формували місцеву еліту.

Королівський указ 1927 р. встановлював новий адміністративно-територіальний устрій Італії. У преамбулі закону вказувалася «абсолютна та термінова необхідність реорганізації кордонів провінцій для кращої реакції на запити щодо надання послуг» [1, с. 62].

Згідно з цим указом, кількість провінцій зросла з 69 до 91. Було створено провінції – Аоста, Верчеллі, Варезі, Савона, Больцано, Гориція, Пистаючі, Пескара, Рієті, Терни, Вітербо, Фрозіноне, Бріндізі, Матери, Рагуза та Кастроджовані (у тому ж році розділена на провінції Енна та Джірдженті Агрідженто) [1, с. 62].

У 1935 р. з'явилися провінції Асті та Літторія. З збільшенням кількості провінцій збільшувалася і кількість префектів, яка зросла з 73 у 1923 р. до 100 у 1927 р.

Законом 1928 р. всі виборні посади у провінціях також замінювалися державними призначеннями. Відповідно до королівського декрету за поданням міністерства внутрішніх справ керувати провінцією призначався глава (*preside*), якому надавався колегіальний орган керування (*rettori*).

Процедура призначення на посаду подеста мала призвести до припинення територіальних конфліктів, постійної боротьби місцевих еліт за владу, проведення ними

корумпованих виборів. Централізована система на, думку архітекторів фашистського режиму, була способом боротьби з традиційним провінційним світоглядом мешканців сільських районів. Особлива увага приділялася неприпустимості перетворення цього інституту на звичайну бюрократичну інстанцію, оскільки подеста знаходився найближче до населення, і саме він мав на місці уособлював фашизм [1, с. 63].

До середини 30-х рр. XX ст. фашистський режим усвідомив нездатність системи подеста вирішити поставлені завдання, більше того, можна говорити про зворотний процес – еліти, представлені переважно великими землевласниками, використовували цю посаду для вирішення своїх економічних завдань, найчастіше з допомогою місцевого сільського населення [5, с. 192].

Рим очолювався не подестом, а губернатором, який був безпосередньо підзвітний міністру внутрішніх справ. Як і префекти, подести необов'язково мали бути прихильниками фашистського режиму. Вони могли фіктивно бути членами партії, але далеко не її найвідданішими адептами [3, с. 283]. У місцевих представницьких органів влади не було жодних повноважень, їх рішення не були обов'язковими для виконання мером міста. Неприйняття фашистським режимом федеративних процесів обґрунтовується суттєвими протиріччями між фашистською ідеологією та ліберально-демократичними цінностями, частиною яких є і федералізм [1, с. 64].

Серед інших причин централізації державної влади в Італії фашистським режимом Беніто Муссоліні можна

виокремити низьку мобільність населення, яке за своїм складом було переважно сільським і не мало необхідності відвідувати столицю держави, або інші великі міста [4, с. 2].

Одним із пунктів ідеологічної доктрини італійських фашистів була зміна провінційного устрою мешканців сільських регіонів – змінити традиції, скасувати лінгвістичні особливості, соціокультурні відмінності, які могли похитнути вертикаль фашистської диктатури. Одним із способів боротьби з регіональною самосвідомістю населення було підвищення його мобільності та переміщення населення з одних регіонів до інших.

Італійські фашисти, позиціонуючи себе як радикальні націоналісти, не могли оминати питання прав неіталійського населення, яке було приєднано до країни після Першої світової війни з новими територіями, перш за все, Трентіно Альто Адідже (Південний Тіроль) та Венеція Джулія. У Трентіно Альто Адіджі кількість німецькомовного населення – 228000 осіб, у той час як у Венеції Джулія проживало 327000 словенців та 98000 хорватів.

Фашистами було вжито низку заходів для прискореної асиміляції місцевого населення – заохочення переселення до цих регіонів вихідців із північної та центральної Італії, заборона на вивчення словенської або німецької мови у школі та використання цих мов у судах та органах влади, переселення викладачів цих мов та представників творчої інтелігенції до Сардинії та території південної Італії [7, с. 86].

Фашистський режим на законодавчому рівні здійснив «італізацію» прізвищ місцевого населення [1, с. 65]. Це було

представлено як «відновлення історичних прізвищ місцевого населення». Такі кроки призвели до значного опору місцевого населення і незабаром на цих територіях почали виникати перші націоналістичні організації, які виступали за відокремлення від Італії.

Економічна політика уряду Б. Муссоліні продовжила політику Королівства Італія, внаслідок чого економічні інтереси Півдня приносилися в жертву інтересам Півночі. Певні роботи щодо створення необхідних інфраструктури були здійснені, однак на передній план висувалися інтереси латифундистів та представників буржуазії, які підтримували режим. На території Півдня не було збудовано жодного великого промислового виробництва. Практично всі вони були зосереджені у північно-західній Італії. Це пояснювалося географічною близькістю цих регіонів до Німеччини, Австрії, Франції, які були основними інвесторам та імпортерам італійської продукції, а також високим рівнем грамотності та освіченості місцевого населення. До 1937 р. майже половина працівників промисловості та 2/3 інженерів працювали в Ломбардії [3, с. 326]. Населення Півдня продовжувало залишатися вкрай бідним, відсталим у технологічному плані та жило за умов феодального суспільства, підкоряючись великим землевласникам.

Ці процеси збільшили прірву між Північчю та Півднем країни, прискорили темпи міграції з Півдня та провокували невдоволення місцевого населення. У цей період США постійно знижували квоти для мігрантів з Італії, більшість з яких була з півдня. Еміграція до США була єдиним порятунком для тисяч італійських сімей,

особливо вихідців із Сицилії. На початку ХХ ст. США в середньому приймали 230 тисяч італійських біженців щороку. У 30-х рр. ХХ ст. ця цифра скоротилася до 10000 осіб на рік. Унаслідок цього, мешканці півдня стали переїжджати в північні регіони країни [8, с. 97].

Отже, італійці були немобільною нацією та рідко виїжджали за межі своєї провінції. Зміни у міграційній політиці США істотно вплинули на цей процес і призвели до змішання вихідців з Півдня з сіверянами. В цілому ж правління фашистів стало справжньою катастрофою для населення південних територій країни, тому не дивно, що перші антифашистські організації почали виникати саме на півдні Італії. Вони також існували на територіях, населених етнічними меншинами, але багато в чому були реакцією на кроки Б. Муссоліні щодо асиміляції місцевого населення. Національні меншини, зокрема німці, словенці та хорвати, які компактно проживали на території двох регіонів країни, були піддані утискам і систематичним порушенням прав. У той же час італійський фашизм порівняно з гітлерівським нацизмом був більш стриманим у цьому контексті режимом.

Опора диктаторського режиму Б. Муссоліні на централізовану модель політико-територіального устрою держави стала визначальною для подальшого недопущення повернення до централізованої моделі при республіканському уряді після Другої світової війни.

1. Сардян Г. Т. Политические проблемы взаимоотношений регионов с центральной властью в Италии: дис. ...канд. полит. наук: 23.00.02. Москва, 2015. 161 с.

2. Bonsaver G. *Censorship and literature in fascist Italy*. Toronto: University of Toronto Press Incorporated, 2007. 405 p.
3. Clark M. *Modern Italy. 1871 to the present*. Third edition. London.: Pearson Longman, 2008. 624 p.
4. Corner P. *The Fascist Party and Popular Opinion in Mussolini's Italy*. Oxford: Oxford University Press, 2012. 320 p.
5. Ebner M. *Ordinary Violence in Mussolini's Italy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 288 p.
6. Lee S. J. *European dictatorships 1918–1945*. London: Taylor and Francis Group, 2003. 424 p.
7. Richard C. *The new Italians*. London: Penguin, 1995. 320 p.
8. Richards D. A. J. *Italian American: The Racializing of an Ethnic Identity*. New York: New York University Press, 1999. 273 p.

ДЕГТЯРЬОВА Д. С.

*студентка ННІ міжнародних відносин,
Київський національний університет ім. Т. Шевченка*

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВСТАНОВЛЕННЯ КУЛЬТУ ОСОБИ

З давніх часів і до сьогодні важливим інструментом утримання влади для лідерів авторитарних і тоталітарних держав, релігійних чи інших організацій була побудова культу особи. Хоча досвід та контекст, у якому живуть народи країн світу, є різними, все ж таки, події, що призводять до узурпації влади однією людиною та отримання нею загальної прихильності мають схожий характер.

Історія зберегла і досі плекає, чимало яскравих прикладів. Для більшості українців, імовірно, першою ж асоціацією з терміном «культ особи» є тоталітарний режим СРСР та активна пропаганда, спрямована на ушлявлення Й. В. Сталіна. Крім того, відомою на весь світ є династія правителів Північної Кореї, де от уже більше сімдесяти років представникам родини Кімів вдається успішно будувати культу осіб президентів один за одним так, щоб жоден наступний не поступався в масштабах попередньому.

Важливо зазначити, що обожнювання однієї конкретної людини як ефективний засіб впливу на маси може бути застосований не лише в державотворчій практиці. У 90-х роках попереднього століття на весь світ стала відомою скандальна релігійна організація ЮСМАЛОС або ж «Велике Біле Братство», основою діяльності якої став вплив на уми

прихожан Марії Деві Христос, що проголосила себе живою богинею на землі [1].

Більше того, загальна любов публіки до однієї особи та наділення її в розумах людей певним авторитетом та експертністю і сьогодні не є новизною. Чого тільки вартий випадок з надзвичайним впливом на аудиторію колишнього радника Офісу Президента України Олексія Арестовича [2]. При чому важливо зазначити, що і досі залишаються люди, для яких він залишається авторитетом. Хоча більшість колишніх прихильників усвідомила те, наскільки неправильним з боку суспільства було власне саме загальне обожнювання та відмова від раціонального осмислення озвученої ним інформації.

Перш за все варто розуміти, що жодна така постать не отримує любов публіки безумовно. Щоб пройти шлях від людини, за роботою якої інші прискіпливо стежать, до абсолютного ідеалу, що в розумах мас не може помилятися за жодних обставин, необхідно докласти чимало зусиль. Та крім сильного психологічного впливу з боку самого лідера держави чи організації та інших зацікавлених, важливим є й історичний контекст за якого відбувається насадження та подальша культивування культу особи.

Перш за все, важко не помітити, що зазвичай культ особи найкраще приживається в суспільствах, що переживають сильні потрясіння та потребують стабільності. У таких випадках, коли, наприклад, держава зазнає кризи, колективний розум її громадян значно охочіше підтримає лідера, що заявлятиме ніби може вирішити найболючіші на той момент проблеми чи проявить якісь мінімальні успіхи одразу, ніж того, хто здатен був би вирішити кризу значно

ефективніше, проте змушений був би для цього «грати в довгу гру».

Саме так Кім Ір Сен знаходить підтримку серед населення Північної Кореї після врегулювання воєнного конфлікту з Південною Кореєю [3]. Очільники секти ЮСМАЛОС, за вкрай нестабільної ситуації в державі та незадовго до розпаду СРСР, створюють та неймовірно успішно поширюють вплив релігійної організації, обіцяючи її прихожанам порятунок душі після кінця світу та запевняючи їх у власній винятковості [4]. Можна навести також яскравий приклад із нещодавніх подій, коли, фактично, значна популярність Олексія Арестовича була зумовлена бажанням людей вірити у впевнені, хоч і недостовірні, заяви про завершення активних воєнних дій у найближчому майбутньому.

Для успішної розбудови культу особи доволі важливою деталлю також є наявність звички у людей, підданих впливу, до покори та визнання влади в особі однієї людини. Безумовно, це не є необхідною умовою, проте значно легший шлях до влади та впливу отримували ті лідери, що прямували до них вже за чиймись слідами.

Так, наприклад, Кім Ір Сен, лише отримавши посаду голови держави, змушений був змагатися за владу з іншими впливовими особами, обмежувати права людей всередині держави, зустрічати та придушувати опір, зокрема створенням концентраційних таборів для незгодних. Однак, вже скоро, завдяки роботі пропаганди, лідера почали обожнювати, а після його похорону вся держава знаходилася в траурі довгий час. Та вже скоро його син Кім Чен Ір встановив культ особи не менш ефективно, подолавши для цього значно коротший

шлях [5]. Звісно, той факт, що майбутній президент ще у свої юнацькі роки міг спостерігати за особливістю роботи батька та й сам доклав руку до створення пропаганди, відіграє надзвичайно важливу роль. Та не варто недооцінювати і те, що люди, які десятиліттями піддавалися впливові пропаганди та вважали за норму встановлення культу особи, значно лояльніше сприйматимуть становлення культу і наступного лідера. Так само вже опрацьована пропагандою психіка людей спростила шлях до влади Сталіну, що став до керма після попереднього вождя, що вже заслужив обожнювання публіки. За тих же обставин свій успіх отримали ЮСМАЛЮС [6], адже за кризової ситуації в державі, її громадяни навіть охочіше поверталися до вже звичних порядків – слухали та вірили одній особі, що заявляла ніби знає як прихожанам необхідно побудувати свій побут, щоб заслужити щастя та божої милості.

Отже, для встановлення культу особи надзвичайно важливими є політичний та історичний фони. Адже, саме в суспільствах розгублених, нестабільних та таких, що потребують вирішення певних нагальних питань найлегше видати себе за особливо талановитого лідера й у подальшому культивувати обожнювання народом своєї персони. Часто у таких умовах публіка банально не має можливості чи часу оцінювати роботу лідера чи обирати між альтернативами. Крім того важливий і психологічний аспект - люди хочуть вирішення проблеми якнайшвидше, тож нерідко готові на слово повірити тому, хто пообіцяє це зробити. Історія людства зберігає чимало подібних прикладів. Та важливо розуміти, що, напевне, найкращим способом запобігти встановленню культу особи є скептичне та раціональне осмислення будь-яких

важливих подій, незалежно від того з чією персоною вони пов'язані.

1. Біле братство. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%96%D0%BB%D0%B5_%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE

2. Роспопа М. Що не так з Арестовичем та чому він небезпечний [відео]. URL: <https://konkurent.ua/publication/98555/scho-ne-tak-z-arestovichem-ta-chomu-vin-nebezpechniy-video/>

3. Мусский И. А. 100 великих диктаторов. Москва: Вече, 2001. 656 с.

4. Базик Д. В. Велике Біле Братство ЮСМАЛОС // Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Велике_Біле_Братство_ЮСМАЛОС

5. Головченко В. І. Кім Чен Ір // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ: Знання України, 2004. Т. 1. 760 с.

6. Морі Є. Кінець світу перенесено на невизначений термін. Історія секти "Біле братство" в Україні. URL: <https://suspilne.media/78476-kinec-svitu-pereneseno-na-neviznachenij-termin-istoria-sekti-bile-bratstvo-v-ukraini/>

МУРАШКО К. О.
студентка, гр. ІС-91,
Сумський державний університет
(наук. керівник: к.і.н., доц. А. В. Гончаренко)

К. РОДЗАЄВСЬКИЙ: НАРИСИ З БІОГРАФІЇ РОСІЙСЬКОГО ФАШИСТА

Костянтин Родзаєвський був одним із чотирьох дітей нотаріуса з Києва Володимира Родзаєвського та його дружини Надії Михайлівни. Він успішно завершив навчання в школі, навіть став комсомольцем. Неочікувано для рідних та близьких К. Родзаєвський утік у Маньчжурію. Обставини цього невідомі. Пізніше, в 1928 році, до нього приєдналися батько та молодший брат, а матір із сестрами були заарештовані ОГПУ [1, с. 70].

У Харбіні К. Родзаєвський вступив на юридичний факультет – так почався його шлях у політичну діяльність. Під час навчання він познайомився з людьми, які в подальшому мали значний вплив на його ідеологію і погляди – націоналістами та антикомуністами Георгієм Гнісом і Миколою Нікіфоровим, які, до того ж, були його викладачами. Згодом він вступив до лав Російської фашистської організації, потім створив та очолив Російську фашистську партію, якою керував до 1943 року [2].

Після створення на окупованій Японією території Маньчжурії маріонеткової держави Маньчжоу-Го К. Родзаєвський був призначений за протекцією японської влади начальником культурно-просвітницького відділу Бюро у справах російських емігрантів (БРЕМ) у

Маньчжурії. Напередодні німецько-радянської війни, у червні 1941 році К. Родзаєвського нагородили знаком головного бюро БРЕМ «За старанність» [5].

На початку німецько-радянської війни він став відомим завдяки своєму антисемітизму та працям, які друкувалися в партійних виданнях «Наш шлях» і «Нація». К. Родзаєвський також опублікував брошуру «Шкода Іуди» і монографію «Сучасна іудизація світу або Єврейське питання в ХХ столітті» [3; 4].

У травні 1943 року Костянтином Родзаєвським зацікавилась японська військова адміністрація. У японської влади були претензії і підозри щодо його зв'язків із радянськими органами державної безпеки, оскільки обставини втечі із СРСР залишались нерозкритими. Допитували також і деяких його соратників по партії. Але згодом, скоріш за все, отримавши роз'яснення, японці звільнили утриманців і К. Родзаєвський повернувся до роботи у БРЕМ.

В липні 1943 року Харбінська військова місія без будь-яких пояснень оголосила про заборону партії і її осередків в Маньчжурії, Японії та Китаї. Відповідно, уніформа, пісні та емблема партії опинилися під суворою забороною [1, с. 368-370].

13 серпня 1945 року через загрозу окупації Маньчжоу-Го радянськими військами К. Родзаєвський переїхав до Шанхаю. Наприкінці війни вів переговори із представниками СРСР щодо повернення на батьківщину. Саме у Шанхаї він написав статтю «Тиждень, що змінив душу», в якій кається і описує свій душевний перелом, а також визнає наступництво радянського періоду після

царського, порівнює Й. Сталіна як збирача російських земель і відтворювача російської величі з царем Іваном Калитою [5].

У відповідь на це К. Родзаєвський отримав запевнення в недоторканності і отриманні нової посади журналіста-агітатора. Переїхавши із Шанхая до Пекіну, три тижні прожив у радянському посольстві. До від'їзду його терзали сумніви, але він все-таки вирішив повернутись. У жовтні 1945 року із документами лейтенанта червоної армії К. Родзаєвський вилетів до Москви. При в'їзді в СРСР був заарештований і етапом відправлений до столиці.

К. Родзаєвського звинувачували у активній антирадянській пропаганді, шпіонажі, підривній діяльності та підготовці замаху проти Й. Сталіна. Усі засуджені, і К. Родзаєвський також, визнали свою вину. 30 серпня 1946 року Костянтин Родзаєвського розстріляли [6].

Отже, життя К. Родзаєвського було цікавим та неоднозначним. Спочатку еміграція, потім навчання, а згодом і становлення як політичного діяча з шовіністичними та антисемітськими поглядами. Перебування в Харбіні надихнуло К. Родзаєвського на створення Російської фашистської партії, яка була одним з центрів діяльності ультраправих представників російської еміграції у Маньчжурії. Проте невдовзі його партія була заборонена японською владою.

Костянтин Родзаєвський вирішив виправити ситуацію – розкаятись та повернутись до СРСР. Але дива не сталося і одного з найбільш відомих російських фашистів після повернення до Радянського Союзу було

засуджено за антирадянську агітацію і пропаганду та страчено.

-
1. Стефан Д. Русские фашисты: Трагедия и фарс в эмиграции, 1925–1945. Москва: Слово, 1992. 441 с.
 2. Аблова Н. Е. КВЖД и российская эмиграция в Китае. Москва: Русская панорама, 2004. 432 с.
 3. Родзаевский К. В. Иуда на ущербе. Мир перед освобождением. Москва: Паллада, 1997. 78 с
 4. Родзаевский К. Современная иудаизация мира, или Еврейский вопрос в XX столетии. Харбин: Наш путь, 1943. 331 с.
 5. Балакшин П. Финал в Китае. Возникновение, развитие и исчезновение белой эмиграции на Дальнем Востоке. Сан-Франциско: Сириус, 1959. Т. 2. 374 с.
 6. Смирнов А. А. Казачьи атаманы. Москва: Олма-пресс, 2002. 544 с.

ТИХОНЧУК Д.

*учениця Коноптиського ліцею № 10,
(наук. керівник: учитель історії КЛ № 10 А. С. Клименко)*

**ЕКОНОМІЧНИЙ УСПІХ ПОВОЄННОГО
ВІДНОВЛЕННЯ: ДОСВІД ФРАНЦУЗЬКОЇ ДЕРЖАВИ
(1944–1969 рр.)**

Реалізація ідеї світової першості Франції у середині ХХ століття нерозривно пов'язана з ефективним відновленням економіки держави після тяжких наслідків Другої світової війни. Динамічний повоєнний економічний розвиток став результатом комплексної реконструкції системи національного господарства держави, що дозволило за відносно короткий термін часу досягти нового рівня розвитку, стабільно високих економічних показників.

Мета дослідження – виявити й схарактеризувати особливості успішного економічного розвитку національного господарства Франції 1944–1969 рр.

Методологічна основа дослідження базується на принципах історизму, об'єктивності та системності й зумовлює використання загальнонаукових (аналізу та синтезу, класифікації, дедукції та індукції) і спеціально-історичних методів наукового дослідження. У відповідності з метою і завданнями дослідницької роботи були використані проблемно-історичний, типологічний, історико-системний, історико-хронологічний, історико-біографічний, графо-аналітичний, картографічний методи дослідження.

Для реалізації завдань дослідження наявна досить велика джерельна база, яка включає в себе нормативно-правові акти Французької держави (закони, постанови, урядові ордонанси) [8], матеріали щорічних статистичних видань («політичного та економічного щорічників») [6], мемуарну літературу (мемуари президента Франції Ш. де Голля) [7], періодичну пресу (статті з газет «*Combat*» [5] та «*L'Aurore*» [9]).

Друга світова війна та окупація країни завдала великої шкоди внутрішньоекономічному становищу Франції. Станом на 1944 р. об'єм французького промислового виробництва знизився до 38 %, а сільсько господарського – до 60 % від довоєнного рівня. Держава потребувала комплексного відновлення усіх галузей національного господарства [3].

Встановлено, що факторами економічного розвитку Франції досліджуваного періоду стали наступні чинники: політика націоналізації підприємств ключових галузей господарства (машинобудування, електроенергетика, фінанси); механізм індикативного планування; комплексне реформування та розвиток всіх галузей промисловості (так званий «універсалізм»); пом'якшення територіальних економічних диспропорцій; участь Франції у загальноєвропейській економічній інтеграції (1957 р. – вступ до ЄЕС); економічна підтримка США та особистісний фактор, а саме поступова та наполеглива робота тодішнього президента Франції Ш. де Голля [4].

Дані фактори призвели до динамічного економічного розвитку. Так, у шістдесяті роки ХХ ст. темпи промислового зростання у середньому склали 7–

8 % на рік, показник валового внутрішнього продукту щорічно збільшувався на 36 млрд. франків. Станом на 1969 р. промислове виробництво Франції збільшилася на 148 % і в 3,5 рази перевищило довоєнний рівень [2].

Технічна оснащеність французької промисловості також зросла. Залучивши значні інвестиції, уряд створив атомну і ракетну галузі. Були реконструйовані та демонстрували динамічний розвиток багато інших секторів виробництва, в першу чергу металообробна, нафтопереробна, хімічна, авіаційна, автомобілебудівна галузі [1]. Відзначимо, що дотримуючись принципу пом'якшення територіальних диспропорцій влада розвивала в першу чергу периферійні регіони держави.

Отже, відновлення та розвиток економіки Франції в досліджуваній період сприяли підвищенню мінімальної заробітної плати в середньому на 50 франків або 10% на рік. Це в свою чергу стимулювало формування так званого «суспільства споживання», символами якого є автомобіль, холодильник, пральна машина і телевізор.

1. Погорська І. І. Євроінтеграційна політика Франції: дис. канд. політ. наук: 23.00.04 / Національна академія наук України, Інститут світової економіки і міжнародних відносин. Київ, 2002. 214 арк.

2. Ралдугін Є. Державна реформа у Франції: історичний аспект // Вісник державної служби України. 2000. № 2. С. 12-15.

3. Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2002 роки): навч. посібник. Київ: Либідь, 2004. 624 с.

4. Кривонос Р. Голль Шарль Андре Жозеф Марі де. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 176.

5. 30 % de l'économie française vont être mis en route vers les objectifs de 1950. *Combat*. 8 janvier 1947. P. 1.

6. Annuaire Statistique de la France 1956 (Résultats de 1956).
Ministere des finances. Paris: Institut National de la Statistique et des
Etudes Economiques, 1956. 458 pages.

7. De Gaulle P. De Gaulle mon père. Paris: Plon, 2003. 578 pages.

8. Journal officiel de la Republique Francaise. Ordonnance N 60-
529 Du 4 Juin 1960 – Modifiant le code penal, le code de procedure
penale et les codes de justice militaire // Texts d'interet general. Paris.
Juin 1960. №60. 136 p.

9. L'accord franco-américain pour l'application du plan Marshall.
L'Aurore. 29 juin 1948. P 1.

ЧЕРВЯЧЕНКО В. Р.
*студентка, гр. ІС-91,
Сумський державний університет
(наук. керівник: к.і.н., доц. А. В. Гончаренко)*

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА НАПЕРЕДОДНІ «ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ» 1968 р.

У середині 60-х рр. ХХ ст. у Чехословаччині була розроблена програма реформ під назвою «Принцип планування та вдосконалення системи управління». Передбачалося проведення низки заходів, які забезпечать перехід до ринкових відносин. Основна увага приділялася механізмам ринкового контролю, таким як вільний вибір партнерів компаніями, торговий кредит, конкуренція та контрактне ціноутворення. Також розглядалися нові механізми управління [1, с. 26-27]. Економічні перетворення, хоч і проводилися непослідовно, змінили політичне життя країни.

Групи прихильників реформ – А. Дубчек, Ч. Цісарж, В. Славік, О. Чернік, Ю. Сморковський, та опоненти – А. Новотний, В. Біляк, Я. Штефан, Я. Ленарт, К. Фойтік сформувалася в лавах чехословацької комуністичної партії. Прискорив розвиток подій січневий 1968 р. Пленум ЦК КПЧ, на якому було звільнено з посади першого секретаря А. Новотного й обрано на його місце А. Дубчека. Рішення Пленуму мало прискорити реформи в усіх сферах державного життя.

Це знайшло подальший розвиток у «Плані дій», який було ухвалено з ініціативи А. Дубчека навесні 1968 р. [1,

с. 27]. Ця програма порушила багато принципових питань щодо КПЧ і життя в цій країні по-новому. Відносини між різними партіями Національного фронту мали будуватися на принципах рівності та партнерства. Необхідно було прискорити економічні та політичні реформи, включаючи запровадження федеративної системи в країні, щоб покласти край нерівному статусу Словаччини та врегулювати життя інших етнічних меншин.

Навесні і влітку 1968 р. у Чехословаччині активізувалося громадсько-політичне життя. Найактивніші реформаторські сили об'єдналися в такі організації, як «Клуб активних безпартійних», «Клуб колишніх засуджених за антидержавну діяльність» (К-231) та «Клуб незалежних письменників». Навіть серед молоді виникли десятки організацій і клубів. Всі вони закликали до швидкого впровадження реформ. Ці вимоги не мали антисоціалістичного характеру, а були спрямовані на заміну тоталітарної системи на демократичну. Вони намагалися створити демократичний соціалізм, «соціалізм з людським обличчям». Чехословацькі журналісти назвали цю реформу «Празькою весною» [3, с. 13].

Спроби лідерів «Празької весни» провести реформи зустрінуть спротив не лише чехословацьких контр-реформаторів, але головним чином радянської «ортодоксальної соціалістичної» ідеології та її союзників у рамках РЕВ. Л. Брежнев говорив, що чехословацькі реформатори відійшли від соціалізму і прагнули його перемогти.

Празькі реформатори запропонували модель соціалізму, відмінну від радянської. Нове керівництво

Чехословаччини вирішило залучити до політичного процесу різні верстви суспільства. Їхні наміри викликали підозру в самій Чехословаччині, Східній Німеччині, Польщі та державах-учасниках Варшавського договору. Нова криза були наслідком тієї самої недовіри до влади, яка призвела до соціальних заворушень у Польщі та Угорщині в 1956 році.

Незважаючи на постійні зусилля комуністичної влади створити імідж національної злагоди, вони широко розглядалися як варіації національної злагоди у рамках сформованої сталінської моделі. У 1950-х роках у Чехословаччині президент А. Новотний брав безпосередню участь у чистках і завжди був проти політичної реінтеграції жертв тероризму. Новотний відмовлявся засуджувати чистки та бойкотував усі спроби реформувати гіперцентралізовані та репресивні політичні та економічні структури.

Дебати про культуру на початку 1960-х років викликали критику претензій компартії на монопольну владу. Ідеологічна гегемонія партії була поставлена під сумнів під час конференції, присвяченої творчості Ф. Кафки, що відбулася в Люблїці в 1963 р. На цій конференції чеські інтелектуали поставили під сумнів принципи соціалістичного реалізму. За їх словами, мистецтво стоїть нижче політичних цінностей, які відстоює комуністична партія. Притча Кафки про людину, якій загрожує безіменна влада грізного бюрократичного монстра, розглядається як застереження проти тоталітарних структур, засудження зростання ревізіонізму як серйозної загрози ідеології. Влітку 1967 р. цензура і

партійне втручання у творчий процес були розкритиковані на з'їзді письменників.

Багато письменників, яким набридла офіційна брехня, також критикували уряд А. Новотного, спростовуючи твердження партії про те, що вона гарантувала прогрес Чехословаччини протягом двох десятиліть соціалістичного панування. За їх словами, за останні 20 років у Чехословаччині не було вирішено жодної людської проблеми. Почуття самодостатності в суспільстві, політична відданість етнічним нормам, починаючи від основних потреб, таких як будівництво будинків, шкіл і економічного добробуту, до життєвих потреб, які не можуть бути задоволені недемократичними урядами. найменші речі, потреба довіри між людьми, розвиток освіти для нації в цілому тощо. Після цього виступу війна між партійною машиною та повсталюю інтелігенцією стала неминучою [4, с. 106]. Проти критично налаштованої інтелігенції була організована наклепницька кампанія.

Другою причиною кризи було поблажливе і часто зневажливе ставлення влади до словацького народу. У словацьких інтелектуальних і партійних колах поширився рух за подальшу незалежність Словаччини від празького уряду. Цей рух очолив перший секретар ЦК Словацької комуністичної партії Александер Дубчек, відомий своїми прохрущовськими поглядами. Іншим захисником прав Словаччини був Густав Гусак – юрист за фахом і ветеран комуністичного руху, він був одним із лідерів словацького антинацистського повстання 1944 р. Засуджений за

фальсифікацію націоналізму на початку 1950-х років, Г. Гусак залишився рішучим прихильником реформ.

У жовтні 1967 р. – січні 1968 р. у вищих ешелонах влади не вщухала політична боротьба. Не маючи необхідної підтримки з боку членів ЦК, які бачили в ньому першопричину кризи, А. Новотний звернувся за допомогою до Л. Брежнєва. Після поїздки до Праги керівник СРСР дійшов висновку, що становище А. Новотного настільки хитке, що єдиним виходом із кризи є його негайне усунення від влади. Чехословацька партія усунула А. Новотного з посади генерального секретаря і замінила його словацьким лідером А. Дубчеком [2, с. 456]. Кілька тижнів потому стало зрозуміло, що на порядку денному нового керівника було набагато більше, ніж незначні зміни в системі.

У березні А. Новотний був змушений піти у відставку з поста президента Чехословаччини. Його замінив Л. Свобода. Й. Смірковський був обраний президентом Національних зборів.

Отже, ілюзорний принцип можливості реформування соціалістичної системи та віра А. Дубчека в те, що система централізованого планування може стати ефективною, були важливим аргументом, підготовленим комуністичними реформаторами, який буде сформульований у «Плані дій» у квітні 1968 р. Якщо в документі говорилося про вірність чехословацьких комуністів марксистсько-ленінським принципам, то в програмі підкреслюватиметься рішучість демократизувати існуючу систему. КПЧ заявить про свій намір відмовитися

від методу командування і пообіцяє віддати перевагу методам переконання.

1. Історія країн Центральної та Південно-Східної Європи (1943–1993 рр.). Київ : Хрещатик, 1993. 269 с.

2. Краткая история Чехословакии. С древнейших времен до наших дней. Москва : Наука, 1988. 576 с.

3. Приходько В.О. «Ніжна революція» в Чехословаччині та формування нового курсу внутрішньої та зовнішньої політики країни. Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету інформації, 1999. 96 с.

4. Тисменяну В. Поворот у політиці: Східна Європа від Сталіна до Гавела. Київ : Мегатайп, 2003. 336 с.

СУСПІЛЬСТВО І ПОЛІТИКА: МИНУЛЕ ТА СЬОГОДЕННЯ

ВЛАСЕНКО В. М.

кандидат історичних наук, доцент,
Сумський державний університет

СУГОНЯКО Д. Р.

студентка, Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

ДО БІОГРАФІЇ ЯКОВА МОРАЛЕВИЧА

Особові справи співробітників державних інституцій періоду Української революції 1917-1921 рр. є важливим джерелом для біографічних досліджень учасників цієї вікопомної події. Вони містять різноманітні документи щодо дати і місяця народження людини, його освіти, основних віх життя та професійної діяльності. Деякі з цих документів написані людиною власноруч, наприклад, персональна картка або *curriculum vitae* (автобіографія), й іноді не збігаються з даними інших, часто опосередкованих, джерел або гасел в енциклопедично-довідкових виданнях. Авторами виявлено нові дані до біографії відомого українського громадсько-політичного діяча й економіста Якова Михайловича Моралевича. Йдеться про дві його особові справи [1-2], що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Мета авторів – ввести до наукового обігу нові документи щодо біографії Я. Моралевича на основі його особових справ у фонді Міністерства

народного господарства УНР й окреслити головні віхи його життя.

Історіографія біографії Я. Моралевича невелика. Це – гасла у *Wikipedia* й Енциклопедії Сучасної України [3], згадки про нього у монографіях [4-5] та статтях наукової періодики [6-8]. Більш докладно його участь у розробці економічної програми ОУН розкрита у роботі В. Панченка [9]. Але спеціальних робіт біографічного характеру про Я. Моралевича ще не написано.

Як випливає з автобіографії Я. Моралевича (друкований текст за його підписом), він народився 30 квітня 1879 р. у Брацлавському пов. Подільської губ. Середню освіту здобув 1899 р. Упродовж 10 років учителював. У 1909 р. вступив до Психоневрологічного інституту в Петербурзі (нині Національний медичний дослідницький центр психіатрії та неврології ім. В. М. Бехтерева), 1912 р. – до Київського комерційного інституту, де спочатку закінчив економічний факультет, а в 1918 р. – комерційно-технічний. Ще під час навчання в інституті працював у Київській міській управі, Київській продовольчій управі та Союзі Міст (Всеросійський союз міст допомоги пораненим і хворим, з 1915 р. – об'єднаний Головний комітет земського й міського союзів із забезпечення армії – *Земгор*). Невдовзі після закінчення інституту, на початку 1918 р. почав працювати бухгалтером Міністерства торгу і промисловості УНР, у 1919 р. – головним бухгалтером, директором фінансово-ліквідаційного (фінансового) департаменту Міністерства народного господарства УНР [1, арк. 1-2зв].

Зауважимо, що в енциклопедичних виданнях датою народження Я. Моралевича подано 1878 р., навчання в Психоневрологічному інституті – 1908-1911 рр., Комерційному інституті – 1911-1915 рр. [3]. У зарубіжному біобібліографічному виданні зазначено, що він народився 1878 р. у Кам'янці-Подільському та працював у 1917-1918 рр. у Міністерстві торгу і промисловості УНР [4, s. 485]. Деякі дані з цих праць не збігаються з наведеною вище інформацією з особових справ Я. Моралевича.

Із сучасних публікацій з історії Київського комерційного інституту стало відомо, що Я. Моралевич належав до Подільського земляцтва студентів цього інституту. 10 грудня 1913 р. у приміщенні клубу «Батьківщина» по вулиці Великій Володимирській, 42 відбулися установчі збори земляцтва, на яких було обрано правління. Серед його членів – Я. Моралевич, який мешкав тоді за адресою: вул. Фролівська, 11, кв. 3. На наступних зборах земляцтва, що відбулися 15 березня 1914 р., його (на той час студент 4-го семестру економічного відділення) обрали вже товаришем (заступник) голови правління [8, с. 384-385].

У справі також є рукописна копія з копії атестату вихованця Подільської духовної семінарії Якова Моралевича – сина псаломщика с. Воловодівка Брацлавського пов. Подільської губ. (нині Вороновицької селищної громади Вінницького р-ну Вінницької обл.) Михайла Моралевича. Дата народження Я. Моралевича – 30 квітня 1878 р. Після закінчення Тульчинського духовного училища він з серпня 1892 р. по червень 1898 р.

навчався у Подільській духовній семінарії. Подано перелік дисциплін з відповідними оцінками. Копія з копії завірена проскурівським нотаріусом К. І. Колоколовим 4 червня 1910 р. [1, арк. 26-27зв]. У справі є також «Білет» (посвідчення) про те, що у 1899 р. Я. Моралевич був учителем церковнопарафіяльної школи у с. Скибинець Гайсинського пов. Подільської губ. (нині с. Скибинці Тростянецької селищної ради Гайсинського р-ну Вінницької обл.) [1, арк. 28].

У справі містяться й інші документи (української та польською мовами) щодо діяльності Я. Моралевича як у самому Міністерстві народного господарства (посвідчення, перепустки, приватні листи від співробітників, телеграма), так і торговельним агентом Кам'янець-Подільського відділу Подільського кредитного союзу кооперативних установ (Подільський «Союзбанк») (посвідчення, квитанції) періоду 1919-1920 рр.

У другій особовій справі Я. Моралевича Міністерства народного господарства УНР, датованій 11 жовтня 1920 р. – 10 лютого 1921 р., містяться документи останнього місяця перебування Уряду УНР на контрольованій ним території України та перших місяців його перебування на території Польщі. Це лист кандидата економічних наук, директора фінансово-ліквідаційного департаменту Я. Моралевича до міністра народного господарства Є. Архипенка з поясненням про те, що він за сімейними обставинами не зміг евакуюватися з Кам'янця-Подільського, та проханням поновити його у штат міністерства на будь-яку посаду [2, арк. 1-1зв]. На що міністр відгукнувся, видавши наказ № 162 від 13 жовтня

1920 р. про призначення Я. Моралевича директором департаменту шкіряних справ з 1 вересня 1920 р. та керуючим департаментом загальних справ з 11 жовтня 1920 р., а з 1 листопада він вже остаточно очолив лише департамент загальних справ [2, арк. 2, 10]. На початку січня 1921 р., коли частина урядовців звільнилася з міністерства, Я. Моралевича призначили додатково керувати ще й транспортним відділом (частиною) [2, арк. 8].

У 1921 р. більшість українських урядовців сподівалася невдовзі повернутися на батьківщину, але після поразки II Зимового походу армії УНР ці сподівання стали марними. Люди почали прилаштовуватися до умов емігрантського життя. І коли восени 1921 р. у Празі (передислоковано з Відня) розпочав свою діяльність Український вільний університету, а навесні 1922 р. у чеському містечку Подебради була заснована Українська господарська академія (УГА), то частина урядовців рушила до Чехословаччини. Серед них був і Я. Моралевич. У 1922-1935 рр. він був лектором, доцентом УГА [11, с. 43]. Наприкінці 1920-х рр. чеська почала згортати фінансування академії, заборонивши новий набір студентів. Тому викладачі створили Спілку професорів УГА, яка й ініціювала створення вищої політехнічної школи позаочної форми навчання. З 1932 р. почав функціонувати Український технічно-господарський інститут (УТГІ) позаочного навчання. З того часу доцентом у ньому працював Я. Моралевич [12, с. 3].

У Чехословаччині побачили світ монографії, підручники та навчальні посібники Якова Михайлович,

зокрема: Комерційна арифметика: загальна частина (Подебради, 1924), Курс загального рахункознавства (Подебради, 1924), Основи рахункознавства (Терезин, 1924), Фінансові обрахунки (Подебради, 1924), Арбітражі (Подебради, 1929), Комерційна арифметика: курс лекцій (Подебради, 1932-1933), Основи рахівництва: курс лекцій (Подебради, 1933-1934), Калькуляція фабрична, торговельна й банківська: курс лекцій (Подебради, 1935), Контокоренти (Подебради, 1940) та Праці семінару приватної економії за його редакцією [10, с. 486-487]. Я. Моралевич брав участь у роботі фахових і громадських організацій. Належав до Української селянської спілки та Товариства українських інженерів в Празі [13, с. 241].

Активною була участь Я. Моралевича у політичному житті української еміграції. Він долучився до нових політичних організацій. Був членом Легії українських націоналістів, співробітником її друкованого органу «Державна нація» [14, с. 391-392]. Взяв участь у I Конгресі українських націоналістів (Великий Збір ОУН), що відбувся 28 січня – 3 лютого 1929 р. у Відні, де виголосив доповідь «Фінансова політика України», очолив його соціально-економічну комісію. На конгресі були обрані керівні органи Організації українських націоналістів – Провід ОУН, а також головний суддя та головний контролер (Я. Моралевич) [15, с. 411, 415, 417]. Досить докладно доповідь Я. Моралевича на цьому партійному форумі проаналізував В. Панченко [9, с. 29-32].

У квітні 1945 р. частина викладачів УТГІ рушила на захід й опинилася в американській окупаційній зоні Німеччини. Наприкінці червня того ж року у

Регенсбурзі/Мюнхені інститут відновив свою діяльність. Але Я. Моралевич долучився до заснування іншого вищого навчального закладу – Богословсько-педагогічної академії УАПЦ. У листопаді 1946 р. розпочалися заняття. Серед 40 професорів академії були і такі відомі науковці, як О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, Д. Чижевський, Г. Ващенко, Я. Моралевич, Л. Окіншевич, В. Петров та інші [5, с. 174]. Яків Михайлович склав навчальний план академії [16, с. 15-17] та був першим деканом Богословського факультету. На сторінках Бюлетеня академії опублікував працю з історії Києво-Могилянської академії [17, с. 37-40].

1949 р. Я. Моралевич переїхав до США, де став співзасновником, першим головою Кураторії та викладачем Українського технічного інституту в Нью-Йорку. Помер відомий економіст і громадський діяч у листопаді 1961 р. в м. Денвер (Колорадо), про що повідомила газета «Свобода» за 15 листопада (№ 218) 1961 р. Зауважимо, що в енциклопедичних виданнях подана інша дата смерті – 1 грудня 1961 р. [3].

Отже, документи і матеріали особової справи розкривають нові епізоди біографії Якова Моралевича та дають підстави оновити гасла в енциклопедичних виданнях. Перспективними, на думку авторів, є дослідження емігрантського періоду його життя, громадсько-політичної та науково-педагогічної діяльності.

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Ф. 9. Оп. 2. Спр. 115. 33 арк.

2. ЦДАВО. Ф. 9. Оп. 2. Спр. 120. 13 арк.

3. Гай-Нижник П. Моралевич Яків Михайлович. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Ін-т енцикл. досліджень НАН України, 2019. URL: <https://esu.com.ua/article-69219>

4. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1: 1920-1939 / За ред. С. Ленкавського. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Укр. вид-во, 1968. 639 с.

5. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. Т. 1. Роки 1945-1951. Мюнхен: Академічне вид-во д-ра Петра Белея, 1985. 432 с.

6. Лозова О. Є. Микола Сціборський – лідер Легії українських націоналістів. *Вісник Львівської комерційної академії. Сер.: Гуманітарні науки*. Львів: Вид-во Львів. комерц. акад., 2009. Вип. 7. С. 67-73.

7. Головата Л. Діяльність УТГП в контексті легального видавничого руху періоду Другої світової війни. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. Київ, 2011. Вип. 16. С. 305-325.

8. Чуткий А. Вихідці з Поділля в стінах Київського комерційного інституту (нові матеріали до історії Поділля початку ХХ ст.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки*. 2015. Т. 25. С. 380-391.

9. Панченко В. Г. Концепція фінансового розвитку України в ідеології Організації українських націоналістів. *Гілея*. 2009. Вип. 18. С. 28-36.

10. Práce ruské, ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu 1918-1945: (Bibliografie s biografickými údaji o autorech) / Bibliografii zpracovaly Z. Rachůnková a M. Řeháková, biografická hesla zpracoval J. Vacek. Praha : Národní knihovna České republiky, 1995. Díl. I; Svazek 2. 850 s.

11. Українська господарська академія в Ч.С.Р. 1922-1935. Нью-Йорк: видання абсолювентів УГА та УТГП, 1959. 247 с.

12. Український технічно-господарський інститут позаочного навчання при Українській господарській академії. Подебради, 1932. 16 с.

13. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага, 1942. Ч. 1. 372 с.

14. Артюшенко Ю. Легія українських націоналістів. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен: Видання Фондації ім. Є. Коновальця, 1974. С. 380-394.

15. Ленкавський С. Націоналістичний рух на ЗУЗ та 1-й Конгрес Українських націоналістів. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен: Видання Фондації ім. Є. Коновальця, 1974. С. 395-425.

16. Моралевич Я. Плян навчання Богословсько-Педагогічної академії УАПЦ. *Бюлетень Богословсько-Педагогічної академії*. Мюнхен, 1946. Ч. 1. С. 15-17.

17. Моралевич Я. Висока богословська школа в Києві. *Бюлетень Богословсько-Педагогічної академії*. Мюнхен, 1946. Ч. 3. С. 37-40.

ГАВРИЛИШИН П. М.

*кандидат історичних наук,
Прикарпатський національний університет
ім. Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

БОГДАН ГАВРИЛИШИН – ЧЛЕН РИМСЬКОГО КЛУБУ

До найвідоміших представників української еміграції і діаспори належить і Богдан Дмитрович Гаврилишин (1926–2016) – економіст, меценат, член Римського клубу, іноземний член НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, президент Фонду Богдана Гаврилишина, громадянин Канади, почесний консул України в Швейцарії [2]. Працюючи директором Міжнародного інституту менеджменту в Женеві, відвідував багато країн, набув авторитету та зав'язав контакти із людьми світового рівня. Наприкінці існування СРСР повернувся в Україну та сприяв її відновленню. Ініціював створення відомих і діючих тепер інституцій: Міжнародного інституту менеджменту у Києві, МБФ «Відродження», Міжнародного центру перспективних досліджень, Благодійного фонду Богдана Гаврилишина. Був радником Л. Кравчука та прем'єр-міністрів В. Ющенко, А. Кінаха та В. Януковича, а тому співпрацював з відомими представниками української еліти періоду незалежності. Метою нашої розвідки є розкрити діяльність Богдана Гаврилишина як члена Римського клубу. Ми вже дотично піднімали це питання в інших публікаціях [7; 8]. Ряд українських науковців торкалися теми діяльності Римського клубу в тих чи інших аспектах [11; 12; 13; 14].

Римський клуб (*Club of Rome*) – один з центрів світової футурологічної думки, міжнародна неурядова організація створена у квітні 1968 р., аналітичний центр, що об'єднує в своїх рядах вчених, громадських діячів, лідерів думок і ділових людей більш, ніж з 30 країн світу, стурбованих перспективами розвитку людства. Зусилля членів Римського клубу націлені на вирішення актуальних проблем сучасності шляхом розробки нового напрямку в їх вивченні, що отримав назву глобальне моделювання. Штаб-квартира організації розташована у Парижі. Діяльність Клубу керується Генеральною Асамблеєю, яка обирає зі своїх членів Виконавчий комітет з 12 чоловік, що здійснює координацію діяльності клубу. Крім дійсних, до Римського клубу входять також почесні й асоційовані члени. Інституції сприяють понад 30 національних асоціацій Римського клубу, що поширюють у своїх країнах його концепції. Українська асоціація Римського клубу офіційно виникла у 2005 р. як громадська організація, діяльність якої спрямована на популяризацію в українському суспільстві ідей Римського клубу та їхній розвиток в умовах викликів, що постали перед Україною [12, с. 53]. Римський клуб отримав свою назву від міста, де було проведено перше засідання. З часом клуб був зареєстрований в кантоні Женева (Швейцарія) як неприбуткова громадська організація. Президентом був обраний А. Печчеї, а після його смерті в 1984 році – інший співзасновник А. Кінг. Перші 6 річних зустрічей відбувалися у Відні, Берні, Оттаві, Парижі, Токіо та Західному Берліні.

У 1968 р. Богдан Гаврилишин в Римі мав доповідь в такій інституції як Університет молодих президентів компаній і фірм. Тут він познайомився з іншим доповідачем – Ауреліо

Печчеї, що був відомим підприємцем та одним із засновників Римського клубу, автором книги «Сто ідей на майбутнє». Богдан Гаврилишин став членом клубу в 1972 р., коли клуб прагнув зареєструватися в Швейцарії у якості Асоціації при Центрі навчання менеджменту (ЦНМ) в Женеві [1, с. 75–76]. Символічно, що у 1972 р. Римський клуб було зареєстровано як швейцарську організацію за юридичною адресою: Шеман де Конш 4, Женева – тобто за адресою ЦНМ, в якому Б. Гаврилишин тоді працював директором [4, с. 123].

В клубі український науковець зустрів багато непересічних особистостей, вчених, політиків. Саме під впливом клубу у 1980 р. він написав книгу «До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє», основні ідеї якої спочатку виголосив у 1979 р. як доповідь для цієї інституції: «Клуб давав свого роду рецензію, що надзвичайно підвищувало престиж таких книжок» [1, с. 76]. Пізніше ця праця була перевидана на дев'ять різних мов світу. Книга вміщає в собі три відмінні підходи, що водночас доповнюють один одного. Перший – аналітичний, з допомогою котрого визначаються основні причини або передумови того, що одні суспільства виявляються ефективними, а інші – ні. Другий – рекомендаційний, що дає можливість з огляду на попередній аналіз радити, що слід змінити в суспільному ладі тих чи інших країн, щоб підвищити ефективність його функціонування. Третій – прогнозний, що допомагає визначати ймовірність втілення запропонованих змін. А у випадку неможливості їхньої реалізації дає можливість передбачити найвірогідніші та найсприятливіші зміни [8, с. 191].

В інтерв'ю дисиденту Івану Дзюбі, даному у 1992 р., вчений зазначив: «... Коли я активізував свою діяльність переважно в Україні, у мене залишилось замало часу і енергії для діяльності в клубі і тому я перестав бути членом Виконавчого комітету. Це не йде супроти традицій клубу тому, що ми в клубі маємо таке мотто: думай глобально, а дій локально. Кожна людина може одночасно думати про цілий світ, розуміти проблематику в світовому контексті, але треба й діяти у більш специфічному контексті. Україна тепер повністю забирає мій час. За кордоном я тепер роблю тільки ті речі, які мають пряме відношення до України» [1, с. 79].

Богдан Гаврилишин вступивши у 1972 р. в ряди членів Римського клубу, тривалий час залишався єдиним українцем в цій відомій інтелектуальній інституції. Участь в цій організації сприяла розширенню його світогляду, зокрема баченню глобальних викликів для людства, потребі як об'єднання світових зусиль для їх вирішення, так і праці для розв'язання менш масштабних локальних проблем. Ряд своїх контактів та авторитет, який вчений здобув у Римському клубі, він зумів використати згодом на благо України.

1. Богдан Гаврилишин – Іван Дзюба. Діалог. Київ : Вид. Укр. Всесвіт. Координац. Ради та Респ. Асоц. Українознавців, 1995. 159 с. (Додаток до журналу «Сучасність» 1995. Січень, ч. 1).

2. Віднянський С.В. Гаврилишин Богдан Дмитрович // Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 5. Біографічна частина: А-М / відп. ред. М.М. Варварцев.. Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. С. 88–89.

3. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дорогокази в майбутнє: доп. Римському Клубові. Вид. 3-тє, допов. Київ : Пульсари. 2009. 248 с.

4. Гаврилишин Б. Залишаюсь українцем: спогади. Київ : Пульсари, 2011. 288 с.
5. Гаврилишин Б. Українські дороговкази на роздоріжжях цивілізації // Сучасність. 2007. № 10. С. 58–64.
6. Гаврилишин Б. Україна: 20 минулих і 20 майбутніх років державотворення. Той, хто відродив Могилянку: зб. до 60-ліття В'ячеслава Брюховецького. Київ : Києво-Могилянська академія, 2007. С. 245–257.
7. Гаврилишин П. Покращення ефективності українського суспільства у поглядах та діяльності Богдана Гаврилишина // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. Т. 34 (73) № 1. С. 18–23.
8. Гаврилишин П., Дерещук Т. Ефективність суспільства у поглядах Богдана Гаврилишина // Літопис Волині. 2022. Вип. 27. С. 190–195.
9. Гаврилишин Т.Ю., Гаврилишин В.П. Коропець. Історія і спогади. Тернопіль : Воля, 2004. 240 с.
10. Геращенко О. Економіка ХХІ: країни, підприємства, людини. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Фоліо, 2019. 313 с.
11. Голянич Михайло. Футурологія. Філософія майбуття : монографія. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2017. 540 с.
12. Горбатенко В. Римський клуб і організація трансдисциплінарних проєктів з довгострокового прогнозування глобальних проблем // Політичний менеджмент. 2012. № 3. С. 52–64.
13. Грабовський С. Богдан Гаврилишин: порядок денний на ХХІ // Українознавчий альманах. 2017. Вип. 21. С. 45–50.
14. Коваль В. Римський клуб і дослідження глобальних проблем // Соціально-політичні студії. Науковий альманах. Праці молодих науковців. 2021. Вип. 5. С. 70–78.

ЗЬОМЕНКО М. В.
студент, гр. ІС-91,
Сумський державний університет
(наук. керівник: к.і.н., доц. В. М. Власенко)

СТВОРЕННЯ МІНІСТЕРСТВА ПРЕСИ І ПРОПАГАНДИ УНР

При утворенні національних держав вкрай важливою є пропаганда. Значною мірою завдяки їй формуються національна ідентичність, уявлення про кордони та територію, національний історичний міф, відбувається поділ сусідніх народів на «друзів» та «ворогів».

Про необхідність в Україні впровадження активної та дієвої пропагандистської діяльності на державному рівні неодноразово йшлося в урядовій документації ще за часів Української Народної Республіки періоду Центральної Ради і Директорії та Української Держави. Створювалися відповідні міністерства, департаменти, управління, відділи інформації, преси, пропаганди. Це питання частково знайшло відображення у працях українських науковців О. Богуславського, Д. Будкова, Т. Плазової, Л. Снісарчук та ін. Але деякі аспекти цієї проблеми не знайшли висвітлення у науковій літературі. Серед них – створення Міністерства преси і пропаганди періоду Директорії УНР. Саме цьому і присвячені пропоновані тези:

1. В умовах революції та ведення військових дій проти білих і червоних Директорія й Уряд УНР надавали великого значення пропаганді, оскільки необхідно було мобілізувати всі сили на боротьбу за національну державу

та популяризувати українську національну ідею серед європейських держав. Такою ж була мета Уряду одразу після виходу на еміграцію до Польщі наприкінці 1920 р., коли він сподівався повернутися в Україну. На території Польщі опинилася велика кількість вояків Армії УНР, що були інтерновані в кількох таборах, урядовці, цивільні люди та біженці.

2. Прообразом майбутнього Міністерства преси і пропаганди УНР в еміграції стало управління преси й інформації. 30 грудня 1918 р. Директорія УНР видала декрет «Про утворення управління преси та інформації». Головні завдання нової державної установи полягали в інформуванні широких народних мас в Україні про державні інтереси Української Народної Республіки та захисті цих інтересів за кордоном. Відповідно до декрету, керуючий управлінням користувався правами і мав вирішальний голос в Раді Міністрів щодо тих справ, які торкалися його відомства. До складу Управління увійшли: Українське телеграфне агентство, Управління всіх радіотелеграфів в Україні, Центральне інформаційне бюро, Інформаційне бюро армії УНР, Центральна друкарня, Центральне управління у справах друку, а також всі інші установи, які передбачалося створити, що будуть пов'язані з пресою і пропагандою [1, с. 118].

3. За рекомендацією С. Петлюри, головою Управління преси й інформації (згодом перейменується на Міністерство преси й інформації) був призначений відомий галицький громадсько-політичний діяч, один із лідерів Української радикальної партії Осип Назарук. Пізніше на цій посаді його замінив Іван Лизанівський.

4. 28 серпня 1919 р. вийшов наказ Директорії УНР, за яким І. Лизанівський за власним бажанням звільнився з посади, а на його місце призначено члена Української партії соціалістів-революціонерів Теофана Черкаського. Перед тим він виконував обов'язки міністра народного господарства.

5. Саме Т. Черкаський став ініціатором реорганізації управління преси й інформації на Міністерство преси і пропаганди УНР. Це сталося 13 вересня 1919 р. Про це йшлося у декреті Директорії УНР про утворення (не пізніше 15 вересня 1919 р.) при управлінні преси Державного бюро пропаганди [2, арк. 31]. В результаті, утворилося одне із перших міністерств подібного роду у світі.

6. У складі міністерства були створені як нові, так й існуючі до цього у колишньому управлінні департаменти. Так, департамент загальних справ мав такі підрозділи: внутрішньо-адміністративний, репрезентативний, господарський; бухгалтерія, адміністрація й експедиція всіх державних видавництв. Адміністративний апарат займався реєстрацію друкованих органів і праць у всій державі, цензуруванням друкованих видань і організацією Книжкової палати. Департамент преси відповідав за друк державної преси й облаштування державного видавництва. Департамент інформації опікувався Українським Телеграфним Агентством і його закордонними відділами. Департамент пропаганди здійснював внутрішню та закордонну пропаганду, відповідав за забезпечення бібліотек і читалень пресою та книгами, проведення групових читань преси серед українських вояків. У його

підпорядкуванні перебували такі суспільні інститути, як радіо, державні театри в цілій Україні [3].

7. Всі ці факти свідчать про досить велику увагу керівництва УНР до інформаційно-пропагандистської діяльності. Але, враховуючи те, що у листопаді 1920 р. Уряд УНР опинився в еміграції, ця діяльність була зосереджена переважно в еміграційному середовищі. 1 листопада 1920 р. посаду міністра преси і пропаганди УНР обійняв Олександр Ковалевський [4, арк. 3]. А у квітні-серпні 1921 р. його тимчасово заміняв Павло Зайцев [5, арк. 6]. Після цього знову міністром став О. Ковалевський.

Отже, наведені вище тези свідчать про те, що Міністерство преси і пропаганди УНР утворилося на базі управління преси й інформації. Вказані очільники новоутвореного державного органу, його завдання та структура. Перспективними, на думку автора, є дослідження діяльності на посаді міністра Т. Черкаського, О. Ковалевського та П. Зайцева, оскільки саме ці сторінки біографії не висвітлені в науковій літературі.

1. Богуславський О. В. Інформаційно-пресова діяльність Центральної Ради та українських урядів 1917–1920 рр. Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2003.

2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 1065. Оп. 1. Спр. 292.

3. Юцишин І. На службі державної пропаганди. Причинок до історії одного українського міністерства. *Неділя*. Львів, 1937. Ч. 1 (7 січня). С. 10–12.

4. ЦДАВО України, ф. 1113, оп. 3ос, спр. 20.

5. ЦДАВО України, ф. 1113, оп. 3ос, спр. 13.

ЛОБКО Н. В.

кандидат історичних наук, доцент,

Сумський державний університет

ВПЛИВ РАДЯНСЬКОГО ГЕНДЕРНОГО ПОРЯДКУ НА ФОРМУВАННЯ ТРУДОВОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК

Перманентний конфлікт між чоловіками й жінками є наслідком процесу самоствердження чоловіків. Хлопчики доводять свою чоловічу сутність, віддаючись заняттям, які в суспільстві традиційно вважаються чоловічими, їм потрібні такі місця і такі заняття, на яких лежить печатка мужності. За традицією вони не допускають туди дівчат і не приймають їх у такі ігри, а ставши дорослими, переносять своє відношення і на робочі місця. Для дорослих чоловіків робота стає головною ареною самоствердження і підвищення власної самооцінки.

Стосовно нашого, українського, суспільства гендерна диференціація за статево-трудовою ознакою несе на собі значний відбиток минулих соціальних норм, які продовжують впливати на поведінку сучасників. Тому, спочатку, вважаю доцільним визначити вплив радянського гендерного порядку на формування трудової орієнтації чоловіків і жінок.

Радянська держава створювала і інституціоналізувала певний гендерний порядок, де ролі чоловіків і жінок визначались у відповідності з вимогами ідеології комуністичного будівництва. Участь у труді вважалась головним для ідентичності всіх радянських громадян. З

часом трудовий колектив повинен був стати головним місцем соціальної інтеграції в розподілу в суспільстві.

Роль жінки визначалась так: робітниця-мати, обов'язок якої - працювати, народжувати майбутні покоління працівників, а також слідкувати за домашнім господарством. Натомість їм як матерям надавався «захист» держави і незалежність завдяки доступу до оплачуваної роботи. Але хоча жінок інтегрували до сукупної робочої сили, ранньобільшовистські мрії про переведення домашніх функцій в публічну сферу так і не були реалізовані - окрім питань догляду за дітьми. Це означало, що жінкам як і раніше належало виконувати традиційну домашню роль: ніхто з більшовиків, навіть Олександра Коллонтай, не відкидали ідеї домашньої праці, як безспірно жіночої. Таке визнання новою комуністичною елітою нібито природної різниці статей формувало й межі інтеграції жінок до робочої сили (як працівників другого сорту), і очікування від них як дружин і матерів.

Між тим, чоловіки виконували одночасно більш вузьку і більш вищу за статусом роль. Вони повинні були служити керівниками, управлінцями, солдатами, робочими. Держава ж брала на себе відповідальність за виконання традиційно чоловічої ролі батька і годувальника.

В перші роки після революції нова влада більшовиків бачила в традиційному патріархаті опору старого режиму, вплив якого належало обмежити. Годі держава боролась з патріархатом за допомогою законодавства і примусу, що підривало авторитет і владу чоловіків в сім'ї.

В умовах компромісу з новою радянською сім'єю (в 30-ті роки) цю кампанію ослабили. Але до влади чоловіків у приватній сфері все ж ставилися з підозрою. Це відобразилося в характерному замовчуванні ролі чоловіків у домашній сфері. В той час як жінок славили, радянським чоловікам не дозволяли конкурувати з патріархами - вождями партії.

Із процесом масового залучення жінок до праці, зокрема й до найважчої у фізичному плані (ця «традиція» вкоренилася настільки, що чимало сучасних наших співвітчизниць за копійки готові трудитись у важких умовах), та громадської активності значно зросла їхня суспільна значущість, що супроводжувалося розширенням кола обов'язків та посиленням відповідальності. За більшовицькою моделлю, жінка мусила працювати повний робочий день, виховувати дітей і водночас доглядати за домогосподарством, опікуватись родичами похилого віку.

Її праця, мобілізована державою поза безпосередньою економічною необхідністю, й материнство були піднесені до рангу громадянського обов'язку. Культ матері, який розвинувся в СРСР за часів Сталіна, мав банальну прагматичну основу – сприяти збільшенню народонаселення.

Одним із широко популяризованих гасел більшовицької ідеологічної доктрини була теза про гендерну рівність. На тлі виразного домінування чоловіків у європейському політичному просторі радянська влада пропонувала і пропагувала рівні права обох статей, що на практиці «найперше демонстрували шляхом забезпечення

представництва жінок у державних, партійних структурах, громадських організаціях» [1, с. 329-339; 2, с. 451].

З одного боку, сприятлива для жінок ідеологічна рамка використовувалася як піар-кампанія про переваги «радянського способу життя», але з іншого – завдяки цьому жінки отримали реальну можливість реалізації своїх кар'єрних амбіцій.

Однак через низку причин ці надії на досягнення гендерної рівності в СРСР не виправдались. Сформувалась гендерна сегрегація професійних галузей (домінування жінок у сферах громадського харчування, охорони здоров'я, швейній і легкій промисловості, освіті; чоловіків – у важкій промисловості тощо). За надзвичайно низького рівня життя в країні розвиток громадського обслуговування на новій організаційній і технологічній базі не зміг забезпечити суттєві зміни в жіночій зайнятості. Подальше зростання рівня освіченості радянських жінок та максимально можливе підвищення рівня їх оплачуваної зайнятості призвели до подвоєння традиційного навантаження жінок [1, с. 330].

Самореалізацію чоловіків обмежували публічною сферою, де їхня домінуюча роль, як і раніше, вважалася законною й «природною». Статус чоловіка визначався його положенням на роботі. Воно має два компонента: положення чоловіків у сім'ї необхідно було забезпечити їх статусом основних годувальників, а їх більш загальний соціальний статус визначався місцем у професійній ієрархії.

Ідеологія чоловіка-годувальника зберігалась в радянському суспільстві тому, що - хоч чоловіки не часто

були єдиними робітниками в сім'ї - вони, як правило, заробляли більше жінок. Чоловіки вважали роль годувальника важливою. Але, очевидно, більш важливим в чоловічій ідентичності був статус на роботі, що визначався заробітною платою, професією, сектором зайнятості й «інтересом» до роботи.

Встановлений державою гендерний порядок здійснив важливий і відчутний до теперішнього часу вплив на суб'єктивне сприйняття радянських чоловіків і жінок. У посткомуністичний час такий порядок був позбавлений інституційної підтримки, але гендерні уявлення радянської доби не зникли одночасно.

Дослідження показали, що у випадку конфлікту між обов'язком чоловіка забезпечувати сім'ю і бажанням зберегти статус в сфері праці останнє, як правило, бере гору. Напруження між цими двома імперативами в сучасний період проявляється в судженнях молодого респондента: «чоловіку має бути соромно, якщо, припустимо, дружина його годує і одягає» [5, с. 114].

Отже, основою формування гендерних ролей виступав розподіл праці за статевою ознакою, критерієм якого історично була й досі великою мірою залишається біологічна здатність жінок до дітонародження, хоча в сучасних суспільствах давно відпала потреба розподіляти працю на такій підставі.

Також традиційним, глибоко вкоріненим залишається гендерний стереотип, за яким навіть працююча освічена, але заміжня жінка є передусім дружиною й матір'ю, що повинна допомагати чоловікові, нерідко зневажаючи власні прагнення до самореалізації та професійного успіху,

відмовляючись від реальних кар'єрних можливостей. Такі уявлення великою мірою притаманні й чоловікам, і жінкам, що засвідчує готовність жінки беззаперечно поступатися і місцем на ринку праці, і місцем на кар'єрному щаблі. Така гендерна ідеологія має низку негативних наслідків та обмежень на індивідуальному, міжособистісному та загальносуспільному рівнях.

1. Основи теорії гендеру: навчальний посібник. Київ, 2004. 536 с.

2. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм та хрущовська доба: колективна монографія / відп. ред. В. Даниленко. Київ, 2015. 698 с.

3. Кімел М. Гендероване суспільство. Київ: Сфера, 2003. 2000.

4. Лавриненко Н.В. Гендерні стереотипи масової свідомості // Українське суспільство: моніторинг – 2000 р. Інформаційно-аналітичні матеріали / за ред. В. М. Ворони, А. О. Ручки. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2000.

5. Коленда Н. В., Саць О. В. Проблеми забезпечення гендерної рівності на ринку праці України // Економічні науки. Сер. : Економіка та менеджмент. 2011. Вип. 8. С. 110-123.

СТЕПАНОВ В. В.

*доктор філософії (Філологія),
Сумський державний університет*

МОВА ЯК ЗАСІБ МАНПУЛЯЦІЇ В ПРОЦЕСАХ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ І ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У сучасному світі неабияке значення має мова як фактор єднання соціуму. Гуртуючи людей, мова здатна не тільки інтегрувати спільноту, але й керувати нею відповідно до потреб зацікавлених сторін у владних колах. Іншими словами, мова є своєрідним засобом, зброєю в процесах державотворення і політичних трансформацій [2].

Фігуруючи у політичному континуумі, мова налаштовує інтереси нації, скеровує їх на досягнення конкретних цілей. У такому аспекті вона стає інструментарієм пропаганди – поширення світогляду, тверджень, теорій, фактів, аргументів, чуток та інших відомостей для впливу на суспільну думку на користь певної спільної справи [4].

В умовах історичного розвитку людства загалом і поточної ситуації на міжнародній арені зокрема пропаганда набуває особливого сенсу в процесах державотворення і політичних трансформацій, коли країна, долаючи труднощі, виживає і прогресує в якісному аспекті. Одними з найбільш суттєвих викликів долі в житті країни виступають воєнні конфлікти. У таких ситуаціях необхідна максимальна мобілізація політичного, економічного, наукового,

культурного, морального потенціалу, що стає можливим завдяки мовним ресурсам та засобам масової інформації.

Тим не менш, коли нація прагне перемогти в конфлікті, суспільна пропаганда може використовуватися не лише з благою метою. Нерідко трапляються випадки, що керівництво держави зловживає своїми повноваженнями, ставлячи власні пріоритети вище суспільних або просуваючи відверто осудні ідеї. Така проблема потребує роз'яснення: чому посадовці маніпулюють мовою і що саме приховується за такою маніпуляцією?

На наш погляд, головна причина маніпуляції мовою криється в спробах приховати відповідальність за прийняті політичні рішення, адже саме відповідальність (у тому числі й кримінальна) покладається за будь-які дії в керуванні країною. В таких випадках керівництво держави може вдаватися до конкретних мовних прийомів маніпуляції, типологію яких ми пропонуємо розглядати в лексичному, граматичному та стилістичному аспектах. Пропонована класифікація перекликається з ідеями рівневої стратифікації мови (фонетичний, лексичний, граматичний рівні тощо) [3].

До лексичних засобів маніпуляції ми відносимо евфемізми – нейтральні слова, що застосовуються для заміни недоцільних слів. Традиційно виступаючи інструментом політкоректності (манера поважного спілкування до членів своєї або іншої культури: *афроамериканець* замість *негр*; *обмежено дієдатний* замість *інвалід*), евфемізми міцно вкорінилися в політичну сферу для приховання агресивних намірів або силових способів впливу.

Так, у сенсі воєнних конфліктів історична перспектива показує, що *Голокост* (масове знищення євреїв) у часи Третього Райху називали *остаточним вирішенням єврейського питання*. У таємному протоколі до Пакту Молотова-Ріббентропа від 23 серпня 1939 року, *домовлений поділ Східної Європи* завуальовано прописували як *територіально-політичну перебудову*. *Вторгнення в Польщу* під час Другої світової війни Німеччина називала *превентивним заходом*.

Сучасність також багата на приклади лексичної маніпуляції у політичних конфліктах. Так, можемо перелічити низку пропагандистських штампів Російської Федерації, де евфемізми маскували відверто ворожі дії на міжнародній арені:

- а) *анексія Криму – приєднання Криму до РФ;*
- б) *спеціальна військова операція – повномасштабне вторгнення, війна;*
- в) *денацифікація – повалення конституційного ладу, зміна влади;*
- г) *демлітаризація – знищення збройних сил;*
- г) *удари по центрах прийняття рішень – знищення політичної еліти.*

Окрім евфемізмів, перекладати відповідальність можуть стилістичні прийоми. Одним із них є метонімія – перенесення за суміжністю. Маніпулятивний ефект має метонімічна пара «множина – одина», коли відповідальність особи або групи осіб перекладається на всю державу:

Більшість українців підтримують вступ до ЄС – Україна за вступ до ЄС;

Депутати прийняли закон – Україна прийняла закон.

Аналогічний відтінок має граматичний апарат мови. Зокрема, дієслівні категорії особи і числа яскраво засвідчують маніпулятивні операції із перекладання персональної відповідальності за політичні рішення на колективні плечі:

Я віддав наказ – Ми віддали наказ;

Президент наклав вето – Політики наклали вето / Вся Україна наклала вето.

Помітним засобом владних маніпуляцій виступає також дієслівна категорія стану. Так, звітуючи про важкі рішення, політики намагаються зняти з себе відповідальність, коли замість активного стану використовують пасивний без зазначення ініціатора рішення. Сама такою була в теленовинах подача відомостей про аварію на Чорнобильській АЕС в ефірі передачі *Время* [1]:

На Чернобыльской АЭС произошла авария. Поврежден один из атомных реакторов. Принимаются меры по ликвидации последствий аварии. Пострадавшим оказывается помощь. Создана правительственная комиссия.

Крім того, неабиякий маніпулятивний сенс можуть проявляти дієслівні категорії часу і виду (доконаний, недоконаний). Так, можуть бути дві відповіді на пропозицію підтримати зараз певне політичне рішення: *підтримую* або *підтримаю*. Перший варіант свідчить про добровільний голос, другий – про тиск і попередню домовленість.

Аналогічні маніпуляції проявляє дієслівна категорія виду. *Я прийняв рішення* – особа одноразово виконала і

завершила дію; *Я приймав рішення* – дію виконували багато разів, і точно невідомо, чи успішною була вона.

Окрім цього, маніпуляції спрацьовують через надмірне залучення лексем офіційно-ділового або наукового стилю. Наприклад, спілкуючись канцеляризмами, люди можуть намагатися справити на себе ефект «розумніший і більш досвідчений, ніж насправді».

Так, довге висловлювання та ідентичне коротке можуть маніпулятивно розділити людей на компетентних і некомпетентних.

З приводу Вашого офіційного звернення надаємо Вам відповідь, що відповідно до статті ... Кримінального кодексу України проводяться слідчі дії на момент затримання підозрюваного після вручення йому підозри — Підозрюваного затримали. Ведеться слідство.

Отже, вербальні засоби виступають потужною маніпулятивною зброєю в політичних трансформаціях і аспектах державотворення. Перспективу досліджень вбачаємо у вивченні маніпулятивного ефекту невербальних засобів комунікації.

1. Випуск програми «Время» про аварію на Чорнобильській АЕС. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=LN4uRNzxOys>.

2. Жаботинская С. А. Язык как оружие в войне мировоззрений. Майдан – Антимайдан: Словарь-тезаурус лексических инноваций. URL: http://uaclip.at.ua/zhabotinskaja-jazyk_kak_oruzhie.pdf.

3. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. Київ: Академія, 2001. 368 с.

4. Пропаганда (стаття з Вікіпедії). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0>.

ТОДОРОВ І. Я.

*доктор історичних наук, професор,
Ужгородський національний університет*

БЕЗПЕКОВІ ГАРАНТІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

З початком повномасштабної російської інвазії в Україну актуалізувалося питання міжнародних гарантій безпеки нашої держави. Формально безпекові питання в світі мала б вирішувати Організація Об'єднаних Націй. Втім діяльність ООН у протидії російській агресії має суперечливий характер. В 2014 році РФ порушила всі норми Статуту ООН, що закріплюють основні принципи міжнародного права. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 27 березня 2014 року, стала першою знаковою відповіддю міжнародної спільноти на початок збройної агресії російської федерації проти України [1]. Проте в 2015 р. Росія перехопила ініціативу в ООН. Після Дебальцево під тиском західних союзників були укладені так звані Мінські угоди-2. За поданням РФ 17 лютого 2015 р. Рада Безпеки ООН одноголосно ухвалила відповідну резолюцію з посиланням на ці угоди. Така резолюція значно обмежила дипломатичні можливості України [2]. Питання російської агресії були майже викреслені з порядку денного ООН. Упродовж 2016-2021 років ООН щорічно приймала резолюції щодо стану прав людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна). Ці рішення були схвалені відносною більшістю та висловлювали стурбованість тим,

що російська федерація ігнорує резолюції Організації Об'єднаних Націй, засуджували тимчасову окупацію Російською федерацією частини території України — Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, підтверджували невизнання анексії та факт, що силове захоплення Криму є порушенням міжнародного права і що ці території мають бути повернені [3].

З початком ескалації російської агресії в лютому 2022 року Рада Безпеки ООН ухвалила Резолюцію 2623, яка скликала спеціальне засідання Генеральної Асамблеї щодо України. Оскільки це була процедурна постанова, Росія як постійний член Ради Безпеки ООН не змогла в цьому випадку використати право вето [4]. 16 березня 2023 р. Міжнародний суд ООН наказав РФ негайно вивести війська з території України і припинити бойові дії [5]. Одинадцята надзвичайна спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН 12 жовтня 2022 р. підтримала резолюцію про невизнання псевдо референдумів на окупованих Росією територіях України. 143 із 193 країн-членів проголосували за резолюцію, 35 утрималися, а 5 проголосували проти [6]. Голосування саме цієї резолюції продемонструвало історичний максимум підтримання справедливої боротьби України. На надзвичайній сесії 23 лютого 2023 року Генеральна Асамблея ООН переважно більшістю голосів схвалила проєкт резолюції, який містить ключові положення запропонованої Україною восени 2022 року «формули миру» – плану з десяти пунктів, покликаному завершити повномасштабне російське вторгнення в Україну [7]. Отже, продовж 2014-2023 років Генеральна Асамблея своїми резолюціями

більшістю своїх членів підтримувала українську боротьбу та засуджувала агресора. Проте резолюції Генеральної Асамблеї мають рекомендаційний характер. Абсолютна меншість країн відверто ставала на бік Росії, але доволі багато країн утримувалися, або взагалі не голосували.. Серед тих, хто ніколи не бере участь в голосуваннях по українському питанню пострадянські Азербайджан і Туркменістан. Особливо прикро, що Азербайджан був оголошений в Стратегії національної безпеки України 2020 року стратегічним партнером нашої держави. Країни, які не підтримують Україну, – в меншості, втім, на жаль, вони репрезентують кількісну більшість людства. Мотиви їхньої не підтримки – різні, проте головне, що вони в результаті свідомо ігнорують Статут ООН. Рада Безпеки довела свою повну неспроможність, через вето агресора, постійного члена РБ. Рішення Міжнародного суду ООН Росія показово ігнорує.

Отже, сподівання на безпекові гарантії Україні з боку ООН безпідставні та позбавлені будь якого сенсу. Фактично єдиною гарантією безпеки України є її повноцінне членство в Організації Північноатлантичного договору. Повноправне членство в Альянсі безпосередньо відповідає національним інтересам України, оскільки політична вага і військова міць НАТО можуть забезпечити її незалежність і територіальну цілісність краще, ніж непевний статус так званої «позаблокової» чи «гарантій» безпеки нахшталт Будапештського меморандуму чи новітнього Київського безпекового компакту.

На початку повномасштабної російської агресії навесні 2022 р. завдяки непродуманим і некомпетентним

крокам деяких представників української влади виникла загроза сприйняттю НАТО в українському суспільстві. Розповсюджувалися наративи про те, що НАТО не може зробити (запровадити заборонену для польотів зону, відправити військові контингенти). були обумовленні незнанням організаційних, політичних та військових меж Альянсу [8]. 30 вересня 2022 р. було оголошено про подачу Україною заявки на вступ до НАТО [9]. Втім «заявка» про вступ до НАТО не має юридичного значення. Процедура вступу до НАТО (на відміну від ЄС) взагалі не передбачає потреби подавати заявку. Принципово важливо, що в заявці йдеться про перспективу членства без ПДЧ. Україна тепер активно боронить спільні засадничі цінності Альянсу. І країни-союзники можуть ухвалити консенсусне рішення щодо України, бо запросивши її, вони посилять власну і відновлять світову безпеку та доведуть, що слова з Преамбули Північноатлантичного договору не лише слова. Проте членство України в НАТО як безпекова гарантія в умовах війни що триває, не стоїть, на жаль, в практичній площині, втім до нього треба бути готовим в будь який момент. Тому поки що єдиною безпековою гарантією для нас є збільшення постачання сучасної зброї задля перемоги над Росією.

1. Генасамблея ООН підтримала територіальну цілісність України. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/27/7020541/>

2. Резолюція Радбезу ООН - міна уповільненої дії для України. URL: <https://glavcom.ua/publications/128451-rezoljutsija-radbezu-oon---mina-upovilnenoji-diji-dlja-ukrajini.html>.

3. UNRIC Library Backgrounder: Ukraine. URL: <https://unric.org/en/unric-library-backgrounder-ukraine/>

4. Russia defends invasion during emergency UN General Assembly. URL: <https://www.dw.com/en/russia-defends-invasion-during-emergency-un-general-assembly/a-60952167>

5. Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation)/ URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/182/182-20220316-PRE-01-00-EN.pdf>

6. Генасамблея ООН офіційно засудила спробу Росії анексувати території України. URL: <https://suspilne.media/293856-genasamblea-oon-oficijno-zasadila-sprobu-rosii-aneksuvati-teritorii-ukraini/>

7. Генасамблея ООН проголосувала за резолюцію про засудження вторгнення РФ й українську «формулу миру». URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/politics-news/genasambleya-oon-uhvalila-rezolyutsiyu-schodo-richnitsi-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-rosii-v-ukrainu-i-zasadila-dii-kremlya.htm>.

8. Чому Україна може залишитись без підтримки та допомоги партнерів по НАТО. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/04/16/7137928>

9. НАТО спотикання. Чи можна Україні поступитися Росії вступом в Альянс. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60814680>

10. Заявка на вступ до НАТО і відмова від переговорів із Пугіним. Повний текст історичного звернення Зеленського. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/ukrajina-podala-zayavku-na-vstup-do-nato-povniy-tekst-i-video-zvernennya-zelenskogo-30-veresnya-50273690.html>

КУЛЬТУРА ТА СУСПІЛЬСТВО: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

АНТОНОВ Є. М.

студент, гр. ІС-21,

Сумський державний університет

(наук. керівник: д.і.н., проф. С. І. Дегтярьов)

СУМСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ХУДОЖНІЙ МУЗЕЙ ІМ. НИКАНОРА ОНАЦЬКОГО

Сумський обласний художній музей ім. Никанора Онацького є справжнім банком вітчизняного та зарубіжного мистецтва. Уже сама будівля (проект архітектора Г. Шольца), де розташований музей являє собою пам'ятку архітектури кінця ХІХ – початку ХХ ст.

З дня заснування (1920 р.) і по сьогоднішній день, у музеї було зібрано понад 15 тисяч експонатів: живопис, графіка, скульптура та колекція нумізматики. Велика кількість творів мистецтва було передано з приватної колекції Оскара Гансена.

На першому поверсі музею зберігаються колекції картин українських, російських, італійських, голландських та французьких митців. Нажаль велика кількість творів мистецтва до недавніх пір не мала атрибуції. Та завдяки теперішнім працівникам музею була проведена велика робота з атрибуції експонатів.

Наприклад, за останні роки завдяки атрибуції було визначено авторів робіт й ідентифіковано імена багатьох художників. Проте складними залишаються твори: «Скорботна Богоматір» («Долороса»), «Св. Себастьян» та

«П'єта» (остання написана на панелі). На звороті двох останніх – червоні сургучні печатки. Ці полотна вважалися роботами кола Якопо Бассано, Клаудіо Коельо та Мікеланджело Мерізі да Караваджо. Наукові спостереження за стилістичними ознаками (світлові контрасти, моделювання форм, риси обличчя, рук та ін.), які багато разів повторювалися доводять, що вказані твори подібні манері та характерним особливостям митців пізнього Ренесансу – Тиціана Вечелліо та Якопо Пальмі Молодшого.

Безумовно, у фонді музею є велика кількість робіт українських митців. Одна з найбільших колекцій, що знаходиться в музеї – колекція картин С.І. Світославського. Сумське зібрання картин митця повною мірою віддзеркалює творчість С.І. Світославського: характерні особливості живописних прийомів, сприйняття та передачу тих чи інших мотивів, від ретельно пророблених до глибоко узагальнених пейзажних образів. Майже всі роботи живописця, що зберігаються у Сумському музеї, походять з колекції О.Г. Гансена. Його пейзажі пронизані особливою любов'ю до природи, її гармонійним єднанням з життям людини. Простий, на перший погляд, малюнок невибагливих і нескладних композицій підкреслюється багатим живописом, а мазок лягає на полотно легко й невимушено з численними відтінками, що випромінюють індивідуальність майстра.

На другому поверсі діє постійна експозиція декоративно-ужиткового мистецтва, до якої увійшли кращі світові зразки XVII – початку XX ст. за такими розділами: мистецтво України, Росії, країн Західної Європи, Далекого та Близького Сходу.

Найбільшу увагу привертають предмети, що надійшли від харківського колекціонера Є. Русакової. В збірці були класичні твори порцелянової мануфактури Майсена періоду розквіту, на кшталт алегоричної фігури «Зима» (дана та всі наступні назви взято з інвентарних карток музею), яка, немов алегорія в барокових виставах, була своєрідним прологом діяльності майсенівського виробництва та епілогом епохи бароко.

Також у Сумському обласному художньому музеї ім. Никанора Онацького зберігається 19 експонатів, виготовлених на англійській мануфактурі Веджвуд, яку заснував кераміст Джозайя Веджвуд у 1759 році. Частина з них потрапила у фонди з колекції Оскара Гансена, окремі експонати надійшли від приватних осіб у 1970-х роках. Серед найбільш цінних творів Сумського обласного художнього є частина посуду з «Гіпшорового» та «Готичного» сервізів, що активно випускались на підприємстві упродовж 1830-х – 1840-х років, інколи виконувались й пізніші «доробки» під замовлення власників ансамблів, у котрих частково речі з них побилися.

Сумський обласний художній музей ім. Никанора Онацького – провідний культурний осередок Сумщини, популярність якого зростає завдяки активній виставковій діяльності. Приклад тому – міжнародні виставки в Німеччині, Італії, Польщі, Росії.

1. Офіційний сайт Сумського обласного художнього музею ім. Н. Онацького. URL: <http://artmuseum.sumy.ua/pro-muzej/tekst1.html>

2. Сумський обласний художній музей ім. Н. Онацького. URL: <https://smr.gov.ua/uk/misto/pam-yatki-mista/212-sumskij-oblasnij-khudozhnij-muzej-im-n-kh-onatskogo.html>

3. Решетньова Г. О. Майсенська порцеляна в Сумському обласному художньому музеї ім. Н. Онацького // Мистецтвознавчі записки. 2019. Вип. 35. С. 167-172

4. Ярмак М. П. Твори мануфактури Веджвуд у зібранні Сумського художнього музею ім. Н. Онацького // Сто років існування Сумського округового художньо-історичного музею: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю Сумського обласного художнього музею ім. Н. Онацького (Суми, 20-22 жовтня 2021 р.). Суми: СумДУ, 2021. С.87-90.

5. Юрченко Н. С. Заглиблюючись у внутрішній світ природи (твори С. І. Світославського з колекції Сумського художнього музею ім. Н. Онацького) // Сто років існування Сумського округового художньо-історичного музею: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю Сумського обласного художнього музею ім. Н. Онацького (Суми, 20-22 жовтня 2021 р.). Суми: СумДУ, 2021. С.117-127.

6. Юрченко Н. С. Західноєвропейський живопис у зібранні Сумського обласного художнього музею ім. Н. Онацького. До питання атрибуції // Сто років існування Сумського округового художньо-історичного музею: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю Сумського обласного художнього музею ім. Н. Онацького (Суми, 20-22 жовтня 2021 р.). Суми: СумДУ, 2021. С.52-60.

7. Школьна О. В. Межигірський фаянс в колекції Сумського обласного художнього музею імені Н. Онацького // Сто років існування Сумського округового художньо-історичного музею: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю Сумського обласного художнього музею ім. Н. Онацького (Суми, 20-22 жовтня 2021 р.). Суми: СумДУ, 2021. С. 98-116.

БУБЛИК О. І.

*кандидат історичних наук,
Луганський національний університет
ім. Тараса Шевченка*

ЗВИЧАЇ ТА ПОБУТ ЖИТЕЛІВ СЕЛА ЗАКОТНЕ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Село Закотне на Новопокровщині, Луганської області засноване у XVII ст. і його засновниками стали втікачі з Чернігівщини, Полтавщини та інших районів Центральної та Північної України. Тут у Дикому полі на правому березі ріки Айдар, в ярках, в крутих глинистих кручах рили собі непомітне для ворога житло. Ворогів було достатньо, боялися набігів кочівників, які продавали полонених у рабство.

За легендою село спочатку називалося Закопне. Старожили і до нині називають яри Закопами. Згодом, на вищому правому березі річки Айдар виникли російські форпости, і цей пагорб довгий час жителі називали Форпостою. А саме поселення було названо Закотненський городок.

З часом поселення збільшується, і з чотирьох сторін було обнесено частоколом. Лісу не бракувало, бо правий берег річки був повністю вкритий лісами. В огорожі були ворота, Південні, Північні, Східні, Західні. Згодом потреба в огорожі відпала, і навколо стали з'являтися хуторки, а центр села стали називати слободою. Досить довго від старих людей в Закотному, і в інших селах

Новопсковщини, зокрема у селі Кам'янка, можна було почути «під у слободу».

Жителі села займалися рільництвом, городництвом, садівництвом та скотарством. Вчений-етнограф Василь Зуєв писав про Слобідську Україну: *«куди не поїдеш, скрізь поверхня землі вкрита здебільшого збіжжям, а далі баштани, або овочеві садки»* [3, с. 178].

Землі для посівів відвойовувалися у лісів. До нині існують назви ярів – *«Зрубаний»*, *«Перша стінка»* (ліси були густі, дрімучі, що росли стіною). З часом селяни почали освоювати лівий берег Айдару і далі в степ, так були засновані нові хутори, – хутір Риб'янців (село Риб'янцеве), Березів, Зелений, Бондарів. У 90-х рр. ХХ ст. хутори Зелений та Березів зникли, а залишки будівель поросли деревами і бур'янами.

Жителі цих сіл вирощували пшеницю, жито, ячмінь, овес, просо, горох, сочевицю, картоплю, буряки, кавуни, коноплю і ін. У кожному дворі саджали городину – картоплю, цибулю, часник, огірки, помідори, редьку, кріп, щавель, мак і інші культури, притаманні для українського селянина. З домашніх тварин розводили корів, овець, свиней, коней, з птахів – курей, індиків, великі гурти гусей та качок, чому сприяла близькість річки Айдар.

Свої наділи селяни обробляли родинами. Родини були великими і разом легше було *«поратися»*. Жителі села вживають до і нині приказку – *«Гуртом гарно (або легше) й батька бити»*. Роботи із землею у селянина було багато, треба було її зорати, засіяти, вирощений врожай скосити, звести додому, скласти у стодоли, а потім змолотити, провіяти і тільки тоді складали у засіки. У

домашньому господарстві використовували тяглову силу коней, волів, для обробки землі використовували плуг, борону, транспортним засобом слугували гарба та підвода.

Були розвинені і ремесла, але в меншій мірі. Бондарі виготовляли (*робили* – місц. діал.) діжки, колісники – колеса, шевці – шили одяг та взуття, чумаки возили сіль та рибу. Особливо розвинений був гончарний промисел. Цьому сприяли відкладення глини, які знаходилися на малій глибині. Гончарство тут виникає у ХУІІІ ст., а у ХІХ ст. гончарством займалися уже декілька сімей. Ліс, де брали глину назвали Гончарне урочище [2, с. 178].

Закотнянські гончари забезпечували своїми виробами потреби не тільки своїх односельців, а й навколишні села. Був у селі і просто робочий люд – наймити. Тому у селі поширені прізвища Гончаренко, Бондар, Колесник, Шевчик, Робочий. Документація велась на російській мові, до українських прізвищ добавлялись – *ов*, тому прізвище Коваль стало Ковальов, а зовсім українське прізвище Горобець спотворювалось на російський лад і опускалась буква Г і добавлялось закінчення – *ов*, то прізвище Горобець стало Оробцов і є поширеним прізвищем у цій місцевості.

Традиційні житлові приміщення – хати – будували часто наполовину із дерева і наполовину із крейди. Основна, передня кімната була з дерева, а хатина і сіни *доліплялися* із крейди. Стелю накидали шаром глини тільки над великою кімнатою і хатиною, а над сіньми був лаз, який вів на горище. У сінях виділялося невелике приміщення для зберігання продуктів харчування – *чулан*. У чулані зберігали солоне сало у дерев'яних боднях, у

великих чавунах – смалець. Тут же зберігали узвар (компот) із сушених фруктів, щоб був прохолодний і довше зберігався. Восени квасили терен із цукром, який вживали як вітамінний напій.

Кожна господиня (*хазяйка*), яка зналася на травах, заготовляла лікувальні трави. Знання про цілющі властивості трав передавалися з покоління в покоління. Були жінки-віщунки, *шептухи*, які допомагали жінкам-породіллям, лікували хворих, знали молитви і заговори. Старожили пам'ятають, що ще років 10 тому, у селі баба Домаха *направляла живіт*, а баба Чубарька, що в с. Рибянцевому *направляла спину*.

Обігрівалася хата *ліпкою* (пічка), яка займала середину хати і однією стороною прилягала до глухої стіни. Ліпка складалася із печі, комина і лежанки. Підлога – *долівка*, викладалася глиною з соломою, а потім глиною з піском. Після того, як висихала глина, зверху ще змазували розведеним водою коров'ячим гноєм (*кіз'як*), а потім посипали піском. Підлога із дерев'яних дошок була рідкістю, і в основному у багатих родинах.

Меблів у хатах було зовсім мало, убранство хати в основному виглядало так: скриня, стіл, стільці, понад стінами лавки, біля глухої стіни ліжко в кутку зі сторони дверей. На покуті висіли *образи* (ікони), перед якими зі стелі звисала лампадка, на стінах – фотографії у рамках. Образи та портрети прикрашали вишиваними рушниками.

Біля стінки найчастіше над скринєю висіла на мотузках жердина (*жердка*) на якій зберігався святковий одяг, щоб не пом'явся, у скрині зберігали весь свій скарб, вишивані сорочки, рушники, дівочий посаг, часто на

самому дні скрині зберігали гроші чи документи (*бумаги*). Інколи зберігали «бумажні» гроші чи документи на *покуті*, за образами. В хатині, на жердці вішали повсякденний одяг. Тут же в хатині стояло ще одне ліжко, на стіні висіла полиця для посуду. Посуду мали не багато, в основному це глиняні глечики, макітри, миски, ковбушки, і як правило це були вироби місцевих гончарів. В господарстві мали чавуни, сковорідки. Зрідка, і це вже на поч. ХХ ст. з'являлися у господарстві селян каструлі та чайники, що було рідкістю у селі. У кутку біля печі стояли чаплійка, рогач та кочерга. Поряд стояв зріз (зрізана діжка), у якій запарювали корм худобі.

Майже посеред хати, ближче до образів стояв стіл, за яким сім'я сідала обідати чи вечеряти. Повсякденною їжею були хліб, пиріжки, млинці, коржі, галушки, вареники. Часто готували каші – горохову, пшеничну, ячну, з пшона, гречки. Інколи готували *рябка*, змішуючи кілька круп. З перших страв готували борщ, капустак, юшку, затірку, куліш, молочні каші. Споживали молоко та *кисляк*. У широкому вжитку були печені гарбузи та буряки. У чистих водах Айдару, в його затоках і тихих заводях водилася риба, то рибні страви часто бували у раціоні харчування селян.

На зиму місцеві господині обов'язково *квасили* (*солили*) овочі у діжках – помідори, огірки, кавуни, капусту та яблука. Із напоїв вживали квас хлібний (сирівець), буряковий квас, і узвар. Чай пили з відварів трав, з гілочок вишні, малини, абрикос (*жерделі* – місц. назва).

Харчування селян було різноманітним, і залежало від пори року та церковних, релігійних свят. Селяни строго

дотримувалися постів, і відповідним було і харчування. На різдвяні свята (*празники*) у кожній сім'ї різали поросю, щоб щедро зустріти свята м'ясними стравами. До Масниці збирали сир і масло на вареники, у Великий піст постували. До Великодня збирали яйця, до свята їх фарбували у цибульнику та святили разом із пасками у місцевій Преображенській церкві, яку було знищено у 20-і – 30-і рр. ХХ ст.

Одягалися жінки і чоловіки досить скромно. Жінки носили сорочки. Буденні сорочки мали скромну вишивку на рукавах та на грудях, або були і просто білі. Святкові сорочки були вишиті на рукавах, манішці, по коміру та подолу. Поверх сорочки одягали спідницю (*шарафан*). Шарафан найчастіше шили з темно-синього, темно-зеленого, або чорного ситцю, сатину, з багатьма складками на поясі. У к. ХІХ ст. – на поч. ХХ ст. жінки все частіше одягають кофту з ситцю, сатину чи люструну, світлих тонів, оздоблену мереживом або оборками. Таким чином, серед сільського населення все більшого вжитку набувають фабричні тканини та модні тенденції часу. Але у сундуках ще зберігалися вишиті сорочки, які теж ще одягали.

Обов'язковим був фартух (*хвартух*), в будень простенький, прикривав шарафан, а в свято оздоблений мереживом, з довгим широким поясом, що зав'язувався бантом чи просто звисав до рівня спідниці. Часто у фартусі був карман, де старенькі жіночки у платочку зберігали якісь солодощі, на випадок пригостити малечу. Відома дослідниця Галина Лозко доводить, що фартук мав окрім практичного застосування у господарчих роботах, ще й

магічну сутність. Фартук захищав живіт жінки, особливо вагітних жінок [1, с. 438].

Чоловіки вдягалися у спідні білі штани та сорочки, зверху одягали темні штани та смугасті сорочки з ситця або полотна. Часто прикрашали вишивкою чи мереживом. Піджаки були не у всіх, і з часом вони все більше набували актуальності у житті чоловіків.

Взимку сільські чоловіки і жінки носили кожухи і чоботи. Більшість жили не дуже заможні, тому чоботи берегли і дуже цінували. Як ішли влітку в неділю до церкви, то несли чоботи із собою, взувалися біля церкви. Після служби знімали чоботи і несли їх додому.

Розвивалась торгівля, були ярмаркові дні і в Закотному. Приїжджали сюди торгувати люди не тільки з навколишніх сіл. Вози з крамом розміщалися навколо церкви, на центральній площі і найближчих вулицях. На ярмарку можна було придбати продукти харчування – мед, бублики, пиріжки, пряники, крупи, пшеницю, приправи, чай, сухофрукти заморські, смалець та ін. Продавався й інший крам, зокрема, глечики, макітри, верстати, прядки, веретена, полотно, дьоготь, упряж, відра, стільці, шафи, різні інструменти. Торговці приїздили раніше, становилися на ніч у рідних, знайомих на тільки у селі, а й у найближчих селах округи.

Торгівля не тільки задовольняла потреби населення. Це було своєрідне спілкування, взаємообмін інформацією. Молодь знайомилася між собою, і часто знайомство на ярмарку чи в церкві ставало приводом до створення сім'ї.

Таким чином, на прикладі заселення села Закотне та вивчення культури побуту жителів, ми дійти висновку, що

наш край заселявся вихідцями із центральної та північної частини України. Селяни зберігали культуру, мову, звичаї своїх предків, передавали з покоління в покоління. Територія краю влучно названа дослідниками порубіжжям, Подонців'я. Населення зберігало свою ідентичність, мову, культуру, інколи перебираючи на себе елементи культури сусідніх народів, часто добровільно, у результаті взаємообміну, спілкування, торгівлі, а часто і в результаті проведення відповідної політики на цих землях.

1. Лозко Г. Українське народознавство. Харків, 2010. С. 438.

2. Мельник О. Особливості керамічного виробництва у ХІХ – на поч. ХХ ст. / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Старобільськ, 2019. С.133.

3. Січинський В. Чужинці про Україну. Л., 1992. С. 178.

ЄГОРОВА Є. С.

*вихованка гуртка «Етнографічне краєзнавство»,
КЗ СОР «Обласного центру позашкільної освіти
та роботи з талановитою молоддю»
(керівник гуртка: Н. В. Олійник)*

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА КРОЛЕВЕЦЬКЕ ПЕРЕБОРНЕ ТКАЦТВО

Кролевецьке переборне ткацтво належить до традиційних народних промислів українців, є унікальною складовою нашої національної культури, побутує на території Сумської області на Кролевеччині, а також включено до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України.

Вироби кролевецького переборного ткацтва тчуть у складній техніці ручного перебору, для виготовлення яких, використовують спеціальні багаторемізні (не менше 4-х ремізок) верстати. Кролевецькі ткани вироби характеризуються поєднанням білих і червоних кольорів, симетричністю зображень, багатством геометризованих орнаментів, найпоширенішими серед яких є: ромби, прямокутники, зигзаги, восьмикутна зірка, дерево життя, берегиня, зображення птахів тощо [3].

Сучасним місцем збереження, популяризації та відродження кролевецького переборного ткацтва на Сумщині є Музей Кролевецького ткацтва Кролевецької міської ради, заснований у 2011 році. Проаналізувавши колекцію тканих виробів, що нині зберігаються в музеї, ми дійшли висновку, що початок Росією гібридної війни проти

нашої держави в 2014 році, повномасштабне російське військове вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року та героїчна боротьба українців за свою свободу та незалежність упродовж дев'яти років, відобразилися в символіці їх орнаментів.

Наприклад, стали вже традиційними зображення тризубу, карти України. Набули поширення патріотичні написи «Україна», «Любіть Україну», «Все буде Україна!», «Разом до перемоги». Упродовж 2022 року на кролевецьких рушниках з'явилися зображення байрактарів, що символізують захист українського народу від російської агресії.

Фото 1. Вироби кролевецького переборного ткацтва з патріотичними написами

Директорка музею Кролевецького ткацтва Вікторія Шприндель зазначила, що нині окрасою музею є два панно, у яких закладено великий обереговий зміст. Одне з них виготовлено в традиційних червоно-білому, а інше в

патріотичному жовто-блакитному кольорах. Краї панно оздоблено смужками, ромбами, написом «Кролевець». У центральній частині зображено традиційний кролевецький символ – «Берегиня» з піднятими руками, вона ніби допомагає злетіти байрактару, який має захистити нашу землю та знищити всіх ворогів. Над байрактаром зображено зерна на колоски, що символізують початок нового життя, відродження України, далі пташки – символи свободи та волі. Завершується панно написом «Разом до перемоги».

Фото 2. Панно із фондів музею Кролевецького ткацтва

Рушники та панно з подібними орнаментами виготовляють майстрині КП «Кролевецькі рушники» для подарунків делегаціям з інших країн – Німеччини, Швейцарії, Туреччини тощо. Один із таких рушників

подарував голова Сумської обласної військової адміністрації Дмитро Живицький Надзвичайному і Повноважному Послу Турецької республіки в Україні Ягмуру Ахмету Гюльдере, який відвідав місто Суми в жовтні 2022 року [4].

Запозичують елементи кралевецького переборного ткацтва в своїх роботах і майстрині з різних куточків України.

Зокрема, миколаївська майстриня Тетяна Базилевська-Барташевич технікою кралевецького переборного ткацтва виткала герб України – Тризуб.

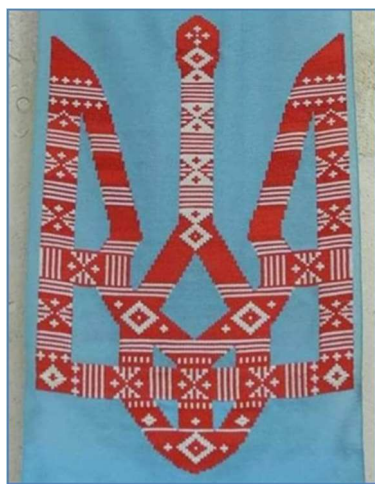

Фото 3. Герб України витканий технікою кралевецького переборного ткацтва

Львівський бренд вишитого одягу «Мотив», на замовлення посольства України в Туреччині, створив унікальну вишиванку із зображенням безпілота

«*Bayraktar*» та традиційних українських орнаментів: калини, пшениці й птахів. Ескіз розробила дизайнерка Марта Лешак, на основі візерунків крелевецького переборного ткацтва. Перші сорочки передали засновникам турецької фірми, що виробляє безпілотники – братам Халуку та Сельчуку Байрактарам [1].

Крім того, крелевецькі орнаменти зображені й на безпілотних літальних апаратах «*Bayraktar*», або як їх називають «Народні байрактари», адже на них збирали гроші мільйони громадян нашої держави. Центральним елементом орнаменту є птахи, зокрема ластівка, як передвісниця відродження і добра. Компанія «*Bayraktar*», зробила такий подарунок українцям до Дня Незалежності України в 2022 року [2].

Фото 4. Візерунки на безпілотах «Bayraktar» зроблено на основі крелевецьких орнаментів

Отже, крелевецьке переборне ткацтво, що є унікальним явищем не лише української, а і світової культури, активно розвивається у контексті подій сучасної російсько-української війни. Поряд із традиційними,

з'являються нові орнаменти, наповнені патріотичним, переможним змістом.

1. Львівський бренд створив вишиванку із зображенням безпілотника «Bayraktar». URL: <https://suspilne.media/285680-lvivskij-brend-stvoriv-visivanku-iz-zobrazennam-bezpilotnika-bayraktar/>

2. На народних байрактарах «вишили» орнаменти з Крелевецьких рушників. URL: <https://konotop.in.ua/na-narodnih-bayraktarah-vishili-ornamenti-z-krolevetskih-rushnikov/>

3. Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України. URL: <https://uccs.org.ua/natsionalnyj-reiestr-objektiv/>

4. У небесах над усім світом – крелевецькі рушники... URL: <http://surl.li/fcivz>

КАРПЕНКО М. В.

студентка, гр. ІС-21,

Сумський державний університет

(наук. керівник: д.і.н., проф., С. І. Дегтярьов)

КОЗАЦЬКІ ТРАДИЦІЇ: МАТЕРІАЛИ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАННЯ

Період козацтва завжди відігравав надзвичайно важливу роль у формуванні та розвитку української культури та самоідентифікації. Неабияке значення мають особливості повсякденного життя запорозьких козаків, їхні звичаї, традиції, одяг та харчування, військово мистецтво та зброя. Саме тому ця тема дуже приваблює дослідників та науковців. Серед вчених, котрі висвітлювали тему запорозького козацтва у своїх працях, можна виділити В. Антоновича, Д. Яворницького, М. Грушевського, В. Смолія, І. Крип'якевича, а також багатьох інших українських та іноземних вчених, перелічити усіх дуже важко, бо ця тема неабияк популярна серед них. Також важливе значення у джерельній базі займають оповіді іноземних мандрівників, які бували на Запорозжі у XVI-XVIII століттях та описували побут та звичаї українського козацтва. Вони часто записували у своїх щоденниках, записках, листах усі деталі про особливості повсякденного життя козаків, їх звички, певні традиції. Певні факти та явища могли не потрапити до козацьких літописів та фольклорних творів, але були висвітлені у творах іноземних мандрівників.

Українське козацтво складно уявити без певних обрядів та звичаїв. Вони займали дуже вагомую частину їхнього життя.

Традиції та обряди починалися від народження до смерті людини. За допомогою певних обрядів намагалися лікувати та просити допомоги у боях. Традиції козаків були дуже унікальні та самобутні, тим самим приваблювали багатьох дослідників та науковців.

Запорозькі козаки мали свої певні обряди, звичаї та традиції. Вони пронизували усі сфери їхнього життя та діяльності. Звичаї та обряди могли формуватися і в останні часи існування Запорізької Січі, а також у більш ранні періоди. Обряди і звичаї козаків зазвичай були дуже тісно пов'язані із військовою справою, тобто із тим що було пов'язано з їхнім життям. Це виявлялося в усьому, що було довкола в оточенні. Під час військових походів у козаків теж були свої обряди та звичаї, яких вони завжди дотримувалися.

Важливе місце у формуванні козацької самобутності відігравав фольклор. Важливо розрізняти саме козацький фольклор, тобто народні твори, котрі виникли у козацькому середовищі, були написані саме козаками, та інші народні твори, що виникли у іншому середовищі, але були присвячені козацькому життю та побуту.

Козаки дуже полюбили не лише героїчні, але й ліричні пісні. Запорожці дуже майстерно розповідали про свої пригоди в усній народній творчості. Це були розповіді про життя, побут, звичаї, традиції та оточуючих людей. Яворницький стверджує, що козаки дуже часто писали неймовірні оповідання про свої власні подвиги, непереможність та здатність перемагати, що змушувало вірити усіх навколо у це. Насамперед це стосується розповіді про характерників та богатирів. Козаки часто писали розповіді про характерників, змушуючи ворогів боятися. Усі

ці фактори сприяли появі та розвитку у козацькому житті різних фольклорних форм та жанрів.

Запорозькі козаки мали також дуже розвинені військові традиції через постійні військові походи та війни із ворогами. Ці традиції стосувалися зброї, що використовувалася, воєнної тактики, правил, яких треба було дотримуватися під час походів, тощо Коли вони вирушили у похід то брали із собою заступи, сокири, мотузки, та ланцюги. Усе це їм було необхідне для боротьби з ворогами та оборони на відкритій місцевості. Козацтво було дуже винахідливим на війні у боях з ворогом. Вони мали свої певні хитрощі та витівки. Вони могли вдавати, наче тікають з табору, але при цьому чекали, поки ворог прийде, а після цього зненацька нападали. Нерідко довкола табору вони створювали різні тайники та ями, серед яких робили пастки. Козаки мали надзвичайно великий бойовий досвід. Військове мистецтво козаків дуже цінувалося та надихало інших. Це військове мистецтво дуже добре використовувалося українським народом для боротьби із ворогами. Запорожці були надзвичайно добре загартовані. З легкістю переносили холод, голод, спрагу, спеку, були вправними та енергійними, мали досить міцне здоров'я, тому добре переносили складні військові походи.

Козаки були різні за своїми походженням, характером, але їх об'єднував дух братерства, що теж можна віднести до елементів козацької традиції. Козацькі традиції та побут дуже цікавлять науковців та дослідників. Козацтво як явище відіграє і завжди буде відігравати дуже важливу роль у формуванні української самосвідомості та ідентичності.

КУЗЬОМА В. С.

студент, гр. ІС-21,

Сумський державний університет

(наук. керівник: к.і.н. В. М. Король)

КАЗКА «ПРИРЕЧЕНИЙ ЦАРЕВИЧ» ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ДАВНЬОГО ЄГИПТУ

Казка «Приречений царевич» (або «Приречений принц») – один з найкраще збережених давньоєгипетських творів цього жанру. Записана вона на «Папірусі Харриса 500», дату створення і написання якого датують правлінням ХІХ династії (приблизно 1292-1186 рр. до н.е.). Але це лише приблизне датування запису твору на папірус. Вірогідно, що цю казку поколіннями передавали з вуст в уста, від батька до сина. Тому неможливо встановити точну дату появи казки.

Як і в стародавні часи, так і в сьогоденні казки використовують для виховання дітей. Здавна за їхньою допомогою прямим та завуальованим чином передавали традиції, прищеплювали нащадкам мораль та шану до правителів і божеств.

У тексті казки «Приречений царевич» на самому початку можна помітити одну словесну формулу *«цар – навіки слава і могутність його»*. Ця теза зустрічається протягом усього оповідання під час кожної згадки персони фараона. Царя постійно звеличували, і таким чином діти з самого малечку мали поважати та любити свого правителя, яким би він не був. Дітей крім поваги до царя навчали любити своїх богів, котрі можуть як

допомогти, так і нашкодити. В самій казці пишеться: *«І не народжувалося сина йому. І просив він собі сина у богів часу свого. І боги наказали, щоб народився син йому. Він спав цієї ж ночі зі своєю дружиною, і вона завагітніла»*.

Далі по тексту божественні пророчиці прийшли вирішувати, що робити з дитиною і сказали: *«Він прийме смерть від крокодила, або змії, або собаки»*. В Стародавньому Єгипті ці тварини були священними та міфологічно уособлювали різних тогочасних богів.

Крокодил втілював в собі бога ріки Себека. Вважалося, що він піднімає рівень води в Нілі. Змію ототожнювали з богинею родючості Рененутет. У міфілогічних віруваннях змії охороняли фараона. Собаку пов'язували з божеством загробного світу Анубісом. Собака була не лише добрим помічником і охоронцем в звичайному житті, а й провідником у потойбіччі – за релігійними уявленнями єгиптян. Отже, з самого початку передбачалося, що смерть царевичу повинні принести не тварини, а боги. Очевидно, це один з прихованих глибинних сенсів казки.

В наступному епізоді царевич вирушив в подорож шукати пригод. Батько після листа з проханням все-таки відпустив його, розуміючи приреченість сина і всю безвихідь ситуації. *«Його собака був з ним. Юнак вирушив, як йому цього хотілося, через пустелю, харчуючись добірною дичиною пустелі»*.

І ось він прибав в землі володаря Нахарини. Так єгиптяни називали хурритську державу Міттані. Хоча цілком можливо, назву «Нахарина» просто

використовували для позначення дуже далеких країн (щось схоже на наш вираз «за тридев'ять земель»).

Як говориться в казці, у володаря Нахарини з дітей була лише одна донька. Для неї збудували високу вежу, вікна якої знаходилися на відстані 70 ліктів над землею. Щоб одружитися з принцесою, необхідно було доскочити до неї із землі.

Лікоть – це давня одиниця вимірювання. У давніх єгиптян вона приблизно дорівнює 52,3 см. Якщо провести нехитрі математичні підрахунки, то отримаємо вежу заввишки 36,61 м (3661 см). Зрозуміло, що ніхто з претендентів не міг застрибнути у вікно на такій висоті: *«Ось уже дні й місяці ми знаходимося тут і проводимо час у стрибанні...»*, – скаржилися кандидати на звання зятя правителя.

Царевич прибув до Нахарини (Міттані) з хворими ногами. Найвірогідніше, ноги не були підготовлені до довгих подорожей, оскільки він ніколи не покидав будинок: *«Дитина не виходила з дому»*. Висоту вежі жодна людина зі звичайними силами не могла здолати, але окрилений коханням царевич зміг заскочити з першого разу: *«Він стрибнув та відразу дістався до вікна дочки володаря Нахарини. Вона поцілувала і міцно обійняла все тіло хлопця»*.

Володар тих земель хотів стратити царевича, але закохана донька заступилася за нього, погрожуючи вбити себе: *«Присягаюся перед Ра! Вб'ють його, – поки зайде сонце, буду мертва і я! Я не переживу його ні на годину!»*.

Правитель його вислухав і погодився віддати свою дочку за нього. Щоправда, як і своїм новим друзям, так і

володареві Нахарини принц розказав неправдиву історію про себе: *«Я син одного воїна із єгипетської землі. Моя мати померла. Мій батько взяв собі іншу дружину. Вона зненавиділа мене, і я втік звідти»*. В його вчинку є логіка, оскільки його могли викрасти та вимагати викуп від фараона, якби дізналися його походження.

Водночас на військовий конфлікт між Єгиптом та Міттані не схоже, адже перед цим він так само представлявся князевичам, які в тексті продемонстрували таку реакцію: *«І вони обіймали його, як рідного»*.

З цього етапу переходимо до описання сімейних відносин між чоловіком і жінкою в цьому давньоєгипетському джерелі. Дружина в цій казці виставляється, як захисник, посланий царевичу вищими силами – такий висновок можна зробити за її вчинками. Насамперед, після того, як Царевич розповів про свою приречену долю, його кохана пропонує вбити собаку. Царевич категорично заперечив: *«Я не дам убити свого собаку, якого я почав виховувати, коли він ще був щеням!»*. Відтак дружина, кохаючи свого чоловіка, піклувалася про його безпеку і завжди знаходилася поруч.

На даному етапі з'являється крокодил – одна із напророчених загроз. Він поселився у водоймі поблизу тієї місцевості, де мешкав царевич зі своєю дружиною. За текстом, в тій водоймі також перебував персонаж, названий *«Дух вод – велет-силач»*. Крокодил кожного дня боровся з ним: *«Щодня, коли сходило сонце, вони приймалися боротися — ці двоє»*. Якщо крокодил боровся з ним, а крокодила можна рахувати втіленням бога річки Себек, то Дух вод безперечно теж хотів накоїти зла. Духа

сюди додано як ще одного негативного персонажа, щоб у казці відчувалася не лише границя між добром та злом, але й інтрига боротьби між різними проявами сил зла. Це було потрібно для виховання в дітях розуміння та значення таких понять.

Ось ми і підійшли до основного вчинку, який розкрив жіночого персонажа у всій красі. Жіноче передчуття небезпеки та велика кмітливість його дружини врятували життя царевичу від змії. Ілюстрацією того, що жінки у єгиптян були доволі емансиповані, є згадка про те, що дружина розрубала змію зброєю на шматки. Тобто жінка в Єгипті не лише мала доступ до зброї, але і вміла з нею поводитися.

Останній збережений епізод казки – це розповідь, як одного разу царевич пішов оглянути свої володіння сам, без жінки, лише зі своїм вірним псом. І тут сталося диво, собака заговорив, сказавши: *«Я твоя доля!»*. З переляку господар вскочив у воду, де перебував крокодил. А той пообіцяв, що відпустить царевича лише в разі, якщо той переможе Духа вод. На цьому місці папірус обривається.

Не відоме завершення діалогу царевича з крокодилом, чи він висловив згоду чи відмову. Не описана підготовка царевича до поєдинку з духом, якщо він відбувся. Не відомий фінал цієї історії.

На нашу думку, продовження та кінець мав бути добрим і позитивним для головного героя. Останнім і найбільшим його ворогом у тексті виступив Дух вод. Вважаємо, що царевич мав здолати його. Можливо, помічниками йому в цій справі мали стати дружина, собака і навіть крокодил. Очевидно, центральною тезою

твору було твердження, що доля, отримана від богів, завжди залишається в руках самих людей.

Отже, проаналізована казка виховувала у дітей не лише шану до своїх правителів, богів та священних тварин, але і віру в людську волю та силу кохання, прищеплювала повагу до прекрасної статі, встановлювала модель ідеальних стосунків у парі. Цей твір є цінним джерелом і прекрасною ілюстрацією для дослідження особливостей соціальної історії та культури Давнього Єгипту.

МИХАЙЛІЧЕНКО М. А.

*кандидат історичних наук, доцент,
Сумський національний аграрний університет*

ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ СУМСЬКОГО РАЙОНУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ

Потужним рушієм для розвитку територій є туризм, зокрема історико-культурний, базовим маркером якого є відвідування об'єктів, що характеризують історичний процес та культурні явища. Такими об'єктами є не лише музеї, а й пам'ятки культурної спадщини [4; 9].

На території Сумського району (без урахування м. Суми) розташовано 5 пам'яток культурної спадщини національного та 623 місцевого значення, включених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Серед об'єктів, внесених до реєстру за категорією національного значення переважають пам'ятки археології: городище літописного міста Вира IX – XIII ст. у м. Білопілля; багаточислове городище IX століття до нашої ери – IV ст., городище і селище V – IX ст. поблизу с. Битиця; городище, селище і могильник IX – XIII ст. поблизу с. Зелений Гай; городище, селище і могильник IX – XIII ст. поблизу с. Шпилівка; будинок, у якому народився Олександр Олесь у Білопіллі. Лише один з цих об'єктів пристосований для використання із туристичною метою – на території городища літописного міста Вира розташований міський парк, в якому до недавнього часу (останній захід відбувся 25 вересня 2021 р.) проводився фестиваль історичної реконструкції

«Вирський град». На жаль, інша видатна пам'ятка Білопілья, будинок, у якому в 1878-1893 рр. мешкав Олександр Олесь, втратила свій аутентичний вигляд, оскільки у 1979 р. дерев'яний будинок був перепланований та обкладений білою цеглою [5, с. 240-241; 8].

Слід згадати й про об'єкти культурної спадщини, які отримали за радянських часів статус пам'яток республіканського значення, проте наразі не включені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Це садиби графа Камбурля в смт. Хотінь, Куколь-Яснопольських в с. Куянівка, Ліщинських в с. Кияниця. Дотепер в садибі графа Камбурля збереглися (у доволі занедбаному стані) лише два флігелі й частково парк. Значної руйнації зазнав палацо-парковий ансамбль с. Куянівка, від якого вціліли лише рештки садибного будинку, церква св. Іоанна Воїна й залишки парку. У аварійному стані перебуває садиба Ліщинських у Кияниці, для збереження якої науковцями Сумського національного аграрного університету розроблені рішення консервації [3; 5, с. 265-268, 1208-1209; 6].

Серед територій, на яких сконцентроване найбільше число пам'яток, можна назвати низку населених пунктів поблизу Сум, Лебедин, Миропілья. Навколо обласного центру збереглося (переважно у занедбаному або напівзруйнованому стані) немало взірців садибної архітектури XVII-XIX ст., зокрема будинок Прянішнікова в Рогізному, маєток Кондратьєвих у Старому Селі з кам'яницею (т.зв. «Теремок») XVIII ст., садиба Кондратьєвих-Суханових в Низах [7].

Чимало пам'яток культурної спадщини розташовано в м. Лебедин. Тут зберігся будинок братів Залеських, у якому 1859 р. зупинявся Тарас Шевченко, хата сотника Івана

Красовського (на жаль, ці пам'ятки були перебудовані й втратили аутентичний вигляд), кілька церков XVIII-XIX ст. (у тому числі Воскресенська дерев'яна церква 1789 р.), торгові ряди 1847-1856 рр., хірургічний корпус земської лікарні 1910 р. та інші пам'ятки історії та архітектури. Своєрідною візитівкою Лебедина є колишня будівля міської управи із пожежною каланчею, яка нагадує ратушну башту (тому цю будівлю у популярній туристичній літературі часто називають ратушею) [5, с. 240-241; 7].

Чимало пам'яток історії та культури розташовано в населених пунктах неподалік Лебедина. Так, в с. Ворожба, що на шляху до Лебедина, збереглися Преображенська церква з дзвіницею (кін. XIX ст.). Неподалік Ворожби, у с. Лифине можна побачити залишки садиби Хрущових, де гостював у 1859 Тарас Шевченко. На захід від Ворожби лежить с. Межиріч, в якому знаходиться унікальний мурований Успенський собор 1759 г. Від Межиріча вниз по р. Пслу аж до межі Полтавської області простяглася суцільна низка історичних сіл з пам'ятками археології, історії, архітектури й природи, в одному з яких, Бобровому, стоять залишки Миколаївської церкви 1730 р. – найдавнішого точно датованого дерев'яного храму Слобожанщини. На жаль, ця пам'ятка активно руйнується й на думку фахівців приречена до скорого зникнення [2; 5, с. 6; 7].

Шанувальників старовини зацікавить село (колишнє місто) Миропілля, на його території якого розташовано 16 пам'яток архітектури, що утворюють комплекс, який дає досить цілісне уявлення про життя провінційного міста кінця XIX – початку XX ст. На шляху від Сум до Миропілля знаходиться с. Грунівка, яке прикрашає незвичайна за своєю

архітектурою (близькою до католицьких храмів) церква архистратига Михаїла [5, с. 550-551; 7].

Отже, на мапі Сумського району можна виділити низку місць, які можуть зацікавити поціновувачів пам'яток минулого. Однак, доводиться констатувати, що значна кількість пам'яток перебуває у стані «живописних руїн» і вимагає якщо не реставрації, то хоча б консервації. Пощастило зберегтися переважно тим, які так чи інакше використовуються, зокрема низці храмів, що підтримуються у відносно належному стані зусиллями релігійних громад. В сучасних реаліях, на мою думку, лише Лебедин має шанси використати власний історико-культурний потенціал для перетворення на туристичний центр (за умови розбудови відповідної інфраструктури). Що ж стосується менших населених пунктів, то доля Миколаївської церкви у Бобровому красномовно свідчить про перспективу поступової втрати значної частини місцевого архітектурного надбання. При цьому традиційні проблеми у справі охорони пам'яток культурної спадщини (недостатність ресурсів для відбудови та реставрації, брак відповідних фахівців, байдужість) посилюються викликами воєнного часу. У цьому сенсі особливо прикрим є становище прикордонного Миропілля, унікальний комплекс архітектурних пам'яток якого вимагає не просто збереження, а музеєфікації, аж до створення історико-культурного заповідника.

1. Вирський град. URL: <https://bilopillia.city/articles/tag/virskij-grad>

2. Гельмінтінюв А. За крок від трагічного фіналу: впала дзвіниця дерев'яної церкви Миколи Чудотворця в селі Боброве на Лебединщині. <http://dancor.sumy.ua/news/newslne/431457>

3. Душин В., Луцьковський В., Циганенко Г. Обстеження, оцінка технічного стану та розробка рішень з консервації будівлі «Садиба Лещинських» у с. Кияниця Сумського району // The XXXIII International Scientific and Practical Conference «Trends in the development of science in the modern world», August 23-26, 2022, Graz, Austria. С. 13-27.

4. Закон України «Про охорону культурної спадщини». Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>

5. Звід пам'яток історії та культури України. Сумська область / НАН України. Інститут історії України; Центр досліджень історико-культурної спадщини України. Київ, 2017. 1855 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013186>

6. Пам'ятки архітектури національного значення Сумської області. URL: https://www.wikiwand.com/uk/Пам%27ятки_архітектури_національного_значення_Сумської_області.

7. Перелік пам'яток культурної спадщини місцевого значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. URL: <https://mkip.gov.ua/content/derzhavniy-reestr-pamyatok-miscevogo-znachennya.html>

8. Перелік пам'яток культурної спадщини національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. URL: <https://mkip.gov.ua/content/perelik-pamyatok-kulturnoi-spadshchini-nacionalnogo-znachennya.html>

9. Терес Н. Розвиток історико-культурного туризму в Україні на сучасному етапі // Історико-культурний туризм: український та світовий досвід. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції (Київ, 5 квітня 2019 р.) / редкол.: О. П. Реєнт (голова), В. П. Капелюшний, І. К. Патріляк, О. П. Гончаров, Н. В. Терес. Київ: «Фоліант», 2019. С. 30-35.

ШУТЬ Т. І.

*студентка, гр. ІС-11
Сумський державний університет
(наук. керівник: к.і.н., доц. Н. В. Лобко)*

ЗАКЛАДИ ЖІНОЧОЇ ДУХОВНОЇ ОСВІТИ НА ТЕРИТОРІЇ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В ХІХ ст.

В середині ХІХ століття активно поширюється мережа освітніх жіночих закладів, мода на жіночу освіту торкнулась і парафіяльного духовенств. Перше училище для надання освіти донькам духовенства було відкрито 1843 року у Петербурзькій єпархії, а згодом мережа таких навчальних закладів поширилася по більшій частині тогочасної Російської імперії.

Духовні навчальні заклади для жінок можна поділити на два типи: єпархіальні жіночі училища та жіночі училища духовного відомства.

На території України перше єпархіальне жіноче училище було відкрито в 1843 році у Харкові. Протягом 1854–1917 рр. на українських землях функціонувало 13 єпархіальних училищ (у Катеринославі, Києві, Кременці, Лубнах, Маріуполі, Одесі, Полтаві, Сімферополі, Тульчині, Харкові та Чернігові), в яких на початку ХХ ст. навчалось близько 5 тис. учениць [1, С. 50]. Вони підпорядковувалися єпархіальним архієреям та всьому духовенству єпархії через з'їзди духовенства.

Другим типом жіночих духовних навчальних закладів були жіночі училища духовного відомства, на Наддніпрянщині це 1 та 2 Київське.

Їхнім формальним керівником була імператриця, але фактично вони підпорядковувалися Святому Синоду і частково єпархіальному преосвященному. Однак Київське духовне училище повністю фінансувалося єпархіальним духовенством [2, с.186]. Управління духовного училища жіночого відомства істотно не відрізнялося від управління єпархіального училища, внутрішніми завданнями займалася Рада або Правління. Тому загалом між цими типами навчальних закладів була єдина відмінність, що полягала у їхньому підпорядкуванню та відповідно фінансуванню.

Управління у жіночих училищах здійснювалося спеціальною Радою (або правлінням училища). До її складу входили: головний розпорядник (або голова Правління) – був священнослужителем, що мав академічний ступінь та педагогічний досвід; начальниця училища, два старших викладача училища, що мали духовний сан та представники від єпархіального духовенства.

Велику увагу Святий Синод приділяв керівництву жіночих єпархіальних училищ. 25 січня 1894 року було видано указ за яким начальниця навчального закладу повинна була мати не тільки педагогічний досвід та бездоганну поведінку, а й зрілий вік (не молодше 30 років) [3]. Штат педагогів складався із вихователів, що часто супроводжували учениць упродовж усього дня та із власне викладачів, серед яких виділялися класні наставниці (аналог сучасного класного керівника або куратора). Педагоги обов'язково повинні були мати вищу освіту.

20 вересня 1868 року було затверджено Статут жіночих єпархіальних училищ, він передбачав перетворення жіночих духовних навчальних закладів на єпархіальні училища та перетворення їх у напівзакриті. Тепер єпархіальні училища мали право навчати не тільки майбутніх дружин служителів церкви, а і вчительок початкової школи [4, С. 88].

Через велику кількість бажаючих вступити на навчання відкривалися паралельні відділення, в 1904-1905 навчальному році їх започаткували майже у всіх навчальних закладах духовного типу, а у Київському училищі таке відділення відкрилося ще раніше. Це було пов'язано і зі збільшенням охочих до навчання, і зі збільшенням утримання для закладів освіти, відповідно до чого було збільшено і кількість приміщень, відведених для училища. Зокрема Друге Київське жіноче училище духовного відомства знаходилося в окремому будинку, що був споруджений спеціально для нього.

Після закінчення єпархіальних жіночих училищ випускниці отримували звання домашніх вчительок (диплом) та мали право викладати у початкових школах, з 70-х років таке звання отримували і випускниці жіночих училищ духовного відомства. Найчастіше вихованки влаштовувалися працювати у церковнопарафіяльні школи. Або як уже згадувалося вище залишалися при училищі на посаді помічниці виховательки. Вони або ставали згодом викладачами, або вчительками у молодших класах. Деякі учениці продовжували навчатися на Вищих жіночих курсах, однак такий відсоток випускниць був малий, бо це

було непросто, оскільки рівень освіти єпархіального духовного училища був нижчим за гімназійний.

Таким чином, у XIX-XX століттях жінки мали змогу здобути духовну освіту у двох типах навчальних закладів: єпархіальних жіночих училищах та жіночих училищах духовного відомства. Вони відрізнялися лише за зовнішнім управлінням. Незважаючи на проблеми цих навчальних закладів, серед яких виділялося недостатнє фінансування, вони все ж відіграли велику роль у становленні жіночої освіти, підготувавши сотні вчительок початкової школи, матушок, що мали достатні знання для допомоги у церкві та дівчат, що потім продовжили освіту у вищих навчальних закладах.

1. Нижнікова С. В. Єпархіальні жіночі училища в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.): Монографія. Харків, 2018. 244 с.

2. Степаненко Г. В. Жіночі духовні школи в Україні у XIX на початку XX ст.: шлях від елементарної до фахової педагогічної освіти. *Проблеми історії України XIX-XX ст.* 2007. Вип. 13. С. 184–196.

3. Циркулярные указы Святейшего правительствующего синода 1867-1900 гг. / Собр. и изд. А. Завьялов, секр. Святейшего синода. 2-е изд., доп. Санкт-Петербург : И.Л. Тузов, 1901. 444 с.

4. Кияшко К. Реорганізація єпархіальних жіночих училищ згідно зі статутом 1868 року. *Сіверянський літопис.* 2013. № 3. С. 86-90.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. ЛОКАЛЬНІ СТУДІЇ

- Бакуліна Є. С.**
Василь Вишиваний у боротьбі за Україну 3
- Власенко В. М.**
До біографії професора Леоніда Фролова 11
- Дегтярьов С. І.**
Джерелознавчий потенціал Повного зібрання законів Російської імперії щодо вивчення історії Сумщини 18
- Єльнікова А. О.**
Дослідження діяльності Українського національно-демократичного об'єднання 25
- Зьоменко М. В.**
До історії Міністерства преси та пропаганди УНР (за матеріалами фонду 1113 ЦДАВО України) 29
- Король В. М.**
Візуальні матеріали, присвячені сільській електрифікації, на сторінках повоєнної обласної преси Сумщини (1945-1955 рр.) 35
- Кудінов Д. В.**
«Камень громовой или упавший с неба»: до історії падіння та початку вивчення «сумського метеорита» 46
- Кулешова А. В.**
Передумови видання Валуєвського циркуляру 1863 р. 55

<i>Мірошніченко А. В.</i> Кримські татари: поніверяння депортації	59
<i>Осадчий Є. М.</i> Бунякинський перевіз на Сеймі	64
<i>Принь О. В.</i> Бутаков В'ячеслав Інокентійович (1882–1946) – революціонер, археолог-аматор, історик	70
<i>Ровенська С. М.</i> Олександр Сема (Семмо) – сотник армії УНР та письменник	76
<i>Рубан А. В.</i> Європейський підприємницький капітал у машинобудівній промисловості на українських землях (1874–1914 рр.)	79
<i>Рубан В. В.</i> Спортивний часопис «Гарт» (1946) (до історіографії проблеми)	83
<i>Слюсарєва Є. О.</i> Аграрне питання в програмах політичних партій в роки Української революції (1917-1921)	90
<u>ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ</u>	
<i>Гончаренко А. В.</i> Централізація державної влади в Італії фашистським режимом Беніто Муссоліні у 20–30-х рр. ХХ ст.	95
<i>Дегтярьова Д. С.</i> Історичні передумови встановлення культу особи	103

Мурашко К. О.
К. Родзаєвський: нариси з біографії російського фашиста 108

Тихончук Д.
Економічний успіх повоєнного відновлення: досвід французької держави (1944–1969 рр.) 112

Червяченко В. Р.
Чехословаччина напередодні «Празької весни» 1968 р. 116

СУСПІЛЬСТВО І ПОЛІТИКА: МИНУЛЕ ТА СЬОГОДЕННЯ

Власенко В. М., Сугоняко Д. Р.
До біографії Якова Моралевича 122

Гаврилишин П. М.
Богдан Гаврилишин – член Римського клубу 131

Зьоменко М. В.
Створення Міністерства преси і пропаганди УНР 136

Лобко Н. В.
Вплив радянського гендерного порядку на формування трудової орієнтації чоловіків і жінок 140

Степанов В. В.
Мова як засіб маніпуляції в процесах державотворення і політичних трансформацій 146

Тодоров І. Я.
Безпекові гарантії для України: стан і перспективи 151

КУЛЬТУРА ТА СУСПІЛЬСТВО: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Антонов Є. М.

Сумський обласний художній музей
ім. Никанора Онацького 156

Бублик О. І.

Звичаї та побут жителів села Закотне
Луганської області 160

Єгорова Є. С.

Вплив російсько-української війни на крелевецьке
переборне ткацтво 168

Карпенко М. В.

Козацькі традиції: матеріали до вивчення питання 174

Кузьома В. С.

Казка «Приречений царевич» як джерело до вивчення
історії Давнього Єгипту 177

Михайліченко М. А.

Пам'ятки культурної спадщини Сумського району та
перспективи розвитку історико-культурного туризму 183

Шуть Т. І.

Заклади жіночої духовної освіти на території
Наддніпрянської України в ХІХ ст. 188

Наукове видання

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
Х Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 28 квітня 2023 року)

Оригінал-макет підготовлено на
кафедрі історії СумДУ

Редколегія не несе відповідальності за точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Матеріали друкуються в авторській редакції. Точка зору редколегії не завжди збігається з точкою зору автора.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 16,77. Обл.-вид. арк. 19,83. Тираж 100 пр. Зам.№
Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.